

□ ભગવાન મહાવીર : ઉપદેશ અને આચાર માર્ગ

લેખક :

વિષભદ્રાસ રાંકા

અનુવાદક :

ધીરેન્દ્ર દોશી

ચિત્રકાર : (મુળપૃષ્ઠ)

બલિ

□ પ્રકાશક :

મંત્રી

ભારત જૈન મહામંડળ

૧૫ એ, હોર્નિમન સર્કલ,

કોટ, મુંબઈ ૧.

□ પ્રથમાવૃત્તિ

સપ્ટેમ્બર '૭૫.

પ્રત :

૨૦૦૦

□ કિંમત :

ચાર રૂપિયા

□ સુદ્રક :

પ્રભાત પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ

૪૨૭, ગુલટેકડી,

પૂના-૬.

આમુખ

ભગવાન મહાવીરને થયા અઢી હજાર વર્ષ થઈ ગયા. સમગ્ર જૈન સમાજ તો શું, ભારતના બધા ધર્મ-પરાયણ લોકો આ વર્ષે એમનું પુણ્ય-પર્વ ઉજવે તો એ બધી દૃષ્ટિએ યોગ્ય જ હશે.

આશ્ચર્ય છે કે અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલા ભગવાન મહાવીર આપણા માટે અને આ યુગ માટે એટલા જ તાજા છે, જેટલા એમના જીવનકાળમાં હતા. આપણા યુગને ગાંધી યુગ કહેવાનો રિવાજ ચાલુ છે. હું પોતે માનું છું કે સાચો ગાંધીયુગ હજી કાયદેસર શરૂ જ થયો નથી. પરંતુ આ અભિપ્રાયને આપણે બાબુ પર રાખીએ અને ચાલુ રિવાજને માન્ય રાખીને હું કહી શકું છું કે ગાંધીયુગ માટે ખાસ રીતે ભગવાન મહાવીર વિશેષ રૂપે તાજા અને પ્રેરક છે. એમના જમાનામાં એમણે સનાતની-ઓની વેદાંત પરંપરા અને સામાન્ય હિંદુ પરંપરાનો ખ્યાલ મનમાં રાખીને સત્ય, અહિંસા, સંયમ અને અનૈકાન્તવાદ દ્વારા જે ભારતીય સંસ્કૃતિની સેવા કરી છે એનું આજ આપણે વિશેષ અધ્યયન કરવું જોઈએ.

આ દૃષ્ટિથી જ્યારે વિચારી રહ્યો હતો ત્યારે રિષભદાસજી રાંકાનું તાજું પુસ્તક મારા હાથમાં આવ્યું : ' મહાવીર : વ્યક્તિત્વ, ઉપદેશ અને આચાર-માર્ગ '. મેં એને ખૂબ ધ્યાનથી જોયું, અને મને કહેતા આનંદ થાય છે કે આ પુસ્તક મને દરેક રીતે પસંદ આવ્યું. પુસ્તક એટલું નાનું અને વ્યવસ્થિત છે કે એનો સાર, એના આ આમુખમાં દેવાની આવશ્યકતા નથી. હું તો એટલું જ કહીશ કે ભગવાન મહાવીરે અહિંસાનો જે ઉદાર, વ્યાપક અને શુદ્ધ અર્થ કયો છે, એજ સાચો ગાંધીયુગના લોકો હરેક રીતે પસંદ કરતા આવ્યા છીએ. અને મહાવીરે સ્થાપવાદ અથવા 'અનૈકાન્તવાદ'નું જે વિવરણ કર્યું છે, એ સર્વધર્મ-સમભાવને માનવાવાળા અમને લોકોને પ્રત્યેક રીતે પુષ્ટિદાયક છે.

ગાંધીજીએ આશ્રમના ત્રેતા દ્વારા ' સર્વધર્મ-સમભાવ 'નો સંદેશ પાને આપ્યો. એમનો ઉપદેશ સાંભળતા અમે ' સમભાવ 'ની જગ્યાએ ' સમવ'નો શબ્દ ચલાવ્યો. અને ભારતમાતાના મિથનની વાત

વિચારના-વિચારના એ પ્રિયજ્ઞાને દહે જામે જપા ધર્મોનુ એક કુદૃશ-
પરિવાર જનાવી રવા છીએ.

‘આરતનું’ મિશન’ જાજની દુનિયાને વપટ યાદોમાં કરી રહ્યું છે
તે, ‘જલ્દથી, જલ્દથી, જલ્દથી’, આ રેણું મિશન એ જ છે કે આ
દહે દુનિયાના કાળા, ભારા, પાંગા, અને ઘડવણી-અથા વડે, તે એક
પરિવાર જનાવીએ, જપા ધર્મોને તે એક પરિવાર જનાવવાનું આરતનું
મિશન છે જ. દહે જામે પૂર્વ અને પશ્ચિમના કોઈ ને કોઈ જાતે
‘અર્ધસમન્વય’નું મિશન દુનિયાની સામે રાખી રહ્યા છીએ.

આ આરતીય મિશનની સફળતા આટે કયા કયાથી જાખને કરદ જા
છો છે એ મીથના ‘અલિયા અને અનોકાન્તવાદ’ના ત્રીસે કો અલેક્ટ્રીક
સમરણ થવું જવાબાવિક હતું અને અને જાખના કાળે જાખને રહે
છી. વિષમતાસજ્જ કોઈનું આ પુરતાર અને અત્યંત રીયલ રહે જ.

આની રાજકર્મિ કેવળ અઠાવીસ-અઠસ નાથી જાણુ કે જે દેહિ
અમલ-અર્થગિરી પ્રારંભ કરીને કાવવાન જાવજોય જાવજોય જાવજોય
આદિ પ્રાચીન ત્રીસે કોની આદી તાન્ત્રિક ગુણોને રી. આ ને આને વિષમ
પણ એમણે જામજાખે રી

અર્થોનુ રાજકર્મિ પ્રિયજ્ઞાને કોઈની કુલર - વિદ્યુત કલ્પના
છી. જ્યારે પ્રાચીન આદિ રોમેલિ અર્થોનું કોઈ કોઈને જાવજોય પ્રેર
જાવજોય આટે એ મિશન જાવજોય એમણે કોઈ વિષમ જાવજોય
અને મેન, અને જાવજોય રાજકર્મિ વિદ્યુત કલ્પના કોઈને રી
કોઈને એક કલ્પવૃક્ષ થકી વિષમતા કોઈને એક રી - આ જા
પુરતારકા જાણુ છે એ જાવજોય જાવજોય

જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય
જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય
જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય
જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય જાવજોય

રીતે શ્રમણ-સંસ્કૃતિ કેવળ જૈન કે બૌદ્ધો સુધી જ મર્યાદિત નથી, પરંતુ એને પ્રભાવ સાર્વભૌમિક પડ્યો. ”

હવે જોવાનું એ છે કે આ સંસ્કૃતિએ કઈ મૂળ વાતો પર વધારા લાગેલું છે અને શું એ સંસારની સમસ્યાઓ હિલવામાં સંમર્થ છે ?

રિષભદાસજી રાંકાએ એ વિશે, મમતા, અહંતા, મતાગ્રહ આદિ સાંસ્કૃતિક દોષોની સુંદર ચર્ચા, ટૂંકાણુમાં કરી છે. અને અંતમાં સાધુએ તથા ગૃહસ્થની જીવનચર્યાનું એક સુંદર વિવરણ, શ્રી. ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલના શબ્દોમાં આપીને આ ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો છે.

“જીવનવ્યાપી આધ્યાત્મની” ની ભૂમિકા સંભાળીને, ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા સમાજ સેવા અને માનવતાની સેવા કરવામાં આવે છે, અને સંત મહાત્મા અને સંન્યાસી આમાં કેવી મદદ આપી શકે છે, એનું વર્ણન પણ આ સુંદર ગ્રંથમાં મળશે.

આમાં જે મહત્વના પ્રાકૃત સુભાષિત આપ્યાં છે એની પસંદગી રિષભદાસજીની વિદ્વત્તા અને સેવા ચોતુર્ય, બંને તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે.

હું ઈચ્છું છું કે આ નાના ગ્રંથનો અનુવાદ આ વર્ષે ભારતની અન્ય ભાષાઓમાં થઈ જાય. પછી તો ઉત્સાહી લોક એને અંગ્રેજી અનુવાદ પણ કરી જ આપશે. ભગવાન મહાવીરનું જે જીવંત શ્રાદ્ધ કરવું હોય તો આ ગ્રંથ દ્વારા ઉત્તમ રીતે થઈ શકે છે આપણા સનાતની, બૌદ્ધ, જૈન, શીખ, બ્રહ્મસમાજ, ભારતવાસી તો આ ગ્રંથનું અભિનંદન કરશે જ, પરંતુ દુનિયાના બધા ધર્મોનો વિશાળ અને પ્રાણવાન પરિવાર બનાવવો હોય તો આ ગ્રંથને બહોળો પ્રચાર પણ થવો જોઈએ.

—કાકા કાલેલકર

ન હતી, શ્રુત કે શ્રવણની પ્રથા હતી. અહીં ગાથાઓનું જે સંકલન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં મતભેદને અવકાશ ન રહે એવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. કાષ્ઠ પ્રકારની ક્ષતિ ન રહી જાય એની સાવચેતી રાખવામાં આવી છે. મુનિશ્રી બુદ્ધમલજીએ કૃપાપૂર્વક આ સાહિત્ય જોઈ જવાની તકલીફ લીધી છે. એમના સૂચન અનેક દષ્ટિએ મહત્વના છે. ભાઈ પ્રતાપસિંહજી વૈદને આ કામમાં હાદ્દિક સહકાર મળ્યો છે.

ત્રીજા ભાગનું આચાર વિષયક સાહિત્ય જોઈને મુનિશ્રી રૂપચંદ્રજીએ કેટલાંય ઉપયોગી સૂચનો આપ્યાં છે. ભાઈ હર્ષચંદ્રજીએ આ કાર્યમાં જે સહકાર આપ્યો છે, એ માટે હું એમનો આભારી છું.

આ પુસ્તકને તૈયાર કરવામાં તથા પ્રકાશનમાં ઈન્દોરના જે. એલ. જૈની ટ્રસ્ટના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી મિત્રવર્ધ જૈહરીલાલજીનો ભારે મોટો હાથ છે. હું એમનો અતઃકરણપૂર્વક આભારી છું. હસ્તપ્રત તૈયાર કરવામાં ભાઈ ચંદનમલજી 'ચાંદ' નો તથા ટાઈપ વગેરે કરવામાં ચિ અક્ષયકુમાર રાંકાનો સ્નેહાળ સહકાર મળ્યો છે.

સમય કાઢીને આચાર્ય પ્રવર તુલસીજીએ આ વાંચવામાં તકલીફ લીધી અને 'ખે શબ્દ' લખીને આશીર્વાદ આપ્યા, એને હું મારા શ્રમની સાર્થકતા માનું છું.

આ પુસ્તકનું પ્રકાશન મારા જુના સહકારી તથા આત્મીય ભાઈ જમનાલાલજી જૈનની દેખરેખમાં થયું છે, એ કારણે જ આનું ક્ષતિ રહિત તથા સ્વચ્છ પ્રકાશન થઈ શક્યું છે. પોતાના કામોમાં રોકાયેલા હોવા છતાં પણ તેઓ મુજબ આવ્યા અને મારા પાસેથી આ પુસ્તક તૈયાર કરાવી લીધું. એમનો અને મારો સંબંધ એવો છે કે આભાર જેવી ઔપચારિકતા બિનજરૂરી જ નહિ, પરંતુ અનુચિત પણ છે.

આ પુસ્તક લગવાન મહાવીરના ૨૫૦૦માં નિર્વાણ મહોત્સવ નિમિત્તે જન સામાન્યના ઉપયોગ માટે પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. આશા છે કે એનું ચોગ્ય સ્વાગત થશે. મહાવીરના શબ્દોથી નહિ, સાધનાથી જ, સાધનામય જીવનથી જ સમજી શકાશે. એમની મહાન સાધનાના પથ પર, એમની ચરણચરણનું એક કણ પણ જે મારા જેવા અદ્યપ્રમાણને ઉપલબ્ધ થઈ શકે તે જીવન ધન્ય બની જાય.

—રિયભદ્રાસ રાંકા

द्वितीय आवृत्तिना संहर्षभां

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ વેપારી જતાં જાનિજવશ કમચર્માના
બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ રહી છે. પ્રથમ આવૃત્તિને સંગ્રહીત કરવામાં આવેલ
એ શુધ્ધનો આધાર કરતાં એ પ્રમાણે આમાં સુધારાઓ કરવામાં આવ્યાં છે.
તથા નવું લખાણ પણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે. દશે આ સુધારાની જાણ
લાયકોના હાથમાં છે.

મુનિશ્રી જાતનામજીમે સુચન કર્યું હતું કે કામવાન અદર્શી ન, વીર
સ્વભી જાધના કરી તથા તીર્થ કર્મ આગ કર્યું, કૈને કહ્યુંજમા હેતુ
કેટલા આટે અકરી છે કે પ્રાંત જગતુરુજાની જાધાના કરી અદર્શ
તીર્થ કરીને, અનુચ્છાં જ શરિત છે કે કૈ કમવાન બની રહે છે
ધોનાના કામ્યને કૈ વિધાના છે કૈ રૂપ કામચલચા આટે જાધના
અદર્શી પ્રારંભ થાય છે, આગમમાં છે શ્રીઆના અદર્શી કૈ અદર્શવાન
આવી છે

જીવન સમયની વ્યાખ્યાના પાસેથી કોઈ અણુ' કે, આવાશિતો કદ', જેથી શબ્દ-કાર્ય માટે છે, તે જ પ્રમાણે બાપવા પરથી અર્થને કદ'. એક બની શકાય નહીં, એ સુધારો કરી લેવામાં આવ્યો છે.

[illegible][illegible][illegible]

અ નુ ક મ

પ્રાગૈતિહાસિક શ્રમણ		સાધુચર્યા	૫૭
સંસ્કૃતિ	૧ થી ૨૬	અહિંસા પ્રત	૫૭
વેદપૂર્વ ભારતીય સંસ્કૃતિ	૪	સત્ય મહાપ્રત	૫૮
પ્રાગવૈદિક અને વૈદિક	૫	અસ્તેય મહાપ્રત	૫૯
વૈદિક - આગમ સંઘર્ષ	૯	બ્રહ્મચર્ય મહાપ્રત	૫૯
સમન્વયનો સૂત્રપાત	૯	અપરિગ્રહ મહાપ્રત	૬૦
અહિંસાના ઉપાસક	૧૦	કલ્યાણ	૬૨
બંને સંસ્કૃતિના સમન્વય સાધક	૧૨	અહિંસા : જીવનની કલા	૬૬
પ્રાચીન જૈન-સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ	૧૪	વાણી સંયમ	૭૦
શ્રમણ-સંસ્કૃતિનું પુનર્નિર્માણ		વિનય વિકાસનું મૂળ	૭૪
અને મહાવીર યુગ	૨૫	નિરંતર અપ્રમાદ	૮૦
મહાવીરત્વ પ્રાપ્તિની		શીલ	૮૪
દિશામાં	૨૮	આત્મવિજય	૮૬
મહાવીરનો જન્મ		પાપથી વિમુક્તિ	૮૯
તથા વિકાસ	૪૪	આચાર માર્ગ	૧૦૩
બાળક વર્ધમાન 'વીર' બન્યા	૪૬	દશ ધર્મ	૧૦૫
પરિવાર	૪૬	બાર ભાવનાઓ	૧૦૮
દીક્ષા	૪૭	પરિપક્વ-જય	૧૧૩
સાધના માર્ગના ઉપસર્ગ	૪૮	ચારિત્ર	૧૧૩
ભગવાન મહાવીરનો પ્રથમ		તપ	૧૧૫
ઉપદેશ	૫૫	ગૃહસ્થ ધર્મ	૧૨૩
		અહિંસાનું વિધેયાત્મક રૂપ :	
		વિશ્વમૈત્રી	૧૨૭

પ્રા.ગૌ.તિ. હા. સિ. ૪
શ્ર. મ. ભા. - સં. રૂ. ૫ તિ.

પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓથી આર્યોન મનાવા લાગી હતી. એમ માનવાનું પશુ કારણ હોય કે પ્રાચીન ઇતિહાસની શોધ વધારે પ્રમાણમાં ભારત પ્રત્યે ઉપેક્ષા-ભાવ રાખતા વિદેશીઓએ જ કરી હતી. તેઓ પ્રાચીન તૃતીય સંસ્કૃતિનો પ્રારંભ વેદ-કાળ પછીનો માનતા હતા કારણ કે પ્રાચીનતાની અવગણના કરી શકાય એમ નહોતું. પરંતુ થોડાં પહેલાં પશુ જ્યાં ઇતિહાસજ્ઞ, ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રારંભ આગમન પછી અને વેદોના સર્જન પછીનો જ માનતા હતા. આ મોહન-જો-દડો, હડપ્પા તથા અન્ય સ્થાનોના ખોદકામે ઇતિહાસ કરી વિચાર કરતા કરી મૂક્યા અને હવે એમ મનાવા લાગ્યું આર્યોના આગમન પહેલાં ભારતમાં ઉન્નત સંસ્કૃતિ હતી અને સુસંસ્કૃત લોકો વસતા હતા.

વેદપૂર્વ ભારતીય સંસ્કૃતિ

આર્યોના આગમન પૂર્વે ભારતમાં જે સંસ્કૃતિ હતી એનું હવે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ સંશોધન થવા લાગ્યું છે અને અનેક વિદ્વાનો માનતા થયા છે કે શ્રમણ અથવા અર્હત-સંસ્કૃતિ હોવી જોઈએ. અને એ યજ્ઞ-પ્રવૈદિક સંસ્કૃતિથી ભિન્ન હતી. ડૉ. રામધારીસિંહ દિનકરે ‘સંસ્કૃતિના ચાર અધ્યાય’માં લખ્યું છે કે, “એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે કે આ સંસ્થા ભારતમાં આર્યોના આગમન પહેલાં હતી અને બ્રાહ્મણ આ સંસ્કૃતિ હેય માનતા હતા. આ શ્રમણ-બ્રાહ્મણ સંઘર્ષ બૌદ્ધોની પૂર્વે પશુ કારણ કે પાણિનીએ, જેનો સમય ઇસાથી ૭૦૦ વર્ષ પૂર્વેનો માનવામાં આવે છે, શ્રમણ-બ્રાહ્મણ સંઘર્ષનો ઉલ્લેખ ‘શાશ્વતિક વિરોધ ઉદાહરણ રૂપે કર્યો છે.’ આગળ જતાં લખ્યું છે કે, “ચૌરાણિક ધર્મ નિગમ અને આગમ, જ્યાં પર આધારિત માનવામાં આવે નિગમ છે વૈદિકપ્રધાન અને આગમ શ્રમણપ્રધાન છે. આગમ પ્રાગ્વૈદિક કાળથી ચાલી આવતી વૈદિકેતર ધાર્મિક પરંપરાનો વાચ્ય જોતોના મુખ્ય ધાર્મિક ગ્રંથ કહેવાય છે આગમ. બૌદ્ધ ધર્મની સ્થાપના ભગવાન બુદ્ધે આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે કરી. આમ બૌદ્ધોની પહેલાં ભારતમાં સંસ્કૃતિ હતી અને એ જોઈને હોવાની જ સંભવિતતા વધારે છે.”

મેસીને સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો. ' ડૉ. દેવેન્દ્ર કુમારે લખ્યું છે કે, ' આઈ'તોનો કર્મમાં વિશ્વાસ, ઈશ્વરને સૃષ્ટિકર્તા ન માનવાનું મૂળ કારણ હતું. આ આઈ'ત મુખ્યત્વે ક્ષત્રિય હતા. રાજનીતિની સાથે સાથે ધાર્મિક કામોમાં પણ તેઓ રુચિ ધરાવતા હતા. અવસર મળ્યે તેઓ ધાર્મિક વાદ-વિવાદમાં પણ લાગ લેતા હતા. તેઓ ' અઈ'ત 'ના ઉપાસક હતા. એમના દેવસ્થાન પૃથક હતા અને પૂજાવિધિ અવૈદિક હતી. આઈ'ત પરંપરાની પુષ્ટિ શ્રીમદ્ લાગવત, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, સ્કંદપુરાણ અને શિવપુરાણ વિગેરે ગ્રંથોથી પણ થાય છે. આમાં જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ વિશે પણ અનેક આખ્યાન ઉપલબ્ધ છે. ખરેખર તો આઈ'ત-ધર્મ જે પરંપરાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે એ જ વેદો, ઉપનિષદો, જૈનાગમ, મહાભારત અને પુરાણ સાહિત્યમાં થોડા એવા ફેરફાર સાથે સ્પષ્ટ રૂપે જોવામાં આવે છે. તીર્થંકર પાર્શ્વનાથના સમય સુધી જૈન ધર્મ માટે ' આઈ'ત ' શબ્દ જ પ્રચલિત હતો.

' આમ તો જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે ધર્મનું પ્રત્યેક તીર્થંકરના તીર્થમાં દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ અનુરૂપ પરિવર્તન થઈ જાય છે. જેમકે તીર્થંકર પાર્શ્વનાથના સમયમાં ચાર ચામવાળો ધર્મ હતો, એને લગવાન મહાવીરે પંચવ્રતના રૂપમાં વિકસિત કર્યો. મૂળભૂત રીતે આઈ'ત-સંસ્કૃતિ અહિંસા, સમતામૂલક તથા કર્મ પ્રધાન હતી, જ્યારે આર્ય ભૌતિક સુખો મેળવી વર્તમાન જીવનને સુખી બનાવનાર પ્રવૃત્તિ મૂલક વિચારોના તથા યજ્ઞોના ઉપાસક હતા. એના પર નિવૃત્તિ પરાયણ અને અહિંસક સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ પડ્યો અને શ્રમણ સંસ્કૃતિએ પણ વૈદિક સંસ્કૃતિમાંથી કેટલીક ગ્રાખતો ગ્રહણ કરી. યજ્ઞોમાં પશુ હિંસા બંધ થઈ અને બંને સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય થયો. આ સમન્વય ઉપનિષદ તથા મહાભારત કાળમાં દેખાય છે. શ્રમણ-સંસ્કૃતિ પુનર્જન્મમાં માનતી હતી અને એ આધ્યાત્મ-પ્રધાન હતી "

આઈ'તોના ઉપાસ્ય ઋષભદેવને આર્યોએ પૂજનીય પુરુષોમાં સ્થાન આપ્યું. વેદમાં એનો ઉલ્લેખ મળે છે, પરંતુ જ્યારે બંને સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય થયો ત્યારે બ્રાહ્મણોના ૨૪ અવતારોમાં ઋષભદેવનો સમાવેશ

અલિલૂત છે. પરંતુ ભારતીય આધ્યાત્મશાસ્ત્ર અને દર્શન પર જેટલો પ્રભાવ સંન્યાસ અને નિવૃત્તિનો છે એટલો કર્મ અને પ્રવૃત્તિના સિધ્ધાંતનો નથી. આમાં આશ્ચર્યની કોઈ વાત નથી. ઋગ્વેદના આધારે એ માનવું ઉચિત છે કે આર્યજન પરાક્રમી હતા. પરાક્રમી મનુષ્ય સંન્યાસથી કર્મને વધારે મહત્વ આપે છે. દુઃખોથી ભાગવાને બદલે, દબતાપૂર્વક એનો સામનો કરે છે. આર્યોનો આ સ્વભાવ કેટલાય દેશોમાં અક્ષુણ્ણ રહી ગયો છે. ખાસ કરીને યુરોપમાં એમની પરાક્રમશીલતાને અધિક આંચ નથી આવી. પરંતુ કેટલાય દેશોમાં સ્થાનિક સંસ્કૃતિ અને પરિસ્થિતિઓએ આર્યોને પ્રભાવમાં લઈ એમને નિવૃત્તિ-માર્ગી બનાવી દીધા. ભારતની પ્રાગ્-વૈદિક સંસ્કૃતિએ આર્યોની વૈદિક સંસ્કૃતિની ચોતરફ પોતાની વિશાળ જળ ફેલાવી દીધી. એને જોતાં આ સુક્તિ સારી એવી સમયોચિત લાગે છે કે, 'ભારતીય સંસ્કૃતિની વચ્ચે વૈદિક સંસ્કૃતિ સમુદ્રમાં ટાપુ સમાન છે.'

વૈદિક પ્રાર્થનાઓમાંથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે. વૈદિક માનતા હતા કે, 'સારી સૃષ્ટિ કોઈ એક જ શુભ શક્તિથી સંચાલિત અને સ્થિર છે. એ શક્તિની આરાધના કરી મનુષ્ય જે ઈચ્છે તે પ્રાપ્ત કરી શકે.' એમની પ્રાર્થનાઓ દીર્ઘાયુષ્ય, સ્વસ્થ શરીર, વિજય, આનંદ અને સમૃદ્ધિ માટે કરવામાં આવતી હતી. કેટલીક પ્રાર્થનાઓ આ પ્રકારની છે:

અમે સો વર્ષ સુધી જીવીએ.

અમે સો વર્ષ સુધી અમારા જ્ઞાનને વધારતા રહીએ.

અમે સો વર્ષ સુધી સ્વસ્થતા અને દબતા પ્રાપ્ત કરીએ.

અમે સો વર્ષ સુધી આનંદમય જીવન વ્યતીત કરીએ.

અમે સો વર્ષ સુધી અદીન બનીને રહીએ.

જે પોતે ઉદ્યમ કરે છે, ઈન્દ્ર એને સહાય કરે છે.

જે શ્રમ નથી કરતો, દેવતા એની સાથે મિત્રતા નથી રાખતા.

અમે સદા પ્રસન્ન ચિત્તે ઊગતા સૂર્યના દર્શન કરીએ.

અને મારા આરાધ્યદેવ,

આપ તેજ સ્વરૂપ છો, મારામાં તેજને ધારણ કરો.

આપ વીર્યરૂપ છો, મને વીર્યવાન બનાવો.

મળે છે-મહાભારત કે ઉપનિષદકાળમાં. વૃષભ અને ઋષભ શબ્દ બ્રુદા બ્રુદા અર્થોમાં વપરાયા છે. મેઘ, બળદ, સાંઠ અને અગ્નિ રૂપે એને! ઉલ્લેખ મળે છે. તો કેટલાય સ્થળોમાં કામનાઓ પૂર્ણ કરનારા કે કામનાઓની વર્ષા કરવાવાળા. પરંતુ ઋગ્વેદમાં બે જગ્યાએ પરમાત્મા રૂપે ઉલ્લેખ છે. એને રુદ્રરૂપે પણ વર્ણવવામાં આવ્યા છે. એટલે વિશ્વ કે રૂદ્રના રૂપમાં ઋષભને માનવા અને શિવ તથા ઋષભ એક જ છે. એ વાતનું પણ સમર્થન મળે છે. અર્હત ઋષભને વૈદિક સાહિત્યમાં પ્રશસ્ત પણ કહેવામાં આવ્યા છે. જૈનાગમોમાં ઋષભદેવને ધર્મના આદિ-પ્રવર્તક કહેવામાં આવ્યા છે, તો ભાગવતમાં ઋષભદેવના અવતારનો ઉદ્દેશ વાતરશના, શ્રમણ, ઋષિઓના ધર્મને પ્રગટ કરવાનું કહેવામાં આવ્યો છે.

શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ, બંનેમાં જોમનો સમાન આદર છે- એ છે ઋષભદેવ. બંને પક્ષમાં જોમને પૂજ્ય માનવામાં આવ્યા છે. જૈનોના તેઓ આદિ તીર્થંકર છે. તો વૈદિકાના વિષ્ણુના અવતાર. શિવપુરાણોમાં પણ અઘ્નાવીસ યોગાવતારોમાં એમની ગણના છે.

અર્હતના ઉપાસક

આર્હત ધર્મના ઉપાસક વ્રાત્ય અને પશ્ચિ હતા, એમ સાહિત્યનું અધ્યયન કરતા લાગે છે. પશ્ચિ ભારતના અતિ સમૃદ્ધ અને સંપન્ન વેપારી હતા. તેઓ કેવળ ધનવાન જ ન હતા, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં પણ સારા પ્રમાણમાં ઉન્નત હતા. તેઓ દેશ-વિદેશમાં વ્યાપાર કરતા હતા તથા અરબ-આફ્રિકા સુધી પણ જતા હતા. તેઓ યશ-પ્રધાન સંસ્કૃતિને માનતા ન હતા અને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ પશ્ચિ દેશ ન હતા. એ પણ સંભવિત છે કે ‘પશ્ચિ’ થી ‘પશ્ચિક’ અને સમય જતાં ‘વશ્ચિક’ બની ગયા હોય —જે આજ વાણિયા તરીકે જોળખાય છે. પશ્ચિ વૈશ્ય કે વ્યવસાયી હતા.

આર્હત, સંતો કે અર્હતોના ઉપાસક હતા. વ્રાત્યને પરિશ્રમણ કરનારા સાધુ પણ કહેવામાં આવ્યા છે. તેઓ આધ્યાત્મ પરંપરામાં-જેમાં બ્રહ્મ કે ઇશ્વરને નહિ પરંતુ આત્માને જ સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે- માનતા હતાં. એમની માન્યતા હતી કે આત્મા જ પુરુષાર્થથી પરમાત્મા બની શકે છે.

બંને સંસ્કૃતિના સમન્વય સાધક : ઋષભદેવ

આ ઉદ્દેશો પરથી ઋષભદેવના વાતરશના મુનિ અને લાગવતના વાતરશના ઋષિની સહજે તુલના કરી શકાય છે. એમના અધિનાયક ઋષભદેવનું જૈન સાહિત્યમાં જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, લગભગ તેવું જ લાગવતમાં પણ છે. આથી કેટલાયે વિદ્વાનોએ એવું અનુમાન તારવ્યું છે કે, જૈન સમાજમાં ઋષભના મૂળ ઊંડા ઊતર્યા બાદ જૈન કથાનકને લાગવતમાં અપનાવવામાં આવ્યું છે. પરંતુ પ્રગ્ભાચક્ર પં. સુખલાલજીનો મત આ વિષયમાં કંઈક જુદો છે. તેઓ કહે છે કે, ઋષભદેવની માન્યતા, પૂજા, ઉપાસનાની યશોગાથા જૈન પરંપરાની જેમ જૈનેતર પરંપરામાં પણ ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં, એક કે બીજી રીતે અવશ્ય ચાલુ હતી. એટલે એ પણ સંભવ છે કે જિન સંસ્કૃત-પ્રાકૃત પુરાણોમાં ઋષભદેવનાં સંબંધમાં પણ કંઈને કંઈ લખાયું છે એ પણ વર્તમાન લાગવતમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. સારીયે આર્થ જાતિમાં સમાન રૂપે ઋષભદેવની ન્યૂનાધિક માન્યતા અતિ પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવે છે. ઋષભ સમસ્ત આય પ્રજના દેવ છે, એ વિશે મને લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.

લગવાન ઋષભદેવના કુટિલ કેશોની પરંપરા વેદ-ઋચાઓમાં કેશી નામથી વાતરશના મુનિઓનાં અને લાગવતના વર્ણન સાથે મળતી આવે છે. કારણ કે જૈન-પરંપરાના ઋષભદેવની મૂર્તિઓ પર કુટિલ કેશોની પરંપરા પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવે છે, જે આજ પણ છે. બધાં તીર્થંકરોની મૂર્તિઓમાં માત્ર ઋષભદેવની મૂર્તિ પર જ કુટિલ કેશોનું રૂપ દેખાડવામાં આવે છે અને એ એનું વિશેષ લક્ષણ છે. ઋષભદેવને કેસરિયાનાથ પણ કહે છે. કેસર, કેશ અને જટા એક જ અર્થના વાચક છે. સિંહ પણ પોતાના કેશોના કારણે કેસરી કહેવાય છે. કેસરિયાનાથના શબ્દ સામ્યના કારણે એમના પર કેસર ચઢાવવાની પ્રથા લલે પડી ગઈ હોય, પરંતુ ઋષભદેવનું 'કેસરિયાનાથ' નામ કેશોના કારણે પ્રચલિત થયું હોવાનું વધારે માનવા યોગ્ય લાગે છે.

જૈનોના સાહિત્યમાં ઋષભદેવની જટાઓનું વર્ણન મળે છે. આમ ઋષભદેવના કેશી અને વાતરશના મુનિ, લાગવતના ઋષભ અને વાતરશના

હતો એમણે નવી શોધની પાર્થલૂમિમાં હિંદુઓના ભૌગોલિક વિસ્તારની તપાસની અત્યંત આવશ્યકતા હોવાનું જણાવ્યું છે.

પ્રાચીન જૈન-સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ

પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જૈન-ધર્મનું આજ ને સ્વરૂપ છે એવું જ પ્રાચીન કાળમાં હતું કે એમાં કંઈ તફાવત હતો? ભારત કે આસપાસના દેશો પર જે સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ પડ્યો હતો, એનું સ્વરૂપ કેવું હતું? ભારતવર્ષમાં પ્રચલિત પ્રાચીન ધર્મ બે વિભાગોમાં વેચી શકાય છે — એક નિવૃત્તિપ્રધાન, બીજો પ્રવૃત્તિપ્રધાન. પ્રવૃત્તિધર્મમાં ચાર આશ્રમ હતા અને નિવૃત્તિધર્મ એક આશ્રમ પર અધિક ભાર મૂકે છે. એમાં આત્મ-કલ્યાણ માટે કેવળ સંન્યાસને જ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. એમાં બ્રહ્મચર્ય અને ગૃહસ્થ-આશ્રમને પણ સ્થાન છે, પરંતુ નિવૃત્તિધર્મમાં જાતિ, આયુષ્ય વિગેરેનો વિશેષ વિચાર ન કરતાં, કોઈ પણ જાતિ અને કોઈ પણ હિંમરના સ્ત્રી-પુરુષ માટે, સમાન ભાવે ત્યાગ અને સંન્યાસનું વિધાન છે. નિવૃત્તિ ધર્મ પ્રમાણે લાચારી જ હોય, પરંતુ પ્રવૃત્તિ ધર્મ અનુસાર આશ્રમના ક્રમ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિને સ્વીકારવાનું ઇષ્ટ માનવામાં આવે છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમથી સીધો સંન્યાસ પ્રવેશ પ્રવૃત્તિ ધર્મમાં વળ્યું માનવામાં આવે છે. પરંતુ નિવૃત્તિપ્રધાન ધર્મમાં કોઈ બાળ કે કુમાર વયે પણ સંન્યાસ લે તો એ ધર્મ માનવામાં આવશે.

જૈનોની ત્રણ હજાર વર્ષની પરંપરા, જૈન સાહિત્ય તથા જૈન-માનસનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે ધર્મ તો નિવૃત્તિપ્રધાન છે. પરંતુ પંડિત સુખલાલજીનું માનવું છે કે જૈન-ધર્મના મૂળ ઉદ્દભવમાં નિવૃત્તિપ્રધાન નહિ પરંતુ પ્રવૃત્તિપ્રધાન સ્વરૂપને જ સ્થાન હતું.

સંપૂર્ણ જૈન પરંપરા ઋષભદેવને વર્તમાન યુગના નિર્માતા, આદ્ય પુરુષ રૂપે જાણે છે. એમને માર્ગદર્શક, કર્મચોગી અને પૂર્ણ પુરુષ રૂપે માને છે, પૂજે છે. એમનું ચરિત્ર જૈન પરંપરાની જેમ બ્રાહ્મણ પરંપરામાં પણ મળે છે. જૈન પરંપરાની માન્યતા બ્રાહ્મણ પરંપરાનું સમર્થન કરે છે. એવના જીવનની, જૈનો દ્વારા વર્ણવાયેલી અનેકાનેક ઘટનાઓ પરથી

છે, ત્યાંસુધી મનુષ્ય આત્મતત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છા નથી રાખતો. અવિદ્યાથી આત્મસ્વરૂપ ઢંકાઈ જવાથી કર્મ મનને વશ કરે છે અને કરીથી કર્મ કરવા માટે આસક્તિ પેદા કરે છે. એટલે જ્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપમાં એની પ્રીતિ નથી હોતી, ત્યાંસુધી પુરુષ, દેહ-સંબંધથી મુક્ત નથી થતો અને બધાં બંધનોના કારણભૂત અહંકારના ત્યાગથી મુક્ત થઈ શકે છે.

‘હે પુત્રો ! મનુષ્ય ભલે ગમે તેટલો વિદ્વાન કે વિવેકી હોય, પરંતુ જ્યાંસુધી પ્રમાદવશ ઇન્દ્રિયોને આધીન થઈને એને અનુસરે છે ત્યાંસુધી મૈથુન-સુખ જેમાં મુખ્ય છે એવા ગૃહસંસ્કારમાં ફસાઈને એ ત્રિવિધ તાપમાં તપ્યા કરે છે. વિદ્વાન કહે છે કે, જ્યારે સ્ત્રી-પુરુષ દાંપત્યભાવથી મળે છે ત્યારે તેમનો એ દંપતિભાવ બીજી હૃદય-ગ્રંથીના રૂપમાં બની જાય છે. એનું ઘર, ક્ષેત્ર, પુત્ર, ધન વિગેરેમાં ‘હું-મારું’-ભાવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એટલે હૃદયની આગ્રંથી જે જે કર્મો સાથે બંધાયેલી-દેહ થઈ, એ કર્મોને શિથિલ કરવામાં આવે ત્યારે દંપતિભાવથી નિવૃત્તિ થશે અને બધાં બંધનોના કારણભૂત અહંકારના ત્યાગથી મુક્ત થઈ શકે છે.

‘‘હે પુત્રો ! આ અહંકારનો ત્યાગ નીચે પ્રમાણેના પચીસ સાધનો દ્વારા થઈ શકે છે. વિવેકી ગુરુ તથા પરમાત્માના વિષયમાં ભક્તિ અને તત્પરતા, તૃષ્ણાનો ત્યાગ, સુખ-દુઃખ વિગેરે દ્વંદ્વોને સહેવા. આ લોક તથા પરલોકમાં સર્વત્ર દુઃખ જ છે એવું જ્ઞાન, તત્ત્વ અને અતત્ત્વની જિજ્ઞાસા, તપ, કામ્યકર્મનો ત્યાગ, ઈશ્વરને કર્મોનું સમર્પણ, ભગવત-કથા, ભક્તોનો નિલ સંગ, ભગવાનના શુભોનું કીર્તન, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેની વેર ભુદ્ધિનો પરિત્યાગ, સર્વત્ર સમભાવ, બાહ્ય અને આંતરિક ઇન્દ્રિયો પર વિજય, શરીર અને ગૃહ પ્રત્યેના અહંમન્યત્વ ભાવનો ત્યાગ, આધ્યાત્મ યોગ, આધ્યાત્મ ગ્રંથોનો અભ્યાસ, એકાંત પ્રદેશનું સેવન, પ્રાણ-ઇન્દ્રિય-મન પર વિજય, શ્રદ્ધા, બ્રહ્મચર્ય, નિત્ય અપ્રમાદી કર્તવ્યનો અત્યાગ, વાદ્ સંયમ, સર્વત્ર પરમાત્માનો ભાવનાયુક્ત અનુભવ, જ્ઞાન અને ધૈર્યપૂર્વક પ્રયત્ન—વિવેકપૂર્વક યોગસમાધિ

‘‘હે પુત્રો ! આ પ્રકારના અપ્રમાદીપણાથી કર્મોના નિવાસસ્થાનરૂપ તથા અવિદ્યાથી બંધાયેલી હૃદયની મોહરૂપી ગાંઠના બંધનને શાસ્ત્રોના આદેશાનુસાર છોડી નાખ્યા બાદ, એ ઉપાયોથી વિરામ લેવો જોઈએ.

एवं सर्वमहिंसायां धर्मायमधिधीयते ।
सोऽमृतो नित्यं वसति यो न हिंसा प्रपद्यते ॥

જેમ મહાનાગ-હાથીનાં પદચિહ્નમાં પગે ચાલનારાં અન્ય સર્વ પ્રાણી-ઓનાં પદચિહ્ન સમાય જાય છે, એવી જ રીતે સર્વ ધર્મ અને અર્થનો એકમાં (અહિંસામાં) સમાવેશ થઈ જાય છે. જે પુરુષ પ્રાણી-હિંસા નથી કરતો, એ નિત્ય અમૃત થઈને નિવાસ કરે છે, જન્મમૃત્યુના બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે.

सर्वाणि भूतानि सुखे रमन्ते सर्वाणि दुःखैश्च भृशं त्रसन्ते ।
तेषां भयोत्पादनजातखेदः कुर्यान्न कर्माणि हि श्रद्धावानः ॥

—સર્વ પ્રાણી સુખમાં આનંદિત થાય છે, સર્વ પ્રાણી દુઃખથી અતિ ત્રસ્ત થાય છે. એટલે પ્રાણીઓને લય ઉત્પન્ન કરવામાં ખેદ અતુલવતો શ્રદ્ધાળુ પુરુષ ભયોત્પાદક કર્મ ન કરે.

दानं हि भूतामयदक्षिणायाः सर्वाणि दानान्यधितिष्ठतीह ।
तीक्ष्णां तनुं यः प्रथमं जहाति सोऽत्यन्तमाप्नोत्यभयं प्रजाभ्यः ॥

—સંસારમાં પ્રાણીઓને અલયની દક્ષિણાનું દાન દેવું એ બધાં દાનોથી ચડિયાતું છે. જે પ્રથમથી જ હિંસાનો સાગ કરી દે છે એ બધાં પ્રાણીઓથી અલય થઈને મોક્ષ પામે છે.

यदन्वर्वाहितं नेच्छेदात्मनः कर्म पुरुषः ।
न तत् परेषु कुर्वीत जानन्नप्रियमात्मनः ,।

—જે અન્યકૃત વ્યવહારને, મનુષ્ય પોતા માટે નથી ઇચ્છતો એ વ્યવહાર એ ખીજાઓ પ્રત્યે પણ ન કરે. એ જાણે કે જે વ્યવહાર પોતાને અપ્રિય છે, એ ખીજાને કેવી રીતે પ્રિય થશે.

जीवितं यः स्वयं चेच्छेत् कथं सोऽन्यं प्रघातयेत् ।
यद् यदात्मनि चेच्छेत् तत् परस्यापि चिन्तयेत् ॥

—જે પોતે જીવવા ઇચ્છે છે, એ ખીજાનો ઘાત કેવી રીતે કરી શકે ? મનુષ્ય જે પોતાના માટે ઇચ્છે, એ જ ખીજાઓ માટે પણ વિચારે.

છોડાવ કર્મજૂનાની જ પ્રાસંગિકતા સ્વસ્ત્ય ।

—એ કારણે જોયેને આશ્વાસ આપે છે, કે આશ્વાસ-પદ પ્રાપ્ત કરે છે

સરનામોદિતને જોઈ ભણી જુનુજીવનિક ।

આવજુના સ્વસ્થાસનાનું જ પ્રાસંગિક સ્વસ્ત્ય ।

—એ આશ્વાસ, કે સ્વસ્થ દોષ છે અને ન, નાથી કારણે કે જે કે જે આશ્વાસને પ્રાપ્ત થાય છે, એવી રીતે જુનુજીવનિક આશ્વાસને પ્રાપ્ત થાય છે.

સરનામોદિતને જુનુ જુનુજીવનિક સ્વસ્થાસ ।

આવજુના સ્વસ્થાસનાનું જ પ્રાસંગિક સ્વસ્ત્ય ।

—એનાથી જોયેને આશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, કે આશ્વાસ-પદ પ્રાપ્ત કરે છે

સરનામોદિતને જુનુ જુનુજીવનિક સ્વસ્થાસ ।

આવજુના સ્વસ્થાસનાનું જ પ્રાસંગિક સ્વસ્ત્ય ।

એ પ્રાપ્ત પ્રાસંગિકતા નથી, કે જે જે આશ્વાસને પ્રાપ્ત થાય છે, એવી રીતે જુનુજીવનિક આશ્વાસને પ્રાપ્ત થાય છે.

સરનામોદિતને જુનુ જુનુજીવનિક સ્વસ્થાસ ।

આવજુના સ્વસ્થાસનાનું જ પ્રાસંગિક સ્વસ્ત્ય ।

—એનાથી જોયેને આશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, કે આશ્વાસ-પદ પ્રાપ્ત કરે છે

સરનામોદિતને જુનુ જુનુજીવનિક સ્વસ્થાસ ।

આવજુના સ્વસ્થાસનાનું જ પ્રાસંગિક સ્વસ્ત્ય ।

આશ્વાસ-પદ પ્રાપ્ત થાય છે

—એનાથી જોયેને આશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે, કે આશ્વાસ-પદ પ્રાપ્ત કરે છે

ન હિ પ્રાણાત્ પ્રિયતરં લોકે કિંચન વિદ્યતે ।

તસ્માદ્ દયાં નરઃ કુર્યાદ્ યયાઽઽત્મનિ તયા પરે ॥

મહા. અનુ. પર્વ ૧૧૬-૮

—લોકમાં પ્રાણાથી વધારે પ્રિય વસ્તુ ખીજ કંઈ નથી. એટલે મનુષ્ય જેમ પોતે દયા ઈચ્છે છે તેમજ ખીજઓ ઉપર પણ દયા કરે.

પ્રાણદાનાત્ પરં દાનં ન ભૂતં ન ભવિષ્યતિ ।

ન હ્યાત્મનઃ પ્રિયતરં કિંચિદસ્તીહ નિશ્ચિતત્ ॥

મહા. અનુ. પર્વ ૧૧૬-૧૬

—પ્રાણદાનથી વધારે મોટું કંઈ દાન થયું નથી અને થશે નહિ. એ નિશ્ચિત છે કે જીવથી વહાલી વસ્તુ ખીજ કંઈ નથી.

અહિંસા પરમો ધર્મસ્તથાહિંસા પરો દમઃ ।

અહિંસા પરમં દાનમહિંસા પરમં તપઃ ॥

મહા. અનુ. પર્વ ૧૧૬-૨૮

—અહિંસા જ પરમ ધર્મ છે, અહિંસા જ પરમ સત્ત્વ છે, અહિંસા જ પરમ દાન છે અને અહિંસા જ પરમ તપ છે.

અહિંસા પરમો યજ્ઞસ્તથાહિંસા પરં ફલત્ ॥

અહિંસા પરમં મિત્રમહિંસા પરમં સુખત્ ॥

મહા. અનુ. પર્વ ૧૧૬-૨૯

—અહિંસા જ પરમ યજ્ઞ છે, અહિંસા જ પરમ ફળ છે, અહિંસા જ પરમ મિત્ર છે અને અહિંસા જ પરમ સુખ છે.

સમન્વયની દૃષ્ટિએ મહાભારતનો કાળ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. એ કાળમાં જૈનોના તીર્થંકર નેમિનાથ તથા હિંદુઓના અવતાર શ્રીકૃષ્ણ થયા. નેમિનાથે અહિંસાથી પ્રવિત થઈને સંસાર ત્યાગ કર્યો હતો. જૈન-શાસ્ત્રોમાં એમને શ્રીકૃષ્ણના ગુરુ જતાવવામાં આવ્યા છે, જૌદ્ધ વિદ્વાન ધર્માનંદ કાસાંખી, નેમિનાથનો આંગિરસ તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે. આંગિરસ શ્રીકૃષ્ણના ગુરુ હતા. એમાં સંશય નથી કે અરિષ્ટનેમિ યાદવકુળના

હતા અને શ્રીકૃષ્ણના કુટુંબી હતા. શ્રીકૃષ્ણને જાણે વૈદિક કે બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ પાછી એમની સંસ્કૃતિના મહાન અવતાર માનવા દોય, પરંતુ તેઓ વેદોના દેવ દેવના ઉપાસક ન હતા, જલકે ઉદ્દ-પૂજના વિરોધી હતા. આ બધું દોષા છતાં પણ શ્રીકૃષ્ણે સમ-સ્વનો માર્ગ અપનાવ્યો; દનો, એટલે તેઓ જાને સંસ્કૃતિમાં આદરણીય થયા. આજણુ કે કિંદુ સંસ્કૃતિએ તેમને અવતાર માન્યા છે અને જમણુ સંસ્કૃતિ એમને પોતાના જાણી તીર્થ કરે છે.

ભારતીય સમૃદ્ધિ કાળની દૃષ્ટિએ મહાભારતનો કાળ સ્વર્ણ-યુગ માની શકાય છે. અવારે પેટની સમજવા સતે, વપૂર્વક ઉદ્દેશ્ય જન્ય છે ત્યાં વિદ્યા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, કલા નથા સંસ્કૃતિનો વિકાસ થાય છે; અને એ જ મહાભારતકાળમાં જોવામાં આવે છે જનનાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે સાધનોની વિપુલતા દેખાય છે. એ કાળમાં સૌદા સમૃદ્ધ હતા અને વિવિધ ક્ષાએની ઉન્નતિ પણ પુરતાં પ્રમાણમાં થઈ હતી. માયા સુરે પાંડવોનું જનાવેશ ભરત, એટલું ક્ષાપૂર્ણ હતું કે અથ પાણીનું દીપ્ત પગ ન દોવ ત્યાં પાણી દેખાતું અને પાણીની પુષ્કરણી એવી દેખાતી હતી કે જાણે સુષી જળીત છે. કાલ્યોમા ૫ | સર્ગ એવી પ્રગતિ થઈ હતી.

પરંતુ આ સમૃદ્ધિએ સદૃશ્યેના અગિય વિગતને બહાર કરી, દેવ, મત્સરનો પણ વિકાસ થયો. કોતિક પ્રગતિના રાધે સાર્વ અતિમ કલ્પિઓનો વિકાસ પણ એ કાળમાં દેખાય છે અને, પરંતુ કૌતિકને બહારી આત્માત્મિકતાની, દુર્ગંદને બહારી સદૃશ્યોની રક્તિ કરે છે દીપ્તુ જ થઈ, પરિણામે ધર્મ અને ન્યાય માટે મહાભારતનું પુષ્કરણ. આ પુષ્કરણ અન્યાય કે અધર્મના પક્ષના નાશની સાથે સાર્વ ન્યાય-ધર્મિક પક્ષ પણ એટલે; દુર્ગંદ થઈ ગયો કે એની જગ પણ હર જગને રદી ગઈ.

પુષ્કરણ મહાપુરુષ શ્રીકૃષ્ણના સકાર હતા. જ્યાં કલ્પને નિર્જન થયા, પુષ્કરણ અને એમાં વિભવો પણ પણ એટલે; નિર્જન, હર રમે; કે અર્જુન જેવા પીર ચેતના પણ શાક્ય કોળેને રમે દુર્ગંદના દ.ધ માંથી જવાની રક્ષા નહિ.

આ દારૂ સ્થિતિએ ચિંતનની દિશાને એક નવો વળાંક આપ્યો અને દેખાઈ આવે છે કે ભૌતિક સુખોની વ્યર્થતાને સમજીને, પ્રવૃત્તિ માર્ગથી નિવૃત્તિમાર્ગ અને અહિંસા વિગેરે ગુણોના વિકાસ તરફ લોકોને જાગૃત્તું પડ્યું.

ઇતિહાસમાં જોઈએ મહાભારતનું યુદ્ધ, આજથી ત્રણ સાડા ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વેની ઘટના છે. એ કાળમાં હિંસાના દુષ્પરિણામોની સમાજ પર જે પ્રતિક્રિયા થઈ એના પરિણામે ઋષિ-મુનિ તથા ચિંતક પંડિતો અહિંસાને શ્રેષ્ઠ ધર્મ માનવા લાગ્યા.

ભલે ગમે તેટલો મોટો આઘાત લાગે, પરંતુ સામાજિક પરિવર્તન એકાએક નથી થતું. સમાજ રૂઢ વ્યવસ્થાને જલદી નથી છોડતા, એટલે જે ચિંતકોને પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ લાગી, બાહ્ય સુખોથી આંતરિક સુખોનું મૂલ્ય વધારે લાગ્યું. તેઓ ગૃહત્યાગ કરી, જંગલમાં જઈ આત્મ-કલ્યાણરત થવા લાગ્યા હતા. યશમાં થનારી હિંસા નિંદ્ય મનાવા લાગી હતી. અહિંસાને સામાજિક ધર્મ બનાવવાની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હતી.

જો કે એ સમયે સંસ્કૃતિમાં સારો એવો સમન્વય થઈ ગયો હતો છતાં બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ : બે પ્રવાહો જુદા જુદા ગતિમાન હતા. બંને પ્રવાહોમાં પહેલા જેટલી કડવાસ કે સંઘર્ષ રહ્યો ન હતો, પરંતુ એ પ્રવાહોને જીવનમાં ઉતારવાની બાબતમાં અને ક્યા ક્યા વિચારને અધિક મહત્વ આપવું જોઈએ એ બાબતમાં બંને વચ્ચે મતભેદ તો રહ્યો જ. બ્રાહ્મણ વિચારધારા પણ સંયમ અને શ્વાસને જીવન-વિકાસ માટે આવશ્યક તો માનતી હતી, પરંતુ એ વિચારોને જીવનમાં ઉતારવા માટે એક વ્યવસ્થિત કાર્યક્રમ એમણે બનાવ્યો. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ, એ ચાર આશ્રમ નક્કી કર્યાં. ૨૫-૨૫ વર્ષોનો એક-એક આશ્રમ નક્કી કર્યો. પરંતુ શ્રમણ વિચારધારાએ સંયમ-શ્વાસ વિગેરે ધર્મ-પાલન માટે વય કે સમય મર્યાદા જાંવી નહિ. એ વ્યક્તિની માનસિક શક્તિ અને યોગ્યતા પર નિર્ભર છે, એ ઈચ્છે એ વયે સંન્યાસ કે નિવૃત્તિ લે. એ માટે વય કે સમયની કોઈ મર્યાદા જાંધવી એ વ્યક્તિના આત્મ-સ્વાતંત્ર્ય પર જ પ્રહાર છે.

વાની વાત છે. ઊંડાણથી વિચારતા જાણવા મળે છે કે સંસારની ખધી સમસ્યાઓના મૂળમાં અસમાનતા જ મુખ્ય છે. જો એક મનુષ્ય ખીજા પ્રત્યે આત્મવત્ કે સમાન વ્યવહાર કરે તો સંસારમાં કાંઈ પણ સમસ્યા ઉપસ્થિત જ ન થાય. સારોય સંસાર સુખપૂર્વક રહી શકે છે.

‘સમતા’ સાર્વભૌમિક તત્ત્વ છે. સંસારના લગલગ ખધા વિચારક એ માને છે કે વિષમતા માનવ જાતિ માટે શ્રાપ છે. એના દુઃખોનું મૂળ કારણ છે એટલે સમતામાં બાધક વાતોને દૂર કરવી જોઈએ. એમાં જ વ્યક્તિ અને સમાજનું હિત છે. સમતા શ્રમણ-સંસ્કૃતિનો પ્રાણ છે.

માનવી-માનવી વચ્ચે ભેદભાવ કરાવનારાં ત્રણ મુખ્ય વિદ્યો છે. પ્રથમ છે મમતા, આસક્તિ, તૃષ્ણા કે કામના. મનુષ્ય કાંઈ પણ ચીજ પર વધારે આસક્તિ રાખે છે, એને મેળવવાની ઈચ્છા કે કામના રાખે છે ત્યારે એ પોતે પોતાને દુઃખના ગર્ભમાં, અશાંતિની અગ્નિમાં ધકેલે છે, કારણ કે ઈચ્છાઓ કે તૃષ્ણા અનંત છે, એની કદિ તૃપ્તિ નથી થતી. વિવેક અને સ્વયંમને અપનાવવો જરૂરી છે. અને ઉપલબ્ધ સાધનોમાં સંતોષ માનવાનો અભ્યાસ કરવો પણ આવશ્યક છે.

જેમ ભૌતિક સમૃદ્ધિ, સત્તા, કીર્તિની કામના દુઃખદાયી છે, તેમજ અહંકાર પણ મનુષ્યને વ્યાકુળ બનાવે છે. પોતાના વિશે બળવાન, બુદ્ધિમાન, સમૃદ્ધ, શક્તિસંપન્ન વિગેરે કલ્પનાઓ કરી મનુષ્ય જ્યારે અહંકાર-વશ થઈ જાય છે ત્યારે એ ખીજાઓથી પોતાને શ્રેષ્ઠ સમજવા લાગે છે, સમતાની સાધના એનાથી નથી થઈ શકતી. આ વ્યક્તિગત અહંકાર કેટલીકવાર એટલો પ્રબળ બની જાય છે કે મોટા મોટા યુધ્ધ થઈ જાય છે, કરોડો વ્યક્તિ પ્રાણ ખોઈ ખેસે છે. યુદ્ધના મુક્તભોગી આ વાતને બહુ સારી રીતે જાણે છે. આ શતાબ્દીના છેલ્લા બે મહાયુદ્ધોનું દુષ્પરિણામ સંસારના લાખો-કરોડો એવા લોકોને પણ ભોગવવું પડ્યું છે કે જેઓ નિરપરાધ છે. જાપાનના હિરોશીમા તથા નાગાસાકીની ધ્વંસ-લીલાનું એવું દુરગામી પરિણામ આવ્યું કે એથી લાવી પેઢીઓ પણ અનેક દૃષ્ટિએ શારીરિક વિકૃતિઓનો શિકાર બની રહેશે ! આજ પણ યુદ્ધની આશંકાથી સંસારના વૈજ્ઞાનિક ચિંતકો લયભીત છે.

જેમ મમતા અને જડતા સમતામાં વિદ્યરૂપ છે, તેમજ મતામદ, બેદની દીવાલ લીલી કરવામાં ધણે જ પ્રભાવશાળી છે. સંસારના બસાની ઈચ્છા રાખનારા સમજદાર લોકો પણ મતામદથી બહુ જરી રીતે પીકાઈ રહ્યા છે. આ મતામદ ધર્મ, સંપ્રદાય કે વિચારના નામે ચાલે છે. એથી માનવ જાતિની ઘણી જ હાનિ થઈ છે. એથી કેવળ સમાજને જ નુકસાન થયું છે એમ નથી, મનામદી પોતે પણ એ કારણે અચાનક, વ્યાકુળ અને દુઃખી છે. છતાં પણ આ એવી મીઠી ચીજ છે કે ખજવાળના ખજવાળના અનુધ્ય લોકોલોકોલાણ થઈ જાય છે. છતાં પણ ખજવાળવાનું છોડી નથી દેતો.

જેમ ઐનિદાસિક તથ્યોના આધારે સમાજ ચિંતકોને પ્રતિષ્ઠા નિશ્ચિત તરફ, જાણથી જ્ઞાનર પ્રતિ તથા દિગ્દેશથી અદિસા તરફ જવું પડ્યું, તેવી જ રીતે સિદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ પણ અમજ-સંસ્કૃતિના મુજબ તરવ સમરૂપ સંસારની સમસ્યાઓને ઉકેલવામાં અગોચર રૂપે સાર્વ-કૌમિક સિદ્ધ થાય છે.

માત્ર કારણ જ નહિ, બહુ પાશાત્મ સંસ્કૃતિ પણ કૌનિક શૈલમાં ઘણી આગળ વધીને અસ્વસ્થ અને બેચેન છે. એને સજનું નથી કે શુ કયું ?

એક તરફ ભ્રાંટવનની અશ્વિયાતોની પુર્તિ ન થવાને કારણે અસં-તોષ છે, ત્યાં કૌનિક સાધનોની વિપુલતાવાળા દેશના નિવાસીઓ એટલા માટે દુઃખી છે કે તેઓ સુખના સાધનોની વિપુલતાથી કટાક્ષી થયા છે શુ બેદાસ રખડના દિગ્દેશોને બેઈ દેશને કોઈ દેશનું છે કે કેવળ કૌનિક સાધન, સુખ, શાંતિ અને સતોષ નથી આપી શકતા ? અમે-રિકા જેવા દેશમાં જિંદગી મીઠીઓ આવી પડે છે. પામલોની સખ્યા પણ ત્યાં સર્વાંગિક છે. આત્મહત્યાઓ પણ ત્યાં વધારે થાય છે. તેઓ હશે સમજવા લાગ્યા છે કે સાધનોની વિપુલતાથી દાંતિ ખરીદી નથી શકતા.

અમજ-સંસ્કૃતિનું પુનર્નિર્માણ અને મદાવીર-યુગ

અમજ-સંસ્કૃતિના મુખ્ય તરવ અદિસા, સાત્વ, અસ્તેષ તથા અરિ-મદને સામાજિક ધર્મ જનાવવાનો પાર્શ્વનારે જે ડગલ કરી દેને એ કારણ થયો. એ ધર્મે તરફ સાત્વ-વ જનનાનું આકર્ષણ વધતું ગયું. એમને

વાસ્તવમાં કોઈ નવાં ધર્મનું પ્રવર્તન કયું ન હતું. દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર એ ધર્મને નવી પરિભાષા આપી તથા વધારે વ્યાપક બનાવી. એના દ્વારા એમણે વિષમતાને મિટાવવાનો કે ઓછી કરવાનો અથાક પ્રયાસ કર્યો. સત્તાધારી બ્રાહ્મણ કે મહાધીશ, યજ્ઞમાં પશુ-બલિ પર ભાર દેતા હતા, પરંતુ સામાન્ય જનતા માટે પશુ ઉપયોગી સાથી બની ગયા હતા. ખેતી અને દૂધ માટે પશુનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો હતો. જ્યારે પાર્શ્વનાથના અનુયાયી તથા શ્રમણ, પશુઓનું બલિદાન ન આપવાનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા તો ધીમે ધીમે એમના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધવા લાગી. મહાવીરના જન્મ સમયે આ ધર્મના અનેક શ્રમણ આ અહિંસા-પ્રધાન સમાજ-ધર્મનો ઉત્સાહપૂર્વક પ્રચાર કરતા હતા.

આમ તો આ અહિંસા કે સમતા ધર્મના ઉપાસક બધી જાતિઓમાં હતા, પરંતુ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોની સંખ્યા બ્રાહ્મણોથી વધારે હતી. આમ તો બ્રાહ્મણ પણ અહિંસા ધર્મને શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યા, પરંતુ એમનામાં બધી જાતિઓથી વધારે, પોતાની શ્રેષ્ઠતાની ભાવના હતી, જે એમના શ્રમણ-ધર્મમાં મુક્ત-પ્રવેશમાં આડશ રૂપ હતી. અને એ કારણે તેઓ વૈદિક કર્મકાંડોને ચીટકા રહ્યા હતા. છતાં પણ જ્ઞાની, સંત અને ચિંતક, અહિંસા વિગેરે ગુણો પ્રત્યે વધારે આદર ધરાવતા હતા.

પાર્શ્વનાથના ચાતુર્યામ ધર્મને અપનાવી શૂદ્ર કે ચાંડાલ કહેવાતી જાતિના લોકો પણ આત્મવિકાસ કરી શકતા હતા. તેઓ સમાજમાં હલકી જાતિના મનાતા હતા અને તેમની પાસે નિમ્ન કોટિનું કામ કરાવવામાં આવતું હતું. સ્ત્રીઓને પણ હીન દષ્ટિએ જોવામાં આવતી હતી. એમના માટે આત્મવિકાસના દ્વાર ખંધ હતા.

સમાજમાં બ્રાહ્મણને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતા હતા. સંયમ, દમ, અને પવિત્રતાપૂર્ણ ધર્મ માટે કષ્ટ સહન કરનાર, ક્ષમાવાન, આસ્તિક, બુદ્ધિ-શાળી, શાસ્ત્રોમાં જાણકાર તથા અભિતત્ત્વના અનુભવી-આ બ્રાહ્મણોના સહજ ગુણ માનવામાં આવતા હતા. તેઓ જ્ઞાની અને જ્ઞાન આપનારા મનાતા હતા. ક્ષત્રિઓનો ધર્મ હતો કે એમનામાં તેજ, ધૈર્ય, ચાતુરી, શૌર્ય, ઉદારતા અને ખીજની નિઃસ્વાર્થ ભાવે સેવા કરવાનો ગુણ હોય. વૈશ્યોનો ધર્મ ખેતી, ગૌરક્ષા અને વાણિજ્ય માનવામાં આવ્યો હતો.

સૌની સેવા કરવાનો શરોનો ધર્મ માનવામાં આવતો હતો. પરંતુ આ ગ્રંથોના સ્થાને કુળની શ્રેષ્ઠતાના આધારે દ્વિતીયની ગણતરી થવા લાગી. આ વ્યવસ્થાના કારણે સમાજમાં વિદ્યુતિ પેશા થઈ અને વિવિધ પ્રકારની વિષયતા વધતી ગઈ. ક્ષત્ર્ય કુળમાં જન્મેલ ગુણ-વિહીન અથવા દુર્ગુણી વ્યક્તિને પણ શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતી હતી.

વૈદિક અને શ્રમણ : જાને વિચારસરખી રાજવાન મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત હતી, ધંભળ, સિંધ તથા કિતર પ્રદેશના અર્ધા ભાગમાં વૈદિક પરંપરાનો પ્રભાવ વધારે હતો. તેઓ કર્મકાંડમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા, ક્ષત્ર્યના નીચતાને મહાવ આપતા હતા. આ સૌથી માનતા હતા કે ક્ષત્ર્ય જાતિવાળાના મહાર શ્રેયા દોષ છે અને નીચ જાતિના સંપર્કથી ક્ષત્ર્ય સંસ્કાર મસિન અથવા ટીણુ થઈ જાય છે. એટલે ક્ષત્ર્ય જાતિવાળાઓએ નીચ જાતિના સંપર્કથી દૂર રહેવું જોઈએ. આ સૌથી એમ પણ માનતા હતા કે રાજ્ય-વ્યવસ્થા એક વ્યક્તિના હાથમાં રહેવી જરૂર છે. એટલે રાજની વ્યવસ્થા એમનામાં પ્રચલિત હતી. તેઓ રાજને ઈશ્વરનો અલખ માનતા હતા અને વંશ-પરંપરાગત રાજ્યશાસનની વ્યવસ્થા પણ નિશ્ચિત થઈ ગઈ હતી. પરંતુ કિતર પ્રદેશના પૂર્વ દિશામાં તથા અમધમાં શ્રમણ સંસ્કૃતિનો વધારે પ્રભાવ હતો. તેઓ વૈદિક કર્મકાંડ કરતાં આત્મશુદ્ધિ તથા સમતા અને અદિસા પર વધારે ધ્યાન મૂકતા હતા. તેઓ રાજ્યનું જની અપેક્ષા ગણનને વધારે ધ્યાન માનતા હતા. વશપરંપરા મન રાજ્યશાસન ન દોવા હતા પણ શાસક હમિય જ રહેતા હતા. તથા પ્રતિનિધિવગાળી રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવતા હતા. ગુપ્તાએલ વ્યક્તિ મજાગત કહેવાતા હતા. વૈદ્યોએ સમયે રક્તિશાળી ગણન ન હતું એનો મુખ્ય કારણ હતો તે રક્તિવાના વચ્ચે તથા સિન્ધની પરંપરાના હતા એમનું સંકલન પાંચ જ દલ હતું આ સૌ કે. સુખદુ ખમા દલ. મળેને રહેતા હતા. અથા શા.દ મળેને નિયમ જન.વના અને એનું રહે-જા.એ પાસન કરતા હતા. જા.દાના અનુભવનો સાજા રેના અને એમન. જા.દ.કા રહેવાને પોતાનું કર્મવ્ય માનતા હતા. કા.એ.ને આદર કરવામાં આવેને હતો. વૈદ્યો તથા કેવરકાનોના પૂજા કરતા હતા. તેઓ સંકુ-જા.દે.નું સન્માન કરતા અને એમના સંજિવનો સંજ દેત. હતા.

ધ્રમણ સંસ્કૃતિની માન્યતા છે કે, મનુષ્ય પોતાનો વિકાસ કરી, નર-માંથી નારાયણ બની શકે એવું એનામાં સામર્થ્ય છે. નરમાંથી નારાયણ, આત્માથી પરમાત્મા, જીવથી શિવ બનવાની સાધના, એક નહિ, અનેક જન્મોમાં પૂરી થાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની ત્રણે ધારાઓ આ વિષયમાં એક મત છે અને લિન્ન લિન્ન પ્રકારે એનો ઉલ્લેખ પણ મળે છે, પરંતુ વાત એક જ છે કે મનુષ્ય અનેક જન્મોના ફેરાં ફરી સાધના પુરી કરે, પરંતુ સાધકની સાધના પુરી થતાં પહેલાં મૃત્યુ આવી જાય તો પણ એનો પરિશ્રમ વ્યર્થ નથી જતો. ગીતામાં ભગવાન કૃષ્ણે કહ્યું છે કે, વ્યક્તિ પોતાનો ઉદ્ધાર પોતાનાં પ્રયત્નોથી જ કરે છે. પરમાત્મા સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું જ છે એવા સંકલ્પ સાથે એ દિશામાં પ્રયાણ કરવાનું છે. અર્જુનના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે, હવે તો પોતાની ઉંમર થઈ ગઈ છે, થોડા દિવસમાં તો મરવાનું જ છે, તો પછી આ સાધનાનો શું ઉપયોગ ?

ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે : ‘મૃત્યુ આખરે છે શું ? મહાનિંદ્રા તો છે. નિંદ્રાની જેમ મૃત્યુની પણ જરૂરત હોય છે. જેમ નિંદ્રા પૂરી થયા પછી આપણે ફરી કામમાં લાગી જઈએ છીએ એવી જ મૃત્યુની વાત માનો. નવાં જન્મમાં કરેલી આ સાધના કામ લાગે છે. આપણો જન્મ એવા સ્થળે થાય છે કે જ્યાંથી આપણે આપણી યાત્રા આગળ વધારીએ છીએ એટલે શુભ કર્મ વ્યર્થ જશે એવો ભય રાખવાની કોઈ જરૂર નથી.’

આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાક લોકો એવા પણ હોય છે કે જેમને વિશેષ મોહ થતો નથી, એમનું મન વિષયો તરફ નથી જતું અને કેટલાયને વિષય-વિકાર અને પોતાની ખૂરાઈઓ સાથે ભારે સંઘર્ષ કરવો પડે છે. જ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે કોઈ પણ શુભ કર્મ કરીને દુર્ગતિમાં નથી જતું.

ખૌદ્ર પરંપરામાં, બુદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ પારમિતાઓની સાધના પછી જ

ઉપરેશ અને આચાર મામ'

ધાવ છે અને જુદે પોતાના પૂર્વજ-મર્મા દાન, શીલ, શાન્તિ, વીર્ય, પ્રજ્ઞા, સત્વ, અધિ-દાન, મિત્રો અને ઉપેક્ષા-આ દસ પારમિતાએ સાધના કરી જુદાવની પ્રાપ્તિ કરી હતી.

દેવ પરંપરામાં મહાવીરત્વ પણ અનેક જન્મોના સન્નિવેશો આ સાધનાના પરિણામે જ નેજાનું હતું ભગવાનનું મહાવીર નામ કાલે પચ્ચિન દોષ પર જ એમનું નામ ના વર્ધમાન હતું. એમણે પાતાના પરમ પુરુષાર્થથી મહાવીર પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું જેમાં યજ્ઞઓ પર વિજય મેળવે છે એ મેળવે છે એ વીર કહેવાય છે, પરંતુ જે પોતા પર વિજય મેળવે છે એ મહાવીર કહેવાય છે. બીજાઓ સાથે યુદ્ધો કરી વિજય મેળવે છે એ શત્રુઓ છે, પરંતુ પોતાના દુર્ગુણો કે દોષો સાથે સહીને જતા પર વિજય મેળવે છે. જેટલે તેઓ મહાવીર કહેવાયા આ મહાવીરત્વ પામવા એમણે અનેક જન્મોમાં સાધના કરી હતી. દેવ પરંપરા મ.ને છે કે જ્યારે મનુષ્ય કોઈ વિશિષ્ટ યજ્ઞની સાધના કરે છે ત્યારે અન્ય સદૃશ્ય આપોઆપ એની પાછળ ચાલ્યા આવે છે અને જ્યાં યજ્ઞોનો પૂર્વ વિદ્ય કાય છે ભગવાન મહાવીરે મહાવીરત્વની સાધનાનું વર્ણન નવજ રાવમાં કર્યું છે, જેની પુર્નિ કેપે મંદોકાર અગાથે છે કે અરિહત્ત કાલિંગ, સિદ્ધ કાલિંગ, પ્રવચન કાલિંગ, આચાર્ય કાલિંગ, રુદ્રવિર કાલિંગ, ઉપાધ્યાય કાલિંગ, માન, હર્ષ, વિનય, ચ.રિત્ત, શીલ, શુભાચાર, તપ, દાન, સેવા, સમ.ધિ, અભિનવ માન મદ્ય, શુદ્ધ કાલિંગ તથા તીર્થંકર. વના.

પ્રાચીન કાળમાં જન્મી પદ્મા જન્મની નામક વ.કની હતી ત્ય દેવ. માન નામનો મહાપ્રજાપી શાળ શાસ્ત્ર કરતા હતા. એના રાવમાં પૂજાન પ્રતિષ્ઠાન નામનું મામ હતું. નવજ ર એ મ.મને. મુખ્ય દને. ન રવજા જે ભરણ, પિતૃવશીલ, ક્રિયવ હી, પદે.પકની તથા અતિધિ સેવ. ૫૧.૫૫ દને. અતિધિ-અવધાનની સેવાનુક્રમ. તેને, હરજા રવજા હતા. ર.જા કોમ અ. મિત્રી સેવા કર્યા પિતૃ. એ મ.મને. ને. એ. રહિયને. ઉત્તર વિહારી રવ.થી, જન્મ સદૃશ્યે ને. પણ રહજા વિહ.જ કરી રહે. એને. આ સદૃશ્ય જ એના પિતૃ-અ.મર્મા સદ્.વજ ભત. રવે. એક રવજ

શત્રુમર્દન રાજને ઇમારતી લાકડાની જરૂર પડી. તેણે નયસારને પાસેના મહાવનમાં જઈ મોટાં મોટાં ઝાડ કપાવી લાવવાનો હુકમ કર્યો. તે અનુસાર નયસાર ભાતું ખાંધી તથા અનેક ગાડાં વિગેરે સામગ્રી અને સેવકોને લઈને જંગલમાં ગયો, અને ત્યાં વીણી-વીણીને મોટા ઝાડ કપાવવા લાગ્યો.

વખત જતાં મધ્યાહ્ન થયો; અને કરવી પડેલી રખડપટ્ટીના કારણે નયસારને ભૂખ પણ કંકડીને લાગી. તેની પાસે ભાતું તો તૈયાર હતું પરંતુ કોઈ અતિથિને જમાણા વિના જમવા ખેસવાનું તેને મન થયું નહિ. યોગાનુયોગ ફેટલાક સાધુ રસ્તો ભૂલી જવાથી ભયાનક જંગલમાં ભટકતા હતા. ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ સાધુઓને જોતાં જ, નયસારે હૃદયના ઢિમળકાથી પરિશ્રાંત સાધુપુરૂષોનું સ્વાગત કરી, આહાર-પાણીથી એમની આનંદપૂર્વક સેવા કરી.

વિશ્રાંતિ વિગેરેથી પરવાર્યા બાદ નયસાર પોતે જ તેમને નગર તરફનો માર્ગ બતાવવા સાથે ચાલ્યો અને સત્સંગનો આનંદ મળી ગયો. સંતોની સૌમ્ય ચર્ચા અને સંયમપૂર્ણ વ્યવહારનો એના પર પ્રભાવ પડ્યો. એના અંતરમાં એમના પ્રત્યે આદર અને ભક્તિભાવ ઊઠવા લાગ્યા.

સંતોએ એને ધર્મની ફેટલીક મુખ્ય વાતો કહી સંભળાવી, નયસારે ભક્તિભાવપૂર્વક સાંભળી એ પ્રમાણે આચરણમાં ઉતારવાનો સંકલ્પ કર્યો. આ રીતે ધર્મબીજ વાવ્યા બાદ એનામાં પરિવર્તન આવ્યું. એ પરિવર્તને ઊચ્ચ સ્થિતિ સુધી પહોંચવાનો પ્રારંભ કર્યો. એક ગૃહસ્થે મહાવીરત્વ સુધી પહોંચવાની શક્તિ મેળવી લીધી. શાસ્ત્રકારોનું કથન છે કે નયસાર મૃત્યુ બાદ સ્વર્ગલોકમાં ગયો.

ભલે સ્વર્ગમાં મનેહર સુખોની ઉપલબ્ધિ હોય, પરંતુ વિકાસક્રમમાં એનું કોઈ મહત્વ નથી. ત્યાં પુરુષાર્થ માટે કોઈ સ્થાન ન હોવાથી, કર્મ-ભૂમિમાં સાધકે જન્મ લેવો પડે છે.

વિકાસ ક્રમનાં પચિસ મુમુક્ષુ જીવ અને અન્ય જીવોમાં શાસ્ત્રકારોએ અંતર બતાવ્યું છે મુમુક્ષુ સ્વર્ગસુખ ભોગવ્યા પછી એવા સ્થળે જન્મ લે છે કે જ્યાં શેષ માર્ગ પૂરો કરવામાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિ હોય છે.

નવસારને જીવ સ્વર્ગમાંથી કાઢતી, અપોધ્યામાં જમવાન ત્રપસ-
દેવના પુત્ર કરન ચક્રવર્તીને ત્યાં જન્મ્યો. તેનું તેજસ્વી સ્વરૂપ જોઈને
તેનું નામ મરીચિ રાખવામાં આવ્યું.

આપે મરીચિ યુવાવસ્થામાં આવ્યો ત્યારે એના હાથ ત્રપસદેવ મૃદુ-
ત્વામ કરી, ધર્મોપદેશ આપના, જુદા જુદા દેશોમાં વિચરના, અપોધ્યા
નિકટ ચાકટમુખ નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા. એમના ઉપદેશથી અનેક
રાજપુત્ર તથા નાગરિક અનુયાયી બન્યા. મરીચિએ પોતાના હાથના
સાન્નિધ્યમાં રહીને, સાધુ જીવનની સાધના માટે યનિષર્થ અપનાવ્યાં.

શુદ્ધશુભાં તેા મરીચિકુમારે યનિષર્થ યજ્ઞા આમદ્યુર્વક અને ઉત્સાહથી
પાળવા માડયો. પરંતુ મનની તૈવાગી દોવા જતાં શરીર અવ્યય ધર્મના
પાલનમાં સાધ ન આપી શક્યું. એક વખત જનાળાનો સખન નાપ
પડતો હતો, તે વખતે ઉપાડે પડે પરસેવાના ઝેલા તથા તરસને ગ્રસ લેતાં
શક્યો નહિ. આપસદેવજી તેા આંતરિક ધ્યાનમાં જ સીન દેવાથી તેમને
બાવ સુખદુઃખ સ્પર્શી શકતાં ન દોતા. પરંતુ મરીચિ માટે નિર્મલ
દીક્ષા પાલન કરવાનું મુશ્કેલ હતું. જનાં પણ મરીચિ પોતાનું સાધુમન
ત્યાગીને મૃદરથ જીવનમાં પાછો કરવા હિંમતો નહોતો. એટલે શરીર
કષ્ટની માત્રા ઝીઝી કરીને, પોતાના સાધુ જીવનમાં ફેરુ પરિવર્તન કરું
તો એ લેવાડા પડે ચાલવાને બદલે બેઠા પડેવાનું રહ્યું હતું. રૂઝમંદી
જમવા ભગ અપનાવ્યું. વાળનો સોચ કષ્ટદાયક દેવાથી કદા રાખવા
સાધ્યા. શરીરે કપાસ બકો ધારણ કર્યા. સનાન રિધી શરીર શુષ્કિ તથા
મૂરખ પાણીને બદલે મીનગ પાણી પીવાનું શરુ કરી દીધું. આમ જતા એ
આપસદેવના રાષ્ટ્રે જ વિચરણ કરતા રહ્યા અને અષ્ટદેશોમાં તેને
ધર્મોપદેશ કરાજી તેની પાસે દાદા લેવા તૈવાર રતા તે તેને દાદા પાસે
મોકલી આપેલા.

એક વખત કારવાન ત્રપસદેવ પિદર કરતા કરતા, કંઈક વેચા જાય
પડેત્યે, તેને કારન ચક્રવર્તી દેવના હાથે આવ્યા. તે કારવાન ત્રપસ-
દેવના ધર્મોપદેશ કાજળ, કારતના હાથમાં ધનિષ્ઠાવ ઉત્તરો આવ્યો.
તેમણે કહ્યું : 'દેવકનવન્દી આપના એવા અત્યુચરે. અદ્યનાયક રહો :

મૂંઢ બનેલા લોકો માટે દીપક સમાન છે. અમે ધન્ય છીએ કે આપ જેવા સત્પુરુષોનો ઉપદેશ સાંભળવાનો અને સત્સંગનો અમને લાલ મળે છે. પરંતુ શું આ પ્રકારનો લાલ ભવિષ્યમાં સંસારને મળતો રહેશે ?

ભગવાને જવાબ આપ્યો : ‘જગતને મોહનિદ્રામાંથી જાગ્રત કરી, ધર્મ માર્ગે ચડાવનારા ખીજ અનેક તીર્થ કરે પણ થવાના છે.’

ભરતને આ સાંભળી ઘણો આનંદ થયો, પરંતુ કુતૂહલવશ પૂછ્યું : ‘ભગવન ! આ પરિષદમાં એવો કોઈ વિદ્યમાન છે ખરો ?’

ભગવાને કહ્યું : ‘હા, તારો પુત્ર મરીચિ આ ભરત ક્ષેત્રમાં વિકાસ કરતા કરતા તીર્થ કર થશે. એ તારી જેમ ચક્રવર્તી પણ થશે અને પ્રથમ વાસુદેવ પણ.’

આ સાંભળી એને આનંદ થયો સ્વાભાવિક જ હતો. એને કુળનો મદ થઈ આવ્યો કે, ‘અહા ! મારા દાદા પ્રથમ તીર્થ કર છે, મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી છે, અને હું પ્રથમ વાસુદેવ થવાનો છું. કેટલું શ્રેષ્ઠ છે મારું કુળ !’

કથાકાર કહે છે કે આ રીતે કુળનો મદ કરવાના કારણે મરીચિને યાચક કુળમાં જન્મ લેવો પડ્યો. કર્મના પરિણામોથી કોઈ નથી બચી શકતું. જે જેવું કરે છે, તેવું તેને ભોગવવું જ પડે છે. પ્રકૃતિના આ અટલ નિયમને કોઈ ટાળી નથી શકતું.

આમ છતાં મહાવીરત્વની યાત્રા શરુ થઈ ગઈ હતી. પરંતુ એ યાત્રામાં જેમ મહાવીરે જીવન વિકાસ લક્ષી સાધનામાં સફળતા મેળવી, તેમ જ સાધના પ્રાપ્તિના પ્રયત્નોમાં થયેલી ભૂલોના પરિણામો પણ એમને ભોગવવા પડ્યા.

એમ લાગે છે કે પ્રાચીન કાળમાં બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ અને શ્રમણ સંસ્કૃતિ બંને સાથેસાથ ચાલતી હતી, કારણ કે મરીચિએ અનેક જન્મો પછી સ્વર્ગ મેળવ્યું અને અનેક જન્મોમાં બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મી, અનેક વેદ-વિદ્યા પામ્યા અને જૈન મુનિ નહિ પરંતુ સંન્યાસી બનીને તપશ્વર્વા કરી અને સ્વર્ગ પામ્યો.

નયસારનો જીવ ૧૬માં ભવમાં વિશ્વવિમૂતિ નામે રાજકુળમાં અવતર્યો અને જૈન મુનિની તપવાળી ઉગ્ર સાધના અપનાવે છે. આ સાધનામાં

પાંચ રૂપ ઇન્દ્રે કરી, ગ્રહા પ્રભુને હાથ;
લઈ ગાલ્યા મેરુ ભણી, બહુ દેવોની સાથ.

‘‘ପ୍ରଦେଶ ଗାନେ କାହାଣୀର ଭାଗ’’
 ଶ୍ରେୟ ବିଜ୍ଞାନ

જોમ વિકાસ માટે આવકાણ છે તેમ જો સંવત્ર અને વિવેક ન દોષ
 પેલી ભવજનક સ્થિતિ પેદા થાય છે એનું વર્ણન કરાકારે કયું છે તે મન
 કરવા થોડા છે-
 શાસ્ત્રમાં વિધનદી નામક શાસ્ત્ર શાસ્ત્ર કરતે
 થામને. જાઃઈ દનો. વિશાખજનિ
 મેનો છવ જનને

ગાજગદમાં વિશ્વનંદી નામક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એને વિશ્વાખાનુનિ નામનો બાઈ હતો. વિશ્વાખાનુનિની બાપા બારિધુનિ પાડવામાં આવ્યું. રાજા મિતો શુભ જન્મ લે છે. તેનું નામ વિશ્વજીનિ પાડવામાં આવ્યું. રાજા પોતાના જન્મના પર જાત્યન રતેડ રાજે છે. એ માતાપિતાની જેમ રાજાનો પણ પ્રિય દોષાથી રાજ્યની નધી જ બાંમલકથી વિશ્વજીનિ વિના સંકોચે બાંમલ રાજો હતો. રાજાના પુત્રપદક કલ્યાણમાં જ્યારે ને પોતાની પત્નીએ સાથે જતો ત્યારે ખીનુ કોઈ ત્યાં જઈ રહ્યું ન હતું અને તે પણ એટલે મુશ્કેલી વિશ્વનંદી રાજાનો પુત્ર વિશ્વાખાનંદી પણ વિશ્વજીનિ કલ્યાણમાં દોષ ત્યારે ત્યાં જઈ રહ્યો ન હતો. એક વખત વિશ્વનંદી રાજાની રાણી મહાસેનાના પુત્ર પાડવામાં આવ્યો, પરંતુ વિશ્વજીનિ પાડવામાં આવ્યું ન હતું.

એક વખત વિશ્વનંદી રાજની રાણી મહાસેખાની રાજાકીડો દેવાનમાં
પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ વિશ્વનંદી બહાર દોવાથી તેમને કુલ સીધા પિના
જાણા કરતુ પડ્યું, તે વખતે તેમણે વિશ્વનાથની કુમારને પશુ પાતાની
પેટે પાછા કરતાં જોયા, તેમણે રાણીને કાઢેરી કે... બાપા રાજ્યની
તમામ મિલકત તમારા હિસ્સાના છે, કરાના રાજા કામે છે, તમારો
તમારો પુત્ર તે દેવાનમાં ગયેલ પશુ તથા પ.મ. ર.ક.ના, બપોરે વિશ્વનંદી
નિરાત દેવાનમાં બહારના રે રે!
રાણીને આ વાત બાપા કહ્યાનું નહોતું, બપોરે વિશ્વનંદી
પાપુનમાં બહાર બેઠી, રાજા
પદ સંક્રાંતિ

રાણાને આ વાત જાણતા કાપમાનકળા લાગી અને એ રોકવું હા'ને
 કેપડાનમા કાઢી બેઠી. રાજા જ્યારે રાણીને મળવાવવા ગયા ત્યારે એને
 કપડાં લાગ્યાં. રાણી કે. કલા ગુપ્ત વિષકૃતિને દેવાનમણી બનેડવ. મા
 નાંડી બા. જે ત્યાં મુખી અને દાંતિ નાંડી મરે રાજા કોટલા સુ કે મારી
 પાયા અને એણે વિષકૃતિને દેવાનમાણી કર કરવાની માંગનાં મનાડી
 મેનાને કમજ કરીને પ્રયાજ મારે રાજાની પગડવ ને. કાટેડ બા. એ.
 પ્રયાજ કરીને. બા. બા. કા. બા. વિષકૃતિ ઉદાનમા. થી. તારા. રા. કદર-
 તારમાં મરે અને મદારાકને પુલકું કે. રા. કવ પદ દ નું કુ. બા. કા. થ. પડું
 કે. રા. બા. એ રા. કે. સી. મા. મા. મરે. કે. રા. કવ ઉદાન કા.

ગયો છે અને આપણી પ્રજાને સતાવે છે. તે માટે તેનું દમન કરવા સારું હું તરત જ ઉપડવા માગું છું.

તે સાંભળી વિશ્વભૂતિએ નમસ્કાર કરી રાજાને જણાવ્યું કે, “આવા નાના સરખા કામ માટે આપ કષ્ટ ઉઠાવો એ યોગ્ય નથી. આપ મને જ આજ્ઞા આપો, તો હું હમણાં જ તેને સીધો કરી આવીશ.”

વિશ્વભૂતિના આવાં ભક્તિભાવ ભરેલાં વચન સાંભળી રાજાએ તેને તરત પ્રયાણ કરવાટી આજ્ઞા આપી. વિશ્વભૂતિએ સૈન્ય સાથે પ્રયાણ કર્યું. જેમ જેમ એ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ રસ્તામાં ક્યાંય તેણે પુરુષ-સિંહ વિરુદ્ધ કોઈ પણ જાતની ફરિયાદ કે આક્રમણની વાત સાંભળી નહિ. પરંતુ જ્યારે પુરુષસિંહને વિશ્વભૂતિના આવવાની જાણ થઈ તો તેનું અતિશય પ્રેમ અને આનંદપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. તેને થયું કે રાજાને કોઈએ ખોટી ખબર આપી છે. એ પોતાને દેશ પાછો ફર્યો.

આ તરફ વિશ્વભૂતિના જતાં જ રાજાએ વિશાખાનંદી કુમારને ખોલાવી કહ્યું કે, તું હવે નિઃસંકોચ પુષ્પકરંડક ઉદ્યાનમાં વિહાર કર.

વિશ્વભૂતિ પાછો આવ્યો અને ઉદ્યાનકિડાની આસપાસ લીધે તે સીધો પુષ્પકરંડક તરફ ગયો. ત્યાં દ્વારપાળે તેને જણાવ્યું કે, અંદર યુવરાજ વિશાખાનંદી પોતાના અંતઃપુર સાથે વિહાર કરે છે, માટે આપ અંદર જઈ શકશો નહિ. વિશ્વભૂતિએ ચિડાઈને પૂછ્યું : ‘અહીં વિશાખાનંદી ક્યારથી આવે છે?’ દ્વારપાળે કહ્યું કે, ‘આપ અહીંથી પધાર્યા તે દિવસથી.’

વિશ્વભૂતિ સમજી ગયો કે એને આ ઉદ્યાનમાંથી ખસેડવા ખાતર જ આ બધો પ્રપંચ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાંસુધીમાં વિશાખાનંદીના અનુચરો પણ એકત્ર થઈ ગયા હતા. વિશ્વભૂતિએ પાસેના એક કોઠાના ઝાડ પર મુકો મારી, અને તૂટી પડતાં કોઠાં ખતાવીને કહ્યું કે, ‘આ કોઠાંની પેઢે હમણાં તમારાં માથાં ટપોટપ જમીન ઉપર ગળડાવી પાડત, પરંતુ રાજાજીની આમન્યા નહે છે, તેમના પ્રત્યે ભક્તિ અને આદર છે એટલે માફ કરી દઉં છું.’

વિશ્વભૂતિ પોતાના મહેલમાં જઈ વિચારવા લાગ્યો અને એને સંસારની

સ્વાર્થવૃત્તિથી વૈરાગ્ય થઈ ગયો અને એવું સંજ્ઞાનિ ધુનિ પામે નહીં, દીક્ષા સમયે સંસાર ત્યાગ કર્યો.

બ્યારે આ વાતની રાજ્યને ખબર પડી ત્યારે એ વિશ્વમૂનિ પામે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો : 'હે પુત્રાનારા ઉપર આગે કેવો માલ પ્રેમ દેનો તે તું જાણે છે. તું કદાપિ અને પુછવા વિના કાંઈ કરેનો નહિ, કે આગે આઠા ઉઘાડેનો નહિ. તો આ વખતે અને પુછવામાઠવા વિના આવું દેતાવળું' પચતું તે 'કેમ બધું' ? કુટુંબકલેષ પતાવવાના કારણે મેં યોજના બનાવી હતી. પરંતુ તે આરી નાની એવી જુલની બદ મોટી સભ કરી એ યોગ્ય નથી.' રાજ્યએ કહેવપૂર્વક પચાનાપ વ્યક્ત કર્યો.

વિશ્વમૂનિએ જવાબ આપ્યો : 'મદારાજ, પુત્રપદ્મ કેવો બનાવ તો નિમિત્તમાત્ર છે. તેમજ આપના પ્રત્યે પશુ અને ખાસ રોષજુદિ નથી. પરંતુ આ જમા વિષયો સ્વભાવથી જ એવા છે કે, તેમને કારણે આવાં આવાં કિંસા-અસત્યાદિ પાપો આચરવાં જ પડે છે. આટલે કહે તો તે વિષયાદિ પ્રત્યેના વૈરાગ્યથી જ સંન્યાસ આરંભ કર્યો છે. અને ફરી પાલો સંસારમાં વાળવાના પ્રયત્નથી, એમાં કોઈનું કંઈ નથી.'

વિશ્વમૂનિનો આવો દૃઢ સંકલ્પ બાળી, રાજ્ય દુઃખ અને સતાપ સાથે પાછો ફર્યો. ત્યાર બાદ વિશ્વમૂનિ શાક્ય અખ્યવનમાં પારંગત બન્યા. કહેર સાધનાથી યારીરને કસવા લાગ્યા. જીવ આગને ધોનાલા તરફથી કદ ન પડે એ એની સાવધાની રાખવા લાગ્યા. પરંતુ કષાયોની પ્રબળતા પશુ એકાદી નથી દોની સાધક બ્યારે કષાયોને દગાવવા કે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે એમ સામે છે કે દગાઈ બધા છે, પરંતુ સદય સરકાર નિર્મળ કરવા બદ મુશ્કેલ છે. એ કંડાં ઊતરી જાય છે. ચિત્તના સ્તંભ રસ સ્થાવાના જાડે અવકાશ મળતાં જ જમણા મેમથી ફરી નીકરે છે. કેટલીક વાર તપસ્વીના તપથી દગાઈ રહેલા કામદીપ્ત દિ સદેજ અનુભવ સ્તંભ મળતાં જ સળમી છે તેવા પદાર્થોની જેમ જમણા ગેરથી કમળા થઈ છે. તપસ્વી વિશ્વમૂનિના જીવનમાં પણ એમ જ થયું.

એક વાર વિશ્વમૂનિ અધુરાનમરીમાં વિવરતા કતા, તે દિવસેના જ વિદ્યાખાનની અધુરાનરેહની રાજપુત્રોનું પાલિકમકલ કરવા ત્યાં જ રહે.

તેના સેવકાએ વિશ્વભૂતિને ઓળખી લીધા. તેઓએ વિશાખાનંદીને બોલાવ્યો. વિશ્વભૂતિને જોતાં જ વિશાખાનંદીને પાછલું વેર યાદ આવી ગયું અને તે ગુસ્સાથી ધૂંઆપૂંઆ થવા લાગ્યો. એટલામાં કોઈ ગાયની અડક્ટમાં આવી જતાં વિશ્વભૂતિ ઊછળીને દૂર ગમડી પડ્યા. તે જોઈ વિશાખાનંદી ટાણું મારતો મોટેથી બોલ્યો : ‘કેમ ભાઈ કોઠાં-તોડ ! તારી મૂંઠીનું જોર ક્યાં ગયું, જે આવી નમાલી ગાયની અડક્ટથી આમ રસ્તા વચ્ચે શ્લાંઠા ખાય છે !’

સેવકો સમક્ષ કરવામાં આવેલી કમજોરીની હાંસી વિશ્વભૂતિથી સહન થઈ નહિ. તરત જ વિશ્વભૂતિએ પેલી ગાયને શીંગડાં વડે ઊપાડી આકાશમાં ઊંચે ઊછાળી છતાં પણ વિશાખાનંદી પ્રત્યેનો કોદ શાંત થયો નહિ. તેમણે સંકલ્પ કર્યો કે, મેં આજ સુધી આચરેલા કઠોર તથા મહાન તપનું કાંઈ ફળ હોય, તો આવતા જન્મમાં હું એવો અતુલ પરાક્રમી પુરુષ થાઉં કે કોઈ મારી અવહેલના ન કરી શકે અને વિશાખાનંદીનું આવતા જન્મમાં મારા હાથે મૃત્યુ થાઓ.

જો શક્તિ વધવાની સાથે સાથે સંયમ કે શુદ્ધિ ન વધે તો એ શક્તિ ફેલું ભયાનક પરિણામ લાવી શકે છે. સાધકના જીવનમાં આત્મ-વિકાસના માર્ગે આગળ વધવા છતાં અહંકાર કેવો બાધક બને છે અને અહંકાર વશ થનારી ભૂલોના પરિણામથી કોઈ બચી નથી શકતું, એનું આ બોધપ્રદ ઉદાહરણ છે. સાધુ અને તપસ્વીઓનો ગુસ્સો વધારે ભીષણ હોય છે અને એનું પરિણામ વધારે દુઃખદાયક હોય છે, એટલે તપની સાથે સાથે સંયમને પણ જોડવામાં આવ્યો છે.

વિશ્વભૂતિ ક્રોધ યુક્ત સંકલ્પ સાથે શરીર છોડીને સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયા અને ૧૮માં ભવમાં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થાય છે.

જંબુદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં પોતાનપુર નગરમાં રિપુપ્રતિશત્રુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને ભદ્રા નામની પટરાણીથી મહાબળવાન અચલ નામે પુત્ર થયો. તે જ પહેલા બળદેવ અચલ. ભદ્રા રાણીથી મૃગાવતી નામની કન્યા થઈ. એ અત્યંત સુંદર હતી. એના રૂપ પર રિપુપ્રતિશત્રુ રાજા મોહિત થયો અને પોતાની પુત્રીને રાણી બનાવવાના દુષ્કૃત્યથી પ્રભ

વિરોધી ન બને એટલા માટે રાજદરબારના પ્રજામાન્ય લોકોને બોલાવી પૂછ્યું કે, 'રાજાના રાજ્યમાં જે રાજ ઉત્પન્ન થાય તેનો સ્વામી કોણ હશેવાય?'

મહાજનોએ કહ્યું કે, 'દેશનો રાજા.'

એ પ્રશ્ન પ્રજાવાર પૂછીને રાજાએ મહાજનોને ગોટે પ્રજાવાર એ જાનનો જવાબ કહાવ્યો અને પછી ધુપ્તાપૂર્વક બોલ્યો કે, 'મારી પુત્રી પ્રમાવતી કરતાં રૂપબોધનમાં બાપી પૃથ્વીમાં કોઈ ક્રિડા ન દોવાયી, તે સ્ત્રી-રાજા જેવી છે. માટે તે રાજનો સ્વામી હું રાજા બિવાલ કોણ કહી શકે? એટલે હું એની સ્થાપના પટરાણી પરે કરું છું.'

રાજાનું બાવુ બીજાસ અપકૃત્ય જોઈને રાણી બદાને બાવુ ત સતાપ થયો અને એ પોતાનપુર ત્યામીને દક્ષિણ દેશમાં ચાલી ગઈ અને ત્યાં મહેશ્વરી નગરી વસવાને રહેવા સાગી રાજાનું પોતાની પુત્રી સ.દેનું બાવરણ જોઈને સોઠોએ એનું નામ પ્રગર્પાન પાટ્યું.

આ પ્રમાવતીના ઉદરમાં વિષ્ણુનિનો જન્મ પ્રગર્પે ઉત્પન્ન થયો. વાસુદેવ મર્મમાં આવે ત્યારે તેની માતાને જે કાળ મર્મસ રવમ આવે છે, તે બધાં પ્રમાવતી રાણીએ પશ્ચ જોયા એનું નામ 'સુ' પડવામાં આવ્યું.

વિપુલ કુમાર બ્યારે દક્ષિણ યાગ્ય ઉદરનો કપા ત્યારે રુદ્રદર્શી રહીને વિદ્યાબ્રાહ્મ કરવા સાગ્યો. ગોટા જાઈ બ્રહ્મસ રાદે તેને બાસ કરાવે હતી.

રાજા વિપ્રમહિસ્યુ રાજપુરના બ્રહ્મચીવ નામક રાજાને. તમે રહો. બ્રહ્મચીવ ૩ કમવના રાજાઓમાં સૌથી વધુ બજવાન અને ૫૧.૩૬૬ હોતો. એ જમાનાનો એ પ્રતિવ સુદેવ હોતો અને હળવે રાજાઓ તેના સામેદાર હતા.

વિદ્યાબ્રાહ્મ હોતો જન્મ એ સમયે એક વિલિંગ્દારમાં કિલ્લ રહે બ્રહ્મકે. તે બ્રહ્મતં ભગવાન અને નિરર હોતો અને બ્રહ્મકાશના ચિત્તદારન બેનરમાં કામ કરતા બેટોતા તથા ૫૨૫૫૫૫ નામ કરતો. આ કારણે બ્રહ્મ-બાજુના કાર્ય કોટરમાં કાઢાકાર કર્યો કર્યો. બધાં બેટો. રવ નામક

અશ્વગ્રીવ પાસે આવ્યા. રાજાએ પોતાના તાબેદાર રાજાઓને એની ચોક્કસ કરવાનો હુકમ કર્યો અને જેનો વાગે આવતો તેને ત્યાં જવું પડતું. પેલા સિંહને તો રાજાઓ કે રાજસેવકોનું ભોજન વિના પરિશ્રમે મળવા લાગ્યું. આમ રાજપુરુષોનાં હાડકાંના ઢગલાઓથી તે વનભૂમિના સીમાડાઓ ભરાઈ ગયા.

આ જોઈ અશ્વગ્રીવને થયું શા માટે કોઈ ભવિષ્યવેત્તાને ખોલાવી ન પૂછવું કે આ ભયાનક સિંહનો નાશ કેવી રીતે થશે? ભવિષ્યવેત્તાઓએ રાજાને કહ્યું કે, ‘ મહારાજ, જે આ ભયંકર સિંહને મારશે, તે આપનો પણ વધ કરશે. ’

‘ મારો વધ કરનારની ખીજ કોઈ નિશાની ખરી ? ’

ત્યારે ભવિષ્યવેત્તાઓએ કહ્યું કે, ‘ આપના ચંડવેગ નામના દૂતનું જે અપમાન કરશે, એને આપનો કાળ જાણીજે. ’

અશ્વગ્રીવે વિચાર્યું કે પ્રતિસ્પર્ધીઓનો તરત જ નાશ કરી દેવા વધારે ઉચિત છે. એણે પ્રજાપતિ રાજાના કુમારોની પરાક્રમ ગાથા સાંભળી હતી એટલે પારખું લેવા માટે ચંડવેગને રાજા પ્રજાપતિ પાસે મોકલ્યો.

પ્રજાપતિ રાજાના દરબારમાં ચંડવેગ પહોંચ્યો ત્યારે સંગીતનો જલસો ચાલતો હતો. રાજાધિરાજ અશ્વગ્રીવના દૂતને રાજસભામાં દાખલ થવા માટે કોઈની પરવાનગી માગવાની હોય નહિ અને એ અચાનક સભામાં ઉપસ્થિત થયો. આખી સભા એકદમ ખગખળાટ કરતી ઊભી થઈ ગઈ, સંગીત બંધ થઈ ગયું, અને પ્રજાપતિ રાજાએ જાતે ઊભા થઈને ચંડવેગનો આદરસત્કાર કર્યો. એ સમયે ત્રિપૃષ્ઠ કુમાર પણ સભામાં હાજર હતો. તેને આ બધું અચાનક શું થઈ ગયું એ સમજાયું નહિ. એણે પાસે ઊભેલી કોઈ વ્યક્તિને પૂછ્યું : ‘ આ કોણ છે ? ’

પેલાએ જવાબ આપ્યો કે, એ મહારાજા અશ્વગ્રીવનો દૂત છે. આપણું રાજ્ય પણ એનું તાબેદાર હોવાથી એના દૂતનું સન્માન કરવું પડે છે.

ઉપદેશ અને આચાર માત્ર

કુમાર ત્રિપુડી કહ્યું કે, બપોરે એ દિન પાછો વિદાય થાય ત્યારે મને
અગર આપને.

અંડવેગે રાજસભામાં અધ્યક્ષીય રાખનાર બાદેશ સભાગામ્યા. રાજાએ
પણ તે સભા વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યા. તથા અંડવેગેને પુષ્કળ બેટમેનમાં
આપી યથાવિધિ પ્રસન્ન કર્યા.

રાજાની મહેમાનગીરીથી પ્રસન્ન થઈ, અંડવેગે પોતાનપુર તરફ પ્રયાણ
કર્યું. ત્રિપુડીને એ અગર મળનાં જ તે પોતાના મોટા કાઈ અમલ તથા
સાથીઓને સહ, માત્રમાં જ એ અંડવેગેને મળ્યો અને કહ્યું કે, 'તે
અમારા રાજ્યમાં આપી રાજસભામાં જે અવિનય દાખવ્યો છે એ માટે
તને દોડા વિનય તથા રીનમાન રીઅવાડરી પડશે.' કહીને અંડવેગેના
સૈનિકો પર આક્રમણ કર્યું. તેઓ પલાયન કરી ગયા. ત્રિપુડી અને એના
સાથીઓએ તેની બારે દુર્દશા કરી. અગ્રપતિને આ સમાચાર મળતાં જ
એ માથેની જાતી મથા. અને પોતાના પ્રમાણને અંડવેગે પાસે મોકળી
નેને સન્માનપૂર્વક સભામાં પાછો લેડાવ્યો અને ધણે ધણે વિનય અર્કાર
કરી, પોતાના કદાંડ ઠાકરાઓ માટે માફી માગી. અને માફી માંગીને
વિનય કરી કે, 'મારા ઉપરનો તમારો સાળા સમયનો સહભાવ ખોસમાં
રાખી, તમારે અને આ આફનમાંથી જમ્યાથી સેવા કરે છે. રાજા અધ્ય-
ક્ષીયના કોપથી અમને અચાવી.'

અંડવેગે પ્રભુપતિ રાજાની સામેરી તથા રાજાના બેનરિને લેને આ.પ.
અન આપના કહ્યું કે, 'કુમારોની કરિય.ક ક નહિ કરું. એ કુમારો તે
એવા તમારા કુમારો છે, તેવા જ મારા પણ છે એમની જાગૃત્તતાને ક
મારે કરી દઈશ.'

પરંતુ અંડવેગે અધ્યક્ષીય પાતે પહેલે ત્યાર પહેલાં જ મં. આ.વેલ:
સેવો: દારા અધ્યક્ષીયને જાણી અગર પડી ૦૬ હતી. એમણે એ પણ ક.દ
અધ્યક્ષીય કે, 'પ્રભુપતિ રાજા પે.તે તો નિર્દોષ છે. તથા આપનાં ક-ને
તેની વાતારી અપુટ છે. પરંતુ રા. અકુમાર કદાંડ છે.'

રાજાને અંડવેગેના અધ્યક્ષીય કરતાં વેલ: અ.વિપ્લવેદ.એ કહેલે

વાતની પડી હતી. અને એને થયું કે ત્રિપૃષ્ઠકુમાર જ મારો કાળ છે. એટલે સિંહની ચોક્કા કરવા જવા માટે પ્રજાપતિને હુકમ કર્યો.

પ્રજાપતિએ કુમારને ખોલાવી કહ્યું કે, 'તમે કરેલા અવિનયનું આ કુક્ષ્ણ મળ્યું. અશ્વગ્રીવ રાજાએ ગુસ્સે થઈ મારો વારો ન હોવા છતાં, મને મોતના મુખમાં ધક્કેલવા જ સિંહની ચોક્કા કરવા જવાનો હુકમ કર્યો છે.'

ત્રિપૃષ્ઠે કહ્યું: 'પિતાજી, આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. અમે છીએ પછી તમારે શામાટે એક કૃતરા જેવા જાનવરની ચોક્કા કરવા જવું પડે?'

રાજાએ ખિન્ન સ્વરે કહ્યું: 'તમે જાણક છો, તમને સિંહની શક્તિનું જ્ઞાન નથી અને અશ્વગ્રીવ રાજાના શૌર્યને પણ જાણતા નથી એટલે કાલે તેમ ખોલો છો! પરંતુ તમે તમારા પર કેવી મોટી આશ્વ નોતરી બેઠા છો. એનો તમને ખ્યાલ નથી.'

પરંતુ રાજકુમાર ત્રિપૃષ્ઠે મહાપ્રયાસે રાજાને સમજાવી, સિંહની ચોક્કા માટે પ્રયાણ કર્યું.

ત્રિપૃષ્ઠે સિંહના સ્થાનની ભાળ મેળવી અને કાંઈ પણ હથિયાર વિના સિંહની શુકાના દાર પાસે જઈ પહોંચ્યો. અને તે સિંહ સાથે મધ્યયુદ્ધ કરી તેને જીર્ણ વસ્ત્રની પેઠે બે હોઠ પકડીને ચીરી નાખ્યો. પછી ત્રિપૃષ્ઠે ગામલોકોને કહ્યું: 'હવે તમે નિરાંતે રહો અને સિંહનું ચામડું તમારા રાજા અશ્વગ્રીવને આપજો અને કહેજો કે હવે સિંહની ચોક્કા કરવાની કોઈ જરૂર નથી.'

કથાકારે અહીં એવી કલ્પના કરી છે કે, સિંહને આ પ્રકારે જમીન ઉપર પક્ષો પક્ષો તરફડતો તરફડતો બેઠ કરતો જોઈને ત્રિપૃષ્ઠના સારથીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું કે, 'તારે બેઠ કરવાની જરૂર નથી. મૃત્યુ તો સૌનું આવે છે. પરંતુ આવા પુરુષસિંહના હાથે મરવું પણ સહભાગ્ય છે.'

એ સારથી પછી ત્રિપૃષ્ઠના મહાવીર સ્વામી તરીકેના જન્મમાં તેમનો ગૌતમ નામે પ્રથમ ગણધર થયો.

અધર્મીએ પ્રજાપતિને રાજકુમારને પોતાને ત્યાં મોકલવાનો દુકમ કર્યો અને કહેવડાવ્યું કે, 'કુમારનું પરાક્રમ જોડને દુ' તેમને મડત્વના કાર્કની જવાબદારી સોંપવા કમ્પ્યુ' છું.'

રાજ સમજી ગયો કે કુમારને બોલાવી અધર્મીને તેને મારી નાખવા ઉચ્છે છે, એટલે વિવરણપૂર્વક અવગત્વના કરવી પડી. રાજ અધર્મીએ મદાદ કરી દીધી ત્યારે પોતાના સંરક્ષણ માટે એણે ત્રિપુર અને અથલને સેના લઈ મોકલ્યા. જાને પણ વચ્ચે પ્રમુલ્યુ બુદ્ધ થયું. દમગે કૈનિજો મોતના મુખમાં દોમાવા લાગ્યા આ જોઈને ત્રિપુરે અધર્મીને કહે- વચ્ચું કે, 'તમારું ખડું વેર તો મારા ઉપર છે, તો પછી આ નિરપરાધી કૈનિજોને નાશ શું કરવા થવા રહેશે? આપણે બે જ બુદ્ધ કરીને જાઓ નિવેડો લાવી દઈએ.'

જાને વચ્ચે બુદ્ધ થતાં, ત્રિપુરે અધર્મીવનું બળુ' કાપી નાખ્યું. ત્યાર બાદ એ નિર્વિ'ને રાજ્ય કરવા લાગ્યા ત્યાર બાદ દક્ષિણગતાર્થના મહે' ખડ' છતીને પોતાને વશ કર્યા. ત્રિપુરનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યા. એ રાજ્યો તથા વિદ્યાધરોની કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરી અનુપમ બે.કે. બોનવવા લાગ્યા.

આ બરસમાં અગિયારમા તીર્થ'કર ક્રિયાલનાકને પ્રવલ્લન થઈ શુક્ર કનુ' તેમો વિચરતા વિચરતા પોતનપુર પધાર્યા. એમનો ઉપોદ્ધ સાબ- જાને ત્રિપુર તથા અથલકુમારને ધર્મમદા તથા ધર્મ'પ્રતિ રહી પરદુ ધર્મનું યાન અને મદા દોવા છતાં પશુ એ માર્ગે' કાલવનું સામગ્ર્ય' કોનામાં આવ્યું' નહિ ધર્મનું યાન મેળવીને પશુ આવરણ કરી દર્શા- નહિ અને અધર્મનું યાન દોવા છતાં અધર્મનો ત્યાર કરી દર્શા નહિ

ત્રિપુર વિવરણ થયો જ તર્રોન જાની ગયે એક વખત રાજ કેટલક પ્રખ્યાત મરેવાઓનું સંમીન કાંજગતો તે સંગે હતો. ત્યારે તેણે પોતના દયાપાશને આગા બાપી કે. પૂ નિદાવલ રહી જઈ ત્યારે જ મરેવા- મોનું સંમીન જાંબ કરીને તેમને રાજ્ય આપણી પરદુ સંમીન કે અર- વાના દોમામાં દયાપાશો ત્રિપુર નિદાવલ થવા છતાં મરેવાઓને રાજ્ય આપી નહિ. રાજાની રાને ત્રિપુર અગ્રેડ ત્યારે તેણે સંમીન મજનું જ

જોયું. તેણે તરત જ શય્યાપાલકને પૂછ્યું કે, ' મારી આગા પ્રમાણે તે ગવૈયાઓને રળ કેમ ન આપી ? '

શય્યાપાલકે સત્ય હકીકત નિવેદન કરતાં જણાવ્યું કે, ' પ્રભુ ! હું તેમના ગાયનથી એટલો મોહિત થઈ ગયો હતો કે, આપની આગાનું મને સ્મરણ રહ્યું નહિ. '

ત્રિપૃષ્ઠે ખીજે દિવસે રાજસભામાં તે શય્યાપાલકને પકડી મંગાવી, તેના કાનમાં ઊકળતું સીસું રેડાવ્યું, ત્યારે જ તેને જપ વળ્યો. આટલો બધો ભયંકર કોપ !

પરંતુ માત્ર કોપ જ નહિ; વિષયોમાં કાયમની આસક્તિ, રાજ્યપદમાં મૂર્છા, બાહુબળનો ગર્વ, જીવહિંસાની જરા પણ પરવા નહિ, ગમે તેવી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ભોગસામગ્રીનું ઉપાર્જન અને ભોગ, અને ક્રૂરતા ભર્યા જ ખ્યાલો અને કૃત્યો, એ બધાં કૃત્યોને કારણે નરકગતિમાં પહોંચ્યા.

ત્રિપૃષ્ઠે પોતાના પૂર્વજન્મના સંકલ્પ અનુસાર ગણુ ખંડો પર આધિપત્ય મેળાયું અને અનુપમ વિષયલોગ લોગવ્યા, પરંતુ એની કિંમત તો એને ચૂકાવવી જ પડી. સાતમાં નરકમાં પહોંચીને ભયાનક દુઃખ લોગવ્યા. ૧૬મો ભવ પૂરો કર્યા પછી, કેસરીસિંહ તરીકે ૨૦માં ભવમાં જન્મ્યો અને એ આયુષ્ય પૂરું કરીને ૨૧માં ભવમાં ચોથી નરભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો. ૨૨માં ભવમાં તે રથપુર નગરના રાજા પ્રિયમિત્રની રાણી વિમલાને પેટે પુત્ર તરીકે જન્મ્યો. તેનું નામ વિમલ હતું, યથાકાળે તેને રાજગાદી પ્રાપ્ત થઈ. અંતિમ સમયમાં વિવેકવૈરાગ્યયુક્ત થઈ દીક્ષા લીધી. અને પ્રબળ તપ કરી, જ જીવીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મૂકા નગરીના રાજા ધનંજયની ધારિણી નામે રાણીના પેટે પ્રતાપી પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ પ્રિયમિત્ર પાડવામાં આવ્યું. યોગ્ય સમયે તેને રાજગાદી પર બેસાડી, રાજાએ પ્રવ્રજ્યા લીધી.

પ્રિયમિત્ર ઘણો પ્રતાપી હતો. એણે ૭ ખંડ જીતીને ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. અનેક લોગ વૈભવમાં રહેવા છતાં પણ, એક દિવસ મહેલની અગા-સીમાં ફરતો હતો ત્યારે તેણે આકાશ તરફ નજર કરતાં એક વિચિત્ર દળ જોયું. તે વાદળની વિચિત્રતા તે ધારી ધારીને જોતો

હો, તેવામાં તો તે જિન્નજિન્ન થવા લાગ્યું અને થોડા વખતમાં તો તે
હનુ-ન-હનુ થઈ ગયું. આ જોઈ રાજાને શરીરની ક્ષય અંશરતાનો
ખ્યાલ આવ્યો, પરિણામે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં 'પોદિલાચાર્ય' નામના મંત્ર
પાસે પરિવળ્યા લીધી અને ગ્રંથએ દર્શાવેલ માર્ગે પ્રવર્તતા તેજે પોતાનું
શાયુ જીવન સાર્યું હતું. આયુષ્ય પુરું થતાં, રજામાં જન્મમાં શુદ્ધ નામના
દેવસેકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

પત્નીસમાં ભવમાં ઇલા નામે નગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજાની બહા-
રાણીની રૂપે પુત્ર તરીકે જન્મ્યા. તેનું નામ નંદન પાડવામાં આવ્યું.
યથાક્રમે નંદનકુમારનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો અને સત્સંગમાં
આવી દીક્ષા મંડળ કરી.

આ ભવમાં ચિત્ત શુદ્ધિના વિશેષ પ્રયત્નો કરી ચિત્તને રામરૂપ સ્થિત
બનાવ્યું, ધર્મ પરાયણ બનીને ધર્મ પાલનમાં સતત લાગ્યા રહ્યા. વૈરાગ્ય,
અપ્રમાદ, સ્વાધ્યાય, જિતેન્દ્રિયા, અભ્યાસ વિગેરે અનેકવિધ શુભોપાયો
અપનાવી, છુદ્ધવની પ્રાપ્તિ માટે ૧૦ શુભોપાયો આરાધના આવરણ છે,
તેમ તીર્થકર ૫૬ માટે ૧૦ સ્થાનક (શુભ)ની આરાધના છે. ૫૨મું આ
વીસમાંથી કોઈ એક સ્થાનક આરાધનારને પશ્ચુ તીર્થકર ૫૬ પ્રાપ્ત થાય છે.
પ્રથમ અને અનિમ તીર્થકરના જન્મમાં ૨૦ સ્થાનકની આરાધનાની
વાગ છે. કેટલાક એક, બે, કે ત્રણ સ્થાનકોની આરાધના કરીને એ ૫૬
પ્રાપ્ત થઈ છે. પાંચ તીર્થકર સંભવનારે, દુઃખમાં ભૂખ્યાએ, ને અન્ય
આપી મેલા (દૈવાદત્ત)નારે ૬ સ્થાનકની ઉપાસના કરી તીર્થકર ૫૬
પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક ૧૦ નંદન રાજાના જન્મમાં સ્વયંભાગ્ય પુત્ર થઈ
કરી ત્યાંથી જન્મ. સમા ભવમાં દેવરી કથા જન્મ્યા અને ૨૭મ. ૭.૫માં
તીર્થકર જન્મ્યા. એમનું જન્મ નામ ને વર્ષકાળ હતું. ૫૨૮ કાળ
અથવા અપાવવા કાળ પુરવાઈ થયો, પાંચના: ૭૫ થી ૫૨, અઠવા -
કાળના વિગેરે દે.પો ૫૨ વિભવ કે ૭.૫૫.ને ૭૨૬ ૭૭૫૨ ૭૭૫.૫..

નવસારના જન્મથી આ રાંધા રેડા વિહાર-વાગ. નંદન રાજાના જન્મ
પૂર્ત થઈ.

મ હા વી ર નો

જન્મ તથા વિકાસ

વૈશાલી ભારે મોટી નગરી હતી. એ ગંડકી નદીના કિનારે વસેલી હતી અને તેના કિનારે ક્ષત્રિય-કુંડગ્રામ અને બ્રાહ્મણ-કુંડગ્રામ નામના બે ઉપનગર હતા. ક્ષત્રિય-કુંડગ્રામના મુખી સિદ્ધાર્થ હતા. તેઓ વૈશાલીના ગણરાજ ચેટકના ખતેવી હતા. ચેટકની બહેન ત્રિશલા સાથે એમના લગ્ન થયા હતા. વૈશાલીના ક્ષત્રિય પાર્શ્વનાથના અનુયાયી હતા, મહાવીરનું કુટુંબ પણ.

ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી એક રાત્રે અનેક મંગલ સ્વપ્ન જુએ છે. સ્વપ્નો જોતાં જ ત્રિશલા અચાનક જાગી ઊઠી અને રાજા સિદ્ધાર્થના શયનખાંડમાં આવી, મધુર સ્વરે એમને જગાડી કહે છે : ‘સ્વામિ, મેં આજ વૃષભ, હાથી, કમળ વિગેરે સ્વપ્નો જોયાં.’

આ સાંભળી સિદ્ધાર્થ અત્યંત આનંદિત થાય છે અને કહે છે : ‘દેવાનું પ્રિયે, તમે મંગળકારી સ્વપ્નો જોયાં છે અને તે શુભ છે. એનું ફળ જાણુવા માટે સ્વપ્નશાસ્ત્રીઓને સવારે બોલાવશું.’

સ્વપ્નશાસ્ત્રીઓને સવારે બોલાવવામાં આવ્યા. એમણે કહ્યું : ‘આ સ્વપ્નો ઘણા મંગળકારી છે. ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી મહાન પરાક્રમી, ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન કરવાવાળા પુત્રને જન્મ આપશે. સ્વપ્નો આરોગ્ય, દીર્ઘા-યુષના સૂચક, સંતોષ અને કલ્યાણ તથા મંગળ સૂચવનારાં છે.

સિદ્ધાર્થ મણુરાજ સ્વપ્નોનું ફળ જાણીને અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને સ્વપ્ન પાછોતે વિપુલ ભેટ-દાનથી ખુશ કરીને વિદાય આપી.

ત્યાર બાદ ત્રિશલા રાણી મર્જની રક્ષાએ ખાવાપીવામાં, જીંધવામાં અને બીજી બધી શારીરિક ક્રિયાઓમાં ઘણી જ સંભાળપૂર્વક વર્તવા સાચાં. તેમણે બનિ કલ્પ - નીત - મિદ - નિમ્ન - ક્ષાર એવાં ચારીકને બાધા કારક સર્વ કુભોજનોનો ત્યાગ કર્યો. તેમજ બાલિ ચિંતા - શોક - દેવ - મોહ અને બાદ વિષે કુદરિઓનો ત્યાગ કર્યો તથા ચિંતાને જ્ઞાન'ક ઉપગ્રવે એવાં મુખ્યકર - મનોહર રથાનમાં રહેવા માડ્યું.

નવ મહિના સાડા સાત દિવસ પછી તેરમની નિધિએ, કૌતુક

નવ મહિના સાડા સાત દિવસ પછી, રૂચ આજના શુકલ પક્ષની
તેરશની નિધિએ, હિતરા-કાન્ધુની નક્ષત્રમાં ત્રિશલા શાશ્વિએ સુ દર પુષને
જન્મ આપ્યો. દાનીઓ સિદ્ધાર્થ રાજા પાસે વધામણી આપવા પદોત્તરી
ગઈ. પુત્ર જન્મના આનંદમાં રાજા સિદ્ધાર્થ પોતાના મારણ કરેલાં સર્વ
આમુષ્ય જહાંસ આપ્યા અને નગરને રાજ્યમારવાનો આદેશ આપ્યો.
કેદીઓને છોડી મૂક્યા નિત્ય ઉપવેશી બીજાને શરની કિમ્મત વેચવાનો
આદેશ આપ્યો. નગરની ધાનશક સામગ્રી કરી, સુમધી જળ, કાદવામાં
આમુષ્ય રરનાઓ, ચોક, ગલી કે વી, જુડુ રાજ્યમારવામાં આમુષ્ય કરવાનો
જરકાવવામાં આપ્યો. તોરણો નાંધવામાં આપ્યા. સૂર, પિત્ર મુદ્ર કરવામાં
આપ્યો. વિવિધ પ્રકારના નાત્ય-ગીત-નૃત્યનું આપેલું કરવામાં
આમુષ્ય મગજ બીજો ગાવામાં આપ્યા અને વાદ્ય વમાડવામાં આપ્યા.
નગરમાં દસ દિવસનો ભડ મદોરસવ દેખાવામાં આપ્યા સર્વ આમુષ્ય
જનોને માણમુખ્ય જાહેર કર્યાં. અમુષ્ય-આમુષ્યને દાન આપવામાં
આપ્યા; એમનું સન્માન કરવામાં આમુષ્ય. સર્વત્ર આનંદ સર્વ કર્યા.
નવમળ રિતના જન્મના જારમાં દિવસે કિંમતો, ઠ નિકતો, સ્વચ્છને
અને સંમુદ્યને બાળન કરવામાં આમુષ્ય. બાળકોને બાળકોને
પદ સોની સમુદ્ય સિદ્ધાર્થ જન્મ, જન્મ, નામની
દિ કાંઈ આપ્યા ત્રણ

૧૧/૦૬/૨૦૨૦
 ૧૧/૦૬/૨૦૨૦

બાળક વર્ધમાન 'વીર' બન્યા

વર્ધમાન નાનપણથી જ નિર્ભય, વીર, ધીર અને ગંભીર પ્રકૃતિના હતા. એક વાર સમાન વયના કુમારો સાથે વર્ધમાન રમત રમતા હતા. સાથીઓએ વૃક્ષની પાસે સાપ જોયો. બધા સાથીઓ ભયનાં માર્યા નાસી ગયા. સર્પ ભયંકર હતો ને કૂંકાડા મારતો હતો. વર્ધમાને સર્પ તરફ જોયું અને ભય કે ત્રાસ પામ્યા વિના તે સાપને પકડીને દૂર છોડી દીધો. એમની નિર્ભયતા જોઈને સાથીઓએ તેમને 'વીર' કહેવાનું શરૂ કર્યું.

બધા કુમારો એવી રમત રમતા હતા કે તેમાં જે જીતે તે બીજાની પીઠ ઉપર ખેસે, અને જાંચકનારો જીતનારને અમુક સ્થાન સુધી જાંચકીને લઈ જાય. એ રમતમાં એક ઉદંડ છોકરો એમને પીઠ પર ખેસાડી દોડી રહ્યો હતો ત્યારે મહાવીરે પોતાના પ્રબળ હાથ વડે એવી તો થપાટ લગાવી કે તે જાણે મારથી જમીનમાં પેસી ગયો હોય તેમ ખેવડો વળી ગયો.

વર્ધમાન અદ્ભૂત પ્રતિભા ધરાવતા હતા. એમને વિદ્યાભ્યાસ માટે પાઠ-શાળામાં મોકલવામાં આવ્યા. ત્યાં એમની અદ્ભૂત પ્રતિભા જોઈને અધ્યાપક ચક્રિત થઈ ગયો. લેખન, ગણિત, કાવ્ય, ઇંદ્ર, ચિત્રકલા, ધનુર્વિદ્યા વિગેરે કળાઓમાં સૌથી આગળ રહેતા હતા.

પરિવાર

મહાવીરના મોટાભાઈનું નામ નંદિવર્ધન, બહેનનું નામ સુદર્શના અને કાકાનું નામ સુપાર્શ્વ હતું. શ્વેતાશ્વર સાહિત્યમાં એમના લગ્ન કૌંડિન્ય ગોત્રની યશોદા સાથે થયાં છે, અને એમને પ્રિયદર્શના નામની એક પુત્રી પણ થઈ હતી અને એનાં લગ્ન એમની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર જમાલિ સાથે થયાં હતાં. અને જમાલિને શેષવતિ નામની પુત્રી થઈ. પરંતુ દિગંબર માન્યતા પ્રમાણે મહાવીર બાળ-બ્રહ્મચારી હતા. ખરેખર તો મહાવીરની સાધના ગૃહત્યાગ પછી જ શરૂ થાય છે એટલે લગ્નની વાત ગૌણ બની જાય છે. આમ તો મહાવીર જન્મજાત વેરાગી હતા, પરંતુ જ્યારે એ ભાવના તીવ્ર થઈ ત્યારે એમણે માતા-પિતા સમક્ષ પોતાની આ ધર્યા વ્યક્ત કરી, કારણ કે તેઓ દુઃખી જીવોના સુખનો માર્ગ શોધવા ધર્યા હતા. પરંતુ મોહાસક્ત માતા-પિતાને એમનો ગૃહત્યાગ-દુઃખકર લાગ્યો.

ઉપદેશ અને આધાર માત્ર

તેઓ કોઈનું મન દુઃખીને કોઈ કામ કરવા દેખતા ન હતા, તો પછી તે
માતા-પિતાને દુઃખી કેમ કરે? પરિણામે એમણે એમ નક્કી કર્યું કે
આંધ્રી માતા-પિતા છૂવંત છે, ત્યાંસુધી દીક્ષા નહિ લઈ, અને ધર્મમાં
જ આનાસગળા આવે રહેતું છે, પરંતુ પોતાના વૈરાગ્ય આવમાં મંદના ન
આવરા દીધી માતા-પિતાએ જદાવરદા અને સગીચની સાધનામાં
સદાચરુ ન રવા નેવી રિધનિ નેઈને સંસેખનાથી દેવપાત્ર કરે.

દીક્ષા

માતા-પિતાના દેહ-ત્યાગ પછી, મદાવીરે પોતાના મોટાભાઈ પાને
શુદ્ધ્યાગની અનુમતિ માગી, ત્યારે મોટાભાઈએ કહ્યું કે, દેહ દમજી તો
માતા પિતાનો વિયોગ થયો છે, અને તમે પણ જીવેશ્વર દીક્ષા લેતા હો. તો
એ તો માથા માટે અસમ છે. થોડા દિવસ થોડી વયમાં આછપી આવનાનો
વિચાર કરીને મદાવીરે એ વર્ષ વધારે શકાઈ ગયા.

આપણે દિવસ નિહટ આવવા સાગ્યા ત્યારે મદાવીરે કુખીઓને કાન
આપવાનું શરૂ કર્યું અને માત્રસર શુદ્ધ ૧૦ દીક્ષાને દિવસ નિમિત્ત
કરવામાં આવ્યો. કુટુંબીઓએ આ દીક્ષા-દિવસને કેલસવ રૂપે ઉજવ્યો.
રત્નજડિત ટિનિકામાં મંગાવવામાં આવી શીંગળા સુમધી અળધા
એમને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું. અલંકાર તથા મેવેન વસ્ત્ર પરિધાન કરી
તેઓ ટિનિકામાં પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરી નિર્મળ ચિત્તે બેઠા અને દાન-
વંદીય દાન તરફ પ્રસ્થાન કર્યું. ત્યાં જ ને પોતાના વસ્ત્રો પછી ટરીર
ઉપરથી કાઢી નાખ્યા અને કેસીનો લોચ કરી. શુદ્ધ ૧૫ વર્ષ ત્યાં.
અમલ ધર્મના પાલન માટે પંચમહામતેના પાલનનો દહ સંકલ્પ કરી
એન મ દો તથા આગમ સ.હિત્વમા વર્ષન રહે છે કે. ૧૭.૧.૧૭ દે. ૭-
૭૫ થી માટે અમલ ધર્મમાં દીક્ષિત થઈને સધનાને. ૨૨.૧૭.૧૭ ૧૭
એમની સાધના શુદ્ધી મુકત્યાય પાલન એમનું ચિત્તન આજુ દે.૧
એમ કામે છે :

પ્રવેશ મ.દુ. સુખ દે-હે છે, એ માટે એ પ્રવળ ૧૫ કરે છે. ૧૨
થોડા આવના દી.૩: કુખી જ નેવ.માં આવે છે. તેમ. કુખી દ. ૨૨

છે ? એમને સુખ શા માટે નથી મળતું ? સુખી થવા માટે શું ખીજને દુઃખ દેવું આવશ્યક છે ? જો નહિ તો, બધાને સુખી રાખીને ઈવી રીતે સુખ મેળવી શકાય ? એમને બધાના કલ્યાણમાં, પોતાના કલ્યાણનો માર્ગ શોધવો હતો અને લોકોને બતાવવો હતો. એ માટે જાતે અનુભવ મેળવવો હતો. કલ્પનાથી નહિ, સ્વયં પોતાના અનુભવથી ‘માર્ગ’ શોધવો હતો. આ પ્રક્રિયામાં એમને બાર વર્ષ લાગ્યા. એમણે સાધના કાળમાં અનેક ઉપસર્ગોને સમભાવે સહન કર્યા.

સાધના માર્ગના ઉપસર્ગ

એ દિવસે મહાવીર, બે ઘડી દિવસ બાકી રહ્યા હતા ત્યારે કુમાર ગામે પહોંચ્યા. એને હાલમાં કામન છાપરા કહે છે. ત્યાં તેઓ ધ્યાનસ્થ થયા.

એક ગોવાળ પોતાના બળદોને ત્યાં છોડીને, ગાયો દોહવા ગામમાં ચાલ્યો ગયો. બળદો ચરતા ચરતા ત્યાંથી દૂર ચાલ્યા ગયા. બળદોને ત્યાં ન જોતાં ગોવાળે ભગવાનને પૂછ્યું કે બળદો ક્યાં છે ? મહાવીર ધ્યાનસ્થ હતા. જવાબ ન મળતાં એ બળદ શોધવા નીકળી પડ્યો. આખી રાત લટક્યા બાદ પણ બળદ ન મળ્યા એટલે નિરાશ થઈને મહાવીર હતા ત્યાં પાછો આવ્યો ત્યારે બળદોને ત્યાં બેઠેલા જોયા. આખી રાત બળદોને શોધીને ચાક્રીલો ગોવાળ ગુસ્સે થઈ ગયો અને એમને ચોર સમજીને બળદની રાશ લઈ મારવા દોડ્યો પરંતુ મહાવીરથી પરિચિત કાષ્ઠ સજ્જને તેને વાર્યો અને મહાવીરનો પરિચય આપ્યો.

ત્યાંથી તેઓ કાલ્પાક સંનિવેશ એટલે કે ગામની બહાર તપસ્વીઓના આશ્રમમાં આવ્યા. એમના પિતાના મિત્ર તપસ્વી આશ્રમના કુલપતિ હતા. ત્યાં તેઓ એક રાત રહ્યા અને ખીજે દિવસે સવારે ત્યાંથી જવા લાગ્યા ત્યારે તે કુલપતિએ તેમને ચાતુર્માસ ત્યાં ગાળવાનું આમંત્રણ આપ્યું. એટલે ચાતુર્માસ માટે ત્યાં પહોંચ્યા. આ સમયની તેમની વૃત્તિનું વર્ણન આ પ્રકારનું વર્ણવાયેલું છે—તેઓ શત્રુ-મિત્ર, તૃણ-સ્ત્રી, સુવર્ણ-પાપાણ, મણિ-મૃત્તિકા, લોક-પરલોક, સુખ-દુઃખ અને સંસાર

ભૌતિક સુખ-સગવડતા ગૌણ હતી અથવા એમ કહેવું નોંધ્યે કે એમણે યોગ દ્વારા આત્મિક શક્તિઓનો એટલો વિકાસ કરી લીધો હતો કે શરીરને મહિનાઓ સુધી અન્ન-જળ ન મળે તો પણ કોઈ અનિદ્ર પ્રભાવ ન પડે. એમનું દીર્ઘ-તપસ્વી તરીકે વર્ણન કરવામાં આવે છે, પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તેઓ મહાન યોગી હતા. યોગની સાધનાથી એમનામાં એટલું સમત્વ આવી ગયું હતું કે સાધના-કાળમાં ઉપસર્ગોની એમના પર અસર પણ થતી ન હતી.

સાધના-કાળમાં એમણે દર-દર સુધી વિહાર કર્યો. રાજગૃહ, ચંપા (ભાગલપુર), લલિયા (મુંગેર), વૈશાલી, નાલંદા, મિથિલા (જનકપુર), વારાણસી, કૌશામ્બી (કાસલ), અયોધ્યા, આવસ્તી (સહેટ-મહેટ) - લાઠ આદિ પ્રદેશમાં પરિભ્રમણ કર્યું. ખાસ કરીને લાઠમાં વજ્રભૂમિ 'વીરભૂમ' અને શુભ્રભૂમિ 'સિંહભૂમ'માં ઘણાં ઉપસર્ગ સહન કરવા પડ્યાં, કારણ કે ભાંના લોકો શ્રમણ-ધર્મની વિરુદ્ધ હતા. રહેવા માટે સ્થાને મળતું ન હતું. જ્યાં તેઓ રહેતા, લોકો એમને કષ્ટ આપતાં. વજ્રભૂમિના લોકો ઘણા જ કઠોર અને ક્રોધી સ્વભાવના હતા. તેઓ મહાવીરને કૂતરાં કરડાવતાં, લાઠી પ્રહાર કરતાં, માટીનાં ઢેંકાઓ અને દીકરાઓ મારતાં અને ખૂંસો પાડી મળક ઉડાવતા. જાત જાતનાં કષ્ટ આપતાં પરંતુ ભગવાને સાધનાથી એવી શક્તિ મેળવી લીધી હતી કે કોઈ દુઃખ આપનાર પ્રત્યે પણ કરુણાભાવ જ રાખતા, એમના પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો ક્રોધ ન કરતાં, સમતાભાવ રાખતા.

એમની આ સમત્વયુક્ત ચર્યાથી મનુષ્ય તો શું, પરંતુ સાપ જેવાં ઝેરીલા પ્રાણી પર પણ એવો પ્રભાવ પડ્યો કે એનું પણ જીવન બદલાઈ ગયું. દક્ષિણ વાચાલાથી ઉત્તર વાચાલા જવાના બે માર્ગ હતા. એક કન-ખલ આશ્રમ પાસે થઈને જતો હતો અને બીજો બહારથી જતો હતો. આશ્રમવાળો માર્ગ નિર્જન, લયનક તથા કઠીન હતો. તેઓ જ્યારે આશ્રમના માર્ગેથી જવા લાગ્યા ત્યારે ગોવાળોએ કહ્યું : 'લદ-ત, આ માર્ગેથી ન પધારો, એ દુર્ગમ તો છે જ અને એમાં ચંડકૌશિક નામનો ભયંકર વિપધર રહે છે, તેનો કૂતકાર પણ એવો વિષપૂર્ણ છે કે પશુ-પક્ષી, માનવ બધાં નિપ્રાણ થઈ જાય છે. એટલે આ માર્ગેથી કોઈ નથી જતું.'

૫૨^{મું} મહાર્ષિ જાનમ વધ્યા. ચંડકોશિકે દાંત ઝાંત મહાવીરને
નેપા કે કુંઠાઝા મારતો કરડવા દોડ્યો. ૫૨^{મું} એની કોઈ જાસર ન થતી
નેપા ડંઠા માંડે. ૫૨^{મું} એની પશુ મહાવીર પર કોઈ જાસર ન થઈ.
(એ સ્તબ્ધ થઈ રહ્યો) મહાવીરનું હૃદય તો જામીત કરખાથી ભર્યું હતું.
એમણે પ્રમથા સભેષના કથુ : 'ઉવસમ બેઠા ચંડકોશિકા' આ દાંત
અને કરખાભરી વાણીએ એને દાંત ફરી દીધો.

જાણે જાજ જા વાન જામર્ધપુર્ણ જાણે, ૫૨^{મું} માનસિક દમિના
વિકાસથી, ચિત્તની નિર્મળતાથી જાન્ય પ્રાણીના હૃદય પરિવર્તન થઈ
છો છે, એના ઉદારજી મળી આવે છે માયુ તો એ છે કે જેનું મન
પૂર્ણ શુદ્ધ અને નિર્મળ થઈ જાય છે તેમના હાથ દુષ્ટ હૃદયના પશુ પરિ-
વર્તન થઈ છો છે. એ જાજ અને પ્રાણિક ધર્મ છે. કે જે જા તો જાપશુને
જામવાન મહાવીરના દુષ્ટનમ્રથી મીઝવા મરે છે જેની જ જામનામાં
એમણે જાણ વધું વિતાવ્યા, અનેક ઉપસર્ગોને એમણે જાન ચિત્ત દાન
હ્યા અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. કષ્ટ જડાર નથી, જા શરીરને નષ્ટ કરનારો
કષ્ટ નથી, એ તો અહર બેઠો છે. જાપશુ વાસનાઓ, વિકાર તથા કે જે જા
જાપશુ વાસ્તવિક કષ્ટ છે. એમને દાન્યા પાત્રી જડાર જાવના જેવું કોઈ
રહેતું જ નથી. જાજ મંજારને એમનો જા દેહ કળો અને એ પશુ એમણે
સ્વાનુભવના જાણે જાપશો. એમની સાધના પૂર્ણ ન કરે ત્યાં દુર્ધ.
તેમણે એક જાજ પશુ ન કરો. ૧૨ વર્ષ અને ૧ પાપવાંઝિયા વિત્યા જા
વેદ, જા સુદ ૧૦ને દિવસે જુલિયા માય જડાર જાજુવ. સિકા જડારા કિન, કે
જુના ખડેર નંવા કિનની પાસે, સ્વામક નામના સ્વદરશના જાગરકા
જાજગજની નીચે મે. હાકાકાને-હીયજી ક્ર. આ અને માયુ નીચે એક ક્રિ. ક્રિ.
મેસી-જવાન કરી રજા કળા ત્યારે સાધનાની પૂર્ણતાને અને કેવળ દાન
પ્રાપ્ત થઈ. જાનુજીતિ પૂર્ણ થઈ.

પોતાની દીર્ઘ તપસ્યા અને જાપના પરિપૂર્ણ કરી જર્વદાવને કે જે
જવા જામાન્ય દુષ્ટતા જાજાન, કીદ, જાવ, જાન, સે જા જાવ, રાત્રિ,
જાતિ, નિંદા, શીઠ, જાજાવ, જીર્ણ, જા જાવ, કિંજા ક્રિ. જાજિન, ક્રિ. જાજિન
અને હાસ્ય જા. સિ જા. રે દેને થી જુગત જાન્ય. કેવલ કે સ્વદે જા દેને

વર્ણન આવા પ્રકારનું પણ મળે છે : હિંસા, જૂઠું, ચોર, અપ્રહયર્થ, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, ક્લેષ (કલહ) અભ્યાખ્યાન (જુઠા આક્ષેપ) પૈશુન્ય (ચાડી), અરતિ, પરનિંદા, માયા, મૃધાવાદ અને મિથ્યાદર્શન.

પ્રથમ પોતાની દૈવ્ય દેશનામાં તીર્થની ત્રીપણી કરે છે. લગવાન મહાવીરનો પ્રથમ ઉપદેશ નિષ્કળ ગયો, કારણ કે ત્યાં કોઈ મનુષ્ય ઉપસ્થિત ન હતો. એટલે તેઓ મધ્ય પાવા કે અપાયા નગરીમાં પધાર્યા. એમના ઉપદેશથી પ્રભાવિત થઈને સાધુ-સાધ્વીઓ તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ મહાવ્રત અને અણુવ્રત સ્વીકાર્યા. એમની સંમતિથી તીર્થ સ્થાપન તથા ધર્મવાહકોનું નિર્માણ શરૂ થઈ જાય છે. એમના પ્રથમ સંદેશ-વાહક મુખ્ય અગિયાર ગણધર થયા, જેમણે એમના સંદેશને જન-જન સુધી પહોંચાડ્યો. એ શિષ્યોની ઉપલબ્ધિ આવી રીતે થઈ.

એ સમયે સોમિલ નામના ધનાઢય બ્રાહ્મણે યજ્ઞ માટે બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોને નોતર્યા હતા. તેઓ તેમના સેંકડો શિષ્યો સાથે યજ્ઞમાં આવ્યા હતા. તેમના નામ ઈંદ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મંડિક-મૌર્ધપુત્ર, અકંપિત, અચલબ્રાતા. મેતાર્ય અને પ્રભાસ હતા. અપાપા નગરમાં મહાવીર પધાર્યા એટલે લોકો યજ્ઞ છોડી તેમના દર્શને જવા ઉપજ્યા. આ જોઈ ઈંદ્રભૂતિ ચિડાયો. એણે કહ્યું કે, એવી તે એ જાણ વ્યક્તિ છે, જેનું આટલું બધું આકર્ષણ છે? એ જઈને પોતાની પાંડિત્ય પ્રતિભાથી મહાત કરી દેવાના ઇરાદાથી પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સાથે મહાવીર પાસે પહોંચ્યો તો એમની તેજસ્વી શાંત અને ગંભીર મુખમુદ્રા જોઈ થોડોક શાંત થઈ ગયો. પરંતુ મહાવીરે જ્યારે તેને તેનું નામ ઈંદ્રને બોલાવ્યો ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું. પરંતુ એને એ વિચાર આવ્યો કે પોતે સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી પોતાનું નામ મહાવીરના જાણવામાં આવ્યું હોય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ મારા મનમાં જે સંશય છે એનું સમાધાન કરી દે તો હું માનું કે તેઓ ક્રોધ મહાન છે. ઈંદ્રભૂતિએ આસન ગ્રહણ કર્યું કે તે તરત જ મહાવીર બોલ્યા : ' હે બ્રાહ્મણ ! જીવ છે કે નહિ, એ બાબત મારા સંશય છે, પરંતુ હું કહું છું કે જીવ છે. ચિત્ત, ચૈતન્ય,

વિદ્યાન, જ્યાં આદિ સદ્ગુણોથી તે અત્યંત ભરપૂર થયેલ છે. તે જો ન દોષ, તે પુણ્ય-પાપનું ધાર ઝાણ કરેવાય ? તેમજ તારે આ વચ્ચે, દાન વગેરે ક્રિયાઓ કરવાનું નિમિત્ત પણ રહે ?

આ સાબિતતા જ ઔતમ-ઈન્દ્રિયોત્તેજના સંલગ્ન તો દર થયો જ, પરંતુ પાડિત્ય મદ તથા પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો મદ તણ દમ, તરત જ ઈન્દ્રિયને ચરણે નથી પડેલો અને જોડાયો : 'દે પ્રભુ ! તમે અરેખર સર્વગ હો, હું જાતિ ભરપૂર અને ઉપરચોટિયા પાડિનાઈના જાળે આપને માન કરવા આગ્યો છો. પરંતુ હવે આપ મને આપનો શિષ્ય બનાવો. હું સર્વ જાણીનો ત્યાગ કરી, આપના ચરણનું જ ચરણ બાજથી રવીકારું છું.'

સર્વ કરેવાતા મદાવીરને જીવતા મયેસો પોતાનો કાર્ક, મદાવીરને શિષ્ય બની મયાના સમાચાર ભરપૂર, જોડાયેસો જાગ્રિયુ નિ પૂર્વાપર્ક થયો, શિષ્યશ્રદ્ધ સહિત મદાવીરની પરિવરણા આગ્યો પરંતુ મદાવીરે ઈન્દ્રિયોત્તેજ ઔતમની પેઠે જ તેને પણ તેના નામથી જોડાયો અને જોના મનમાં કઈ વિશેષ સંકલ્પ દતા, જો બાબતમાં ભગવાને તને કહ્યું : 'જીવને બાધનાર જ તો કઈ છે. કઈ ન દોષ તો જુદા જુદા છો. સખદુષ્પ વગેરે વિચિત્ર જા.વ પ્રાપ્ત કરે શી રીત ? જાગ્રિયુમાન જીવને મૂર્તિમાન કઈરજ સાથે જાળ ધાર્યા શી રીત, એવું દ.કા. પદ્ય વ્યક્ત છે કારણ કે, કમોગી જીવનનું મર્ગ પરિચર્યા જ પછી અત્યંત જા.મ.એ જ છાંયે, એટલે તારવાને સમજાને કઈ-જા ધીમે વિચાર કરવો જોઈએ'

આ કથન સાબિતી જાગ્રિયુત્તેજના સંલગ્ન દર થયા અને એમ જાણ ન મદાવીરનું ચરણ રવીકારું છું.

જાગ્રિયુત્તેજને પણ મદાવીરથી જિતાવસે કા.જગ્ન વદુદાત પણ કાચવાન મદાવીર પાસે, પોતાના હાથને સંલગ્ન કરી પડેલા દર્.વથા જિન્ન કોઈ જ નામને. પરંતુ ન દેઈ દ.કા. રૂ.વ.ત. પદ્ય પાડીને કા. મર્ગ તેમાં એક જોની એકે કા.મર્ગ કરે છે તેમ જાગ્રિયુત્તેજ જાગ્રિયુત્તેજ કોમા મર્ગ જ તેમાં કા.મર્ગવર્ધ, કા.મર્ગ જા.વે છે અને પેદ. પદ. પદ. રી.નંદ દાનિ શીજ મર્ગ એ કા.મર્ગ. ર.વ. જા.વ. રી. જા. ક.દ.ર.ને. ક.ક.વ. : પદ. છે.

આ પ્રમાણે કર્યો : 'દેહ તથા ઇન્દ્રિયોથી જીવ જુદો જ છે. ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય જ જો જીવરૂપ હોય, તો એકાદ ઇન્દ્રિય નાશ પામ્યા પછી પણ એનો નાશ નથી થતો, એટલું જ નહિ, ઇન્દ્રિયોએ ભોગાવેલા સુખની પણ એને સ્મૃતિ રહે છે.' વાયુભૂતિએ પણ ભગવાનના એ કથનથી સંશય મુક્ત થઈ, મહાવીરનું શરણ સ્વીકાર્યું. આવી રીતે બધા પંડિતોના મનના સંશયને દૂર કરી ભગવાને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા.

અગિયારે શિષ્યોએ, પોતાના ૪૦૧૧ શિષ્યવૃંદ સાથે, ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સાધના-માર્ગ અપનાવ્યો. સાધના-કાળમાં આ અગિયાર શિષ્યોએ ભગવાન મહાવીરની વાણી તથા ઉપદેશોનો વ્યાપક પ્રચાર કર્યો. ત્યાર બાદ 'કૈવલ્ય'—પ્રાપ્ત કરી, નિર્વાણ પદ પામ્યા.

• • •

ભગવાન મદાવીરનો

પ્રથમ ઉપદેશ

ભગવાન મદાવીરે એમના મુખ્ય અગ્રિયાર સિંચેને જે પ્રથમ ઉપદેશ આપ્યો હતો એ વિશે એ માન્યતા છે. કેટલાક કહે છે કે, ભગવાનના મુખેથી પ્રથમ જે વાણી સ્ફુરતી થઈ હતી એ આવી હતી. અને પ્રથમ ઉપદેશ વિપુલાચલ પર આપ્યો હતો.

હવેમેઈં વા વિનાતેઈં વા છુલેઈં ।

આને ભગવાન મદાવીરના ઉપદેશનો સાર કહી શકાય છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં તથા સુખ દોષ છે । જાપતિ, અથ અને મુવનહ આમ બેઠાં એ તેા જૈન પરંપરાનો સાર આમાં છે

આ પ્રથમ ઉપદેશ રાજગૃહના વિપુલાચલ પર આપ્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે અને કેટલાકનું કહેવું છે કે આપાપા નચીમાં. જે પ્રથમ ઉપદેશ સ્વપરાઈ રહેલો આને આપણને મળે છે એ આ પ્રમાણે છે .

“જીવો જ પ્રકારના છે. પૃથ્વીકાવિક, અજકાવિક, અગ્નિકાવિક, વાયુકાવિક, વનસ્પતિકાવિક, અને મહાકાવિક. એ બધા જીવો સુખામિત થઈ છે, તથા સુખને પરમધર્મ માનનારા છે. મારે એ કરે જીવેને મન વચન અને કાર્યથી કહી દુઃખ ન આપવું, જીવન ૧ થી ૮ કરવું. કે કોઈ આપતો દેવ તેને અનુમેલન ન આપવું.

આ જાને હંદેઈં મહાવજ્રું તથા જૈન તત્ત્વજ્ઞાને અનુરૂપ દેવદા પ્રથમ કહે ઉપદેશ આપ્યો અથવા કથા સ્વરૂપે આપ્યો એ સ્પષ્ટ નથી મહાવ નથી રહેતું.

જે કલ્યાણકની કામના પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં હોય છે એની ઉપલબ્ધિ ભગવાન મહાવીરે ધર્મ દ્વારા જતાવી છે. આ ધર્મ કોઈ સંપ્રદાય વિશેષનો નહિ, પરંતુ એ ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મંગલ કહ્યો છે. જે પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરે છે.

જિનને નમસ્કાર કરવાને મંગલ કહ્યું છે. તેઓ કોઈ ધર્મ વિશેષના નહિ. પરંતુ જેમણે પોતા પર વિજય મેળવી પૂર્ણત્વની સાધના કરી હોય એવા માર્ગ-દૃષ્ટા અને ગુણોના ઉપાસક, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુઓ પ્રત્યે આદર ભાવ વ્યક્ત કરી. એમના માર્ગના અનુસરણને કલ્યાણકારી અને મંગલ માન્યો છે.

જે ધર્મને સર્વોત્કૃષ્ટ મંગલ કહ્યો છે, એ છે-અહિંસા, સંયમ અને તપ-અહિંસાની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે, પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે સમતા અને સંયમનો વ્યવહાર.

મહાવીરે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે હું જે કહી રહ્યો છું એ શાશ્વત ધર્મ છે, જે મારા પૂર્વે અનેક તીર્થંકરોએ ઉપદેશેલો છે.

ભગવાન મહાવીરે પ્રત્યેક જીવને પોતાની જેમ પૂર્ણ વિકાસની શક્તિવાળો માન્યો છે. જે આત્માથી પરમાત્મા, જીવથી શિવ અને નરથી નારાયણ બની શકે છે, એટલે એની સાથે આદરપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો, આત્મવત્ માનવો.

આજના પ્રત્યેક વિચારક અને ચિંતક, સમતાને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન આપે છે, એટલું જ નહિ પણ માનવી-માનવી વચ્ચે સમત્વ સ્થાપવા માટે

एवं यम् विद्वन्मम, मह्यम् पटिवन्निजया ।
वागे वचमुहं पते, अकले मग्ने च सोयई ॥

(उत्तर. ૫/૧૪-૧૫)

એમ કોઈ માણવાન જાણવા જતાં ચારા ધોરી રસ્તાને ઊડી દઈને
વિષમ ભાગમાં જતાં ધૂંસરી (ધુરા) ભાંગી જાય ત્યારે શોક કરે છે,
એમ ધર્મને ઊડીને તથા અધર્મને અગ્નિકાર કરીને મરણના મો
અત્યંત અપેસો પાપી માણસ જીવનધૂંસરી ભાંગી ગઈ હોય તે જ પ્રકારે
શોક કરે છે.

जा जा वच्छद्द रयणी, न सा पटिनिपतई ।
मह्यम् कुलमाणस्त, अकला जन्ति राइमो ॥
जा जा वच्छद्द रयणी, न सा पटिनिपतई ।
यम् च कुलमाणस्त, सफला जन्ति राइमो ॥

(उत्तर ૧૪/૨૪-૨૫)

જે જે શત્રુ વીની જાય છે તે પાછી ફરતી નથી. અધર્મ કરનારની
રૂઝિયા નિષ્ફળ જાય છે. જે જે શત્રુ વીની જાય છે તે પાછી ફરતી
નથી, પણ સદ્ધર્મના આચરનારને તે સફળ થઈ જાય છે.

जरा जाय न पीछेई, बाही जाय न बहई ।
जावदिया न हायति, ताव यम् सजायरे ॥

(રજ્જી. ૮ ૧૫)

જર્ણામુધી જલત્વના ઝેમો ધેરી નથી હોતાં અને હન્ડિયો ફીણ નથી
ધેતી. ત્યાં મુધી ધર્મ અંગીકાર કરે.

मरिहिति रायं । कदा नया वा, जलोदये कामगुणे विहाय ।
एकतो दृष्टमो मरदेव । तान्, न विजयई अर्धोभिरै किरिच ॥

(ઉત્તર ૧૪ ૪)

મરિહિતિ રાયં । કદા નયા વા, જલોદયે કામગુણે વિહાય ।
એકતો દૃષ્ટમો મરદેવ । તાન્, ન વિજયઈ અર્ધોભિરૈ કિરિચ ॥

શત્રુના ક્યારે ત્યારે આ જાણ અંગેકર કરે એને તે હૈને તમે
મરવાના ઇં । મરણ સમયે આ મુદ્દે દરજકેય કવાનુ નહીં. મરેખરે દે
નરપતિ ! તે કમયે એક આજ કાલે ધર્મ ન દરજકેય કરે. અર્ધ કર
પનાડિ) દરજકેય થઈ દરકો નહીં

૨ : અહિંસા : જીવનની કલા

પ્રત્યેક પ્રાણીમાં સુખપૂર્વક જીવવાની પ્રેરણા સહજ જ જોવામાં આવે છે. સુખ પ્રાપ્તિની સહજ પ્રેરણા ધ્યાનમાં લઇને એની પ્રાપ્તિ અને દુઃખ નિવૃત્તિ માટે ભારતીય સંસ્કૃતિની ત્રણે ધારાઓ સુખ પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવે છે. વૈદિક ધારા દુઃખનું મૂળ અજ્ઞાન માને છે અને અજ્ઞાન નિવારણ જ સુખનો માર્ગ છે. આ વાત ફેટલાક અંશે ઠીક પણ છે, કારણ કે ઘણાં દુઃખો આપણા અજ્ઞાનનું જ કારણ છે.

બૌદ્ધ વિચાર-ધારાએ તૃણી નિવારણને દુઃખ-મુક્તિનો ઉપાય કહ્યો છે.

જન વિચાર ધારા અજ્ઞાનને દુઃખનું કારણ તો માને છે, પરંતુ કેવળ અજ્ઞાન દૂર થઈ જવા માત્રથી દુઃખ-મુક્તિ થઈ જાય, એમ વાત નથી. પરંતુ દુઃખનું કારણ તો અસમતા છે. એતું જ્ઞાન થતાં એના પર નિષ્ઠા અને સમતાનું આચરણ થવાથી જ દુઃખ-મુક્તિ સંભવિત છે. સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર : ત્રણેને મુક્તિનું સાધન માન્યું છે.

એટલે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ એ વિચારવું જોઈએ કે, મારી જેમ ખીજને પણ દુઃખ પ્રિય નથી, એને ખીજ કષ્ટ આપે અથવા મારે અથવા એના સુખમાં બાધક બને, એ નથી ઇચ્છતા, એટલે સુખી બનવા માટે એણે સુખની શોધ કરવી જોઈએ કે જેનાથી અન્યના સુખમાં હરકત ન પડે. આ જ જીવનની કલા છે, જેને આજના ચિંતક આલ્મર્ટ સ્વાર્થલેસ : 'રેવરન્સ ઓફ લાઈફ' કહ્યું છે.

ભગવાન મહાવીર કહે છે કે, આપણી પ્રત્યેક ક્રિયા એવી હોય કે જેથી ક્ષાંતના શરીરે કષ્ટ ન થાય. હંમેશા બધાના હિત અને કલ્યાણની ભાવના મનમાં રહે. શરીર અને મનની જેમ વાણી પણ પાપયુક્ત, સદોષ, કલહ-દ્વેષ કે પરિતાપયુક્ત ન હોવી જોઈએ.

બધાં જીવો પ્રત્યે સમતા રાખવાનું કહેવાવાળા ધર્મથી જ્યારે પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં મનુષ્ય-મનુષ્ય વચ્ચે પણ સમતાનો વ્યવહાર ધાર્મિક દ્વારા પણ ન થતો જોઈને, આજના ચિંતક ક્ષુબ્ધ થઈને સંસારમાં સમતા :

સાચવા માટે શાશન કાનૂન, કંઈ કે નિયંત્રણનો પ્રયોગ કર્યો, પરંતુ સાચો-
 કરોડો માનવીઓની હયા પછી પણ તેઓ ધર્મને અડીચની ગણી
 કરીને, એનાથી પ્રતિજ્ઞા આપવું કરી, સમરથાને ઉડેલી રહ્યા નથી.
 હવે ચિંતકો સમક્ષ પ્રશ્ન ઉપરિધન થાય છે કે તેઓ કરો માગે પ્રહણ
 કરે! સ્વેચ્છાપૂર્વક હવે પરિવર્તનનો માર્ગ અપનાવે કે કંઈ નિયંત્રણ,
 કાનૂન અને શાશનની સહાયનાથી સમસ્તતા ઉડેલી રહ્યા? જુદી કે વિવેક કહે
 છે કે, મહાવીરે અનાવેસો માર્ગ જ નિર્દોષ અને સર્વોત્તમ છે એવું આપણે
 જ કહ્યાવુંકારી છે. એ જ જીવનની સાચી કલા છે. કારણ કે મહાવીરે
 કશું છે કે, 'હું એ કદ મું જુગઝાળ, વર્ગમાન અને અવિખ્યાત ધનાઃ
 અરિકત કામવાન, એ બધા કહે છે, એમાં જે અને સમવનવે છે કે, 'બધા
 માણી, બધા જીવ સુખપૂર્વક જીવવા રહ્યું છે.'

તાપ્તિય વસ્ત્ર ઠાળ, મદ્યપીત્રેન લેનિય ।
 ભરિલા નિરુજા વિદુઠા, તાજજુલુનુ લંબવો ॥

(રજર્વે ૧૮)

એ બહાર રથાનોમાં પ્રથમ રથાન બાકિ સાનું રહ્યું છે. એમણે એને
 રમ રહે જોડ છે, બધા જીવો આવે સંયમ રાખવો બાકિ છે ?
 જાણતિ જોઈ વાળા, તતા અજુવ વાવરા ।
 તે જાનવજાન વા, ન જુવે જો વિ વાવર ॥

(રજર્વે ૧૯)

જોઈમાં જોડલા તસ કે રથાવર માણું છે, એની બાજે-બાજે પણ
 ન કરવી અને ન કરાવવી.
 જર્વ તિવાવર વાજે, અજુવજોઈ વાવર ।
 જુવન વાજુવાવર લેર જુવર જાવવો ॥

(રજર્વે ૨૦-૨૧-૨૨)

જિંદગી કરવી, બીજા પાસે કરાવવી અશક. તે. કરવ રહે અજુ-
 વવાથી લેર વડે છે.

જગનિસ્તિએહિં મૂએહિં, તસનામેહિં ચાવરેહિં ચ ।

નો તેસિમારમે દંડં, મળસા વયસા કાયસા ચેવ ॥

(ઉત્તરા. ૮૧૦)

જગતમાં વ્યાપ્ત થયેલા ત્રસ અને સ્થાવર જીવો પર મન, વચ્ચે અને કાયાથી દડ ન આરંભવો.

સર્વે જીવા વિ ઇચ્છંતિ, જીવિત ન મરિજ્જિતં ।

તમ્હા પાણિવહં ઘોરં, નિગંથા વજ્જયંતિ જં ॥

(દશવૈ. ૬૧૦)

ખધા જીવ જીવવા દરેકે, મરવા નાહ, એટલે પ્રાણી-વધને ભયાનક બાણી નિર્મથ લાગ કરે.

અજ્ઞત્યં સર્વઓ સર્વં, દિસ્ત પાણે પિયાયણ ।

ન હજં પાણિણો પાણે, મય-વેરાઓ ડવરણ ॥

(ઉત્તરા. ૬૧૧)

પોતાની જેમ જ સર્વ સ્થળે સર્વને જોધને અર્થાત પોતાની માફ અન્ય જીવોને પણ પોતાના પ્રાણુ વંદાલા છે તેમ બાણીને લય અને વેરથી વિરમેલો આત્મા કોઈ પણ પ્રાણીઓના પ્રાણોને ન હણે.

સર્વાહિં અણુજુત્તીહિં, મત્તિમં પડિલેહિયા ।

સર્વે અવકાન્તદુઃખા ય, અઓ સર્વે ન હિંસયા ॥

બુદ્ધિમાન મનુષ્ય જોઈ નિકાયોના સર્વ પ્રકારની યુક્તિઓથી સમ્યક્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અને સર્વ જીવ દુઃખથી ગભરાય છે એમ બાણી એને દુઃખ ન આપે.

અયં ચુ નાણિણો સારં, જં ન હિંસતિ કિંચણ ।

અહિંસાસમયં ચેવ, અવાન્તં વિચાણિયા ॥

(સૂત્રકૃત. ૧-૧૧૧૯, ૧૦)

જાની હોવાનો સાર જ એ છે કે (એ) કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરે. આટલું જ અહિંસાનું જ્ઞાન પૂરતું છે, આ જ અહિંસાનું વિજ્ઞાન છે.

સંસ્કૃતમાત્રે ઉ જરે જરૂર, વાચાટ અગ્નિ નિવૃત્તિપ્રજ્ઞા ।
દિવ્યપુણ્યદાઈ કુદાઈ મળા, હિરાન્યગૃહીણિ મહામયાર્ણ ॥

(ગુરુદન. ૧-૧૦૮૧)

એવું સ્વપ્નપ્રેરણ મેળવી લીધી છે, એ જુદાંમાન દિ'સાથી ઉત્પન્ન થયેલ
ધૈર્ય વધારનારા અને મહાભયકર દુઃખિને જાણીને ધીનાને પાપકર્મોથી
મચાવે છે.

સમયા સમ્યક્ષુદ્ધુ, સમુ-નિભેનુ વા જગે ।

વાચાટમાર્ગવિરહ, વાચાટમાર્ગ કુચ્છર ॥

(યમરા. ૧૧/૫૫)

જીવન પર્વત જમનના જીવ માત્ર પર મમતાવ શાખાં પડે છે.
જન્મ અને મિત્ર બંનેને સમાન દૃષ્ટિથી જોવાના દોષ ॥ અને મુદ્ધ
ક્રિયામાં થતી સુદૃઢ દિ'સાથી પણ વિરમણ પડે છે. તેવી રીતિ અગ્નિ
કો કોઈને માટે દુર્લભ છે.

તે જેમ જે મર્યાદા જે ય વસ્તુવિજ્ઞા

જે ય અગમિત્તા અરૂપો અગમનો

તે સખે એનારુચરિત એ અરુચિ

એવં વખાવિતિ એવં વર્ણવિતિ

સાચે વાચા સખે જુદા

સખે જીવા સખે સખા

મ દુન્યા મ અગમિત્તા

મ અગમિત્તા

દસ સખો સુદે વિદુષ સત્ત્વ

સાધ્યજ સોઝ સેવજોદિ વચેદુ, મ

જુદા- અર્થિદુષ્ટ અર્થિદુષ્ટ વા અર્થિદુષ્ટ

વા અર્થિદુષ્ટ વા અર્થિદુષ્ટ વા

અર્થિદુષ્ટ વા સોઝ દિદુષ્ટ વા

અર્થિદુષ્ટ વા અર્થિદુષ્ટ વા

અર્થિદુષ્ટ વા

તત્ત્વં ચયં તદ્વા ચેયં
 અસ્તિં ચેય પવુચ્ચદ્
 તં આદત્તુ ન નિહે ન નિવલ્લવે
 જાણિત્તુ ધમ્મં જહા તદ્વા

એ કહ્યું છું. જે ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં થનારા અરિહંત ભગવાન છે, તેઓ બધાએ એમ કહ્યું છે, કહે છે અને એવો ઉપદેશ આપે છે કે બધા જીવ, બધા ભૂત, બધા પ્રાણી, બધા સત્ત્વોને ન મારવા જોઈએ, એમના પર હક્કમત ન કરવી જોઈએ, પરાધિન ન કરવા જોઈએ અને ન તો એમને સંતાપવા જોઈએ. આ ધર્મ જ શુદ્ધ, નિલ અને શાશ્વત છે. લોકને - જીવ સમુહને જાણીને ખીજના સંતાપને સમજનારા જ્ઞાની પુરુષોએ ગતિશીલ કે સ્થાવર, ઉપસ્થિત કે અનુપસ્થિત, હિંસાથી વિરત કે અવિરત, રિખાવીને કે રિખાવ્યા વિના, પાળેલું કે ન પાળેલું - બધાં માટે આજ ધર્મ રહ્યો છે. આ જ ધર્મ તથ્ય છે, આ જ યથાર્થ છે. જિન પ્રવચનોમાં આ જ કહેવામાં આવ્યું છે.

‘ પળયા વીર મહાવીર ’

(શ્રુ. ૧ અ. ૧૩૦-૩)

વીર પુરુષ અહિંસાના મહાપથ પર આવી ચૂક્યા છે.

૩ : વાણી સંયમ

ધસપને એક વાર પૂછવામાં આવ્યું કે, સંસારમાં સૌથી સારી વસ્તુ શું છે ? એમનો જવાબ હતો : વાણીથી વધારે ઉત્તમ વસ્તુ સંસારમાં કોઈ નથી.

જ્યારે એમ પૂછવામાં આવ્યું કે સંસારમાં સૌથી ખરાબ વસ્તુ શું છે. તો જવાબ મળ્યો કે, ‘ સંસારમાં વાણીથી વધારે ખરાબ વસ્તુ કોઈ નથી. ’

સાંભળનારા અર્થનાર્થ પછી મળ્યા : 'આ શું, પડેલા તો આપે કશું હતું છે, વાળીથી વધારે ઉત્તમ વસ્તુ કોઈ નથી અને હવે આપ કદો ડો, વાળીથી વધારે ખરાબ વસ્તુ સંસારમાં કોઈ નથી !'

ઈસપે ઠાંત્ર લાવે હતું : 'આ બંને વાતો જરાબર છે. અધારે વાળીનો વિરોધપૂર્વક ઉપયોગ થાય છે ત્યારે સત્તુ પશુ મિત્ર બની જાય છે. અપ્રકાશ, મંધર્ષ, સહાઈઓ અત્મ થઈને મંસારમાં આનંદ, પ્રસન્નતા, સતોષ વધે છે, ત્યારે એ વાળીથી વધારે બીજી કંઈ બીજી સારી દોઈ કશી છે ! પરંતુ અધારે વાળી એક બીજામાં જુદાઈ પેદા કરે છે, અપ્રકાશ, મંધર્ષ, સહાઈઓ, અને ધુલ કરી, સાખોને દુઃખ પડેલાથી પ્રાણોની આદુની સે છે, તો વાળીથી વધારે ખરાબ બીજી કંઈ વસ્તુ દોઈ થકે !'

ભરવાન મહાવીરે પ્રમાદરહિત અને સર્વ કિનકારી વાળી જાળત જે કંઈ હતું છે, તે એમના જ સન્દોમાં બહોં આપી રહ્યા છીએ. સમસ્ત-વિચારીને સત્ય બોલવું જોઈએ. શુરસામાં, ભવથી તથા સોભવય ખોડું બોલાવ એ કંઈકવિન છે એટલે કીદ, ભવ, અને સોભનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હસવામાં કે ખરકરીમાં પણ અસત્ય ન બોલવું જોઈએ. જેન સર્થની વિશેષતા (અનેકાંત)ના બીજ આમાં દેખાય છે.

નિષ્કલ્મશઃપ્રવચનં, મુક્તાવાર્ણવિવરજનં ।

જાતિવર્ણં દિવં લગ્નં, નિષ્કલ્મશઃપ્રવચનં મુક્તરં ॥

(ઉપર ૧૧૨૧)

મહા સાવધાન રહીને જુસીયું પશુ અસત્ય બોલવું નહિ અને સતત અપ્રેમ (સાવધાન) રહીને કિનકારી જતા સત્ય બોલવું એ પણ ધ્યેય છે.

અજ્ઞાતા વસ્તુ વા, જોઈ વા જુદ વા વચા ।

દિલ્લં ન જાતં કુલા નો વિ જ્ઞાનં વચાવત્ ॥

(ઉપર ૧૧૨૨)

ખોતાના કે બીજાના પાતે, કીદવત્ કે ભવવત્, ૧૩૪૧૪ સ્વ અને અસ્વ ન બોલે કે ન બીજા પાતે નો બોલે

મુસાવામો ય લોગમ્મિ, સત્ત્વસાહર્હિ ગરહિમો ।
અવિસ્સાસો ય મૂયાણં, તમ્હા મોસં વિવજ્જણ ॥

(દશવૈ. ૬૧૨)

લોકમાં મુપાવાદ (અસત્ય) બધા સાધુઓ દ્વારા નિંદીત છે અને આશુઓ માટે અવિશ્વસનીય છે, એટલે અસત્યનો ત્યાગ કરી દેવો બોધે.

તહેવ સાવજ્જણુમોયણી ગિરા, ઓહારિણી જા ય પરોવઘાણી ।
સે કોહ લોહ મય હાસ માણવો, ન હાસમાણો વિ ગિરં વણ્જજા ॥

(દશવૈ. ૭૫૪)

સાવણ (પાપયુક્ત) નું અનુમોદન કરવાવાળી, શંકાસ્પદ અર્થવાળી અને ખીજનો ઘાત કરનારી ભાષા ન બોલે. માનવી ક્રોધ, લોભ અને ભય-વશ તેમજ હંસી-મજાકમાં પણ પાપમય વાણી ન બોલે.

વિદ્ઠં મિયં અસંવિદ્ધં, પહિપુણ્ણં વિયંજિયં ।
અયંપિરમણુવિગ્ગં, માસં નિસિર અત્તવં ॥

(દશવૈ. ૮૪૧)

દષ્ટ, પરિમિત, અસંદિગ્ધ, પરિપૂર્ણ, વ્યક્ત, વાચાળતા અને ઉદ્ધિ-ગતતા રહિત ભાષા બોલે.

માસાહ વોસે ય ગુણે ય જાણિયા, તોસે ય દુદ્ઠે પરિવજ્જણ સયા ।
હસુ સંજણ સામણિણ સયા જણ, વણ્જજ વુદ્ધે હિયમાણુલોમિયં ॥

(દશવૈ. ૭૫૬)

ભાષામાં ગુણો તથા કાષોને બાણીને, દોષપૂર્ણ ભાષાને સદા ત્યાગ્ય, છકાય જીવે પ્રત્યે સંયત, પાલનમાં સદા સાવધાન પ્રયત્ન લેવું હિતકારી અને અનુકૂળ બોલે.

સવક્કસુદ્ધિ સમુપેહિયા મુણી, ગિરં ચ દુદ્ઠં પરિવજ્જણ સયા ।
મિયં અદુદ્ઠં અણુવોદ માસણ, સયાણ મજ્જે લહર્હ પસંસણં ॥

(દશવૈ. ૭૫૫)

મુનિ વાઙ્મય-શુદ્ધિને સારી રીતે સમજીને દોષપૂર્ણ વાણીનો પ્રયોગ ન કરે, મિત્ર અને દોષ રહિત વાણી સમજી-વિચારીને બોલે. એમ કરનારા-એની સન્નિવૃત્તિમાં અર્થસા થાય છે.

तद्देव वाजं वाजे ति, पंडरं पंडरो नि वा ।

बाहियं वा वि रोगि ति, तेन चोरे नि भौ षण् ॥

(दशम, ७११२)

કાણને કાણો, નપુંસકને નપુંસક, રાત્રીને રાત્રી અને ઘોરને ઘોર ન હોય.

विनाहं वि सहासुषि,

जं गिरं आसए नरो ।

સમજા નો કુદરતો શાલેજ,

वि पूज्य जी मुक्त भव ॥

(दफ़्तरी ७१५)

તે પ્રુપ્ત સ્વરૂપે રૂપાની અસત્ય જાણનાં આશય સર્થ બે સં છે, એક પક્ષ એને પાપનાં સ્વર્ણ સર્થ જ્ઞાન છે, તો પછી એની તો વાત જ હવે. ૩૨૫ીં ૩ ૨૭૨ જાણાત અસત્ય બોલે?

सत्यं वदतां धारतां, सुखमश्नीष्यामीति ।

સરખાં દિ લા મ વસન્થા, જામો વાવસા જાવસો ॥

(end of)

આથી જ રીતે પ્રુથક ઠોર અને દહે. બંદ પાડવાની કાર્ય કર
ટોલા આવી પણ ન ભોળી કારણ કે એથી પાસબંને. જાય છે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

2000

૪ : વિનય : વિકાસનું મૂળ

જૈન પરંપરામાં વિનયને વિકાસનું મૂળ કહ્યું છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ આત્મશક્તિના પૂર્ણ વિકાસ વિના એમ માની લે છે કે એ બધું જાણે છે, સારે એનો વિકાસ થઈ જાય છે. એનામાં ગુરુ કે માર્ગદર્શક પ્રત્યે પણ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ નથી હોતો. મોટાઓ સમક્ષ પોતાનું જ્ઞાન બતાવવાની કૌશલ્ય કરે છે. એ પેલા પત્થરની જેમ કારો જ રહી જાય છે કે જેના પર ગમે તેટલું પાણી નાખે છતાં કારો ને કારો જ. એટલે ચતુર્મુખી વિકાસનો પ્રયાસ કરવો હોય તો પ્રથમ વિનય ધારણ કરવો જોઈએ.

ભગવાન મહાવીરનું બધા જીવો પ્રત્યેનું કથન છે કે, ‘તમે જ તમારા ભાગ્યના વિધાતા છો.’

આ સૂત્ર, સાધકનો આત્મવિશ્વાસ વધારીને એની સાધનામાં સહાયક બને છે. પરંતુ આત્મવિશ્વાસ અહંકારમાં ન પરિવર્તિત થાય, એ ભયને ધ્યાનમાં રાખી મોટાઓ-વડિલો તથા જ્ઞાની અને ગુરુ પ્રત્યે વિનય વિના જ્ઞાનવૃદ્ધિ નથી થઈ શકતી. આ યથાર્થતાને ધ્યાનમાં રાખીને એમણે વિનય-વિવેકને દુઃખમુક્તિનું મૂળ કહ્યું છે.

ત્યારે તો સુકરાતે કહ્યું હતું કે સાચો જ્ઞાની એ છે જેને પોતાના અજ્ઞાનનું જ્ઞાન છે. આપણા ઋષિ-મુનિઓએ પણ વિદ્વાનો માટે વિનયને આભૂષણ રૂપ માન્યું હતું.

આચાર્ય વટકેરે વિનય બાબતમાં કહ્યું છે કે, ‘વિનય વિહોણું બધું શિક્ષણ વ્યર્થ છે. શિક્ષણનું ફળ વિનય છે અને વિનયનું ફળ સમગ્ર કલ્યાણ છે.’

વિનય માનસિક વાસના નથી. પરંતુ એ આત્મિક અને વ્યવહારિક વિશિષ્ટતાઓની અભિવ્યંજના છે. એની પશ્ચાદ્ભૂતિમાં આ ગુણ સમાયેલા છે. નિર્દાન, ઋણતા, મૃદુતા અને લાઘવ. વિનયનું વ્યાવહારિક ફળ છે-કીર્તિ અને મૈત્રી. વિનયથી અભિમાન નિર્મૂળ થાય છે, તીર્થંકરની આજ્ઞાનું પાલન અને ગુણોનું અનુમોદન થાય છે.

ઉપરોક્ત અને અન્ય ૧૨ આગ

વિચારી અવિચારી, સંવર્ણી વિચારી યા ॥
જાગેશં કુરુજો માર્ય, મિત્રાં સે અભિગચ્છ ॥

અવિનયને વિપતિ અને વિનયને સંપત્તિની ઉપસન્ધિ થાય છે, આ
અને એ બંને અર્થ સીધા છે, એ જ માન પ્રાપ્ત કરે છે.

સુખાનો અંશાવલોકી કુમાર, લલ્લાનો વળા તપુર્વેભિ લાગા ॥
ભાણપગાણા વિદર્યાનિ લગા તમો જ ગુર્જા જ લગ્ન લગી જા ॥

જ્ઞાના મુગ્ધાથી થક પેલા થાય છે, થકાથી થાખાડ્યા, થાખાએ ખાધી
કાળીએ નીકળે છે. ત્યાર બાદ પાલક, કૃમિ, કૃમિ અને વધુ થાય છે.
જેવ ઘામળ વિચારો, જુલ લગ્ન સે લોકલો ॥
એવ વિનય ગુરુ તિથાં વિચારેત આભિગચ્છ ॥

આવી જ રીતે ધર્મનું મુગ્ધ વિનય છે અને ક્રિયા પુરુષ (અતિથ) થઈ
છે- મોટું વિનયથી જ અનુષ્ઠાન, પ્રદેશ થાય, મુગ અને અમરેન
કેટલાકે માન થાય છે.

અર થઈ જાગેદિ જોઈ મિત્રાં ન લગઈ ॥
લગા લોહા લગાણ લોકેનાં પ્રમાણ ॥

જે પાલક થકાને થકા વિદ્યા (મન) નથી થઈ દારી તે થકા થકા ને.
આ પ્રમાણે છે, કાળ કીધે પ્રમાણ રે. અને અમરેન (અમર, ક)

અર અરુદિ દારુદિ મિત્રાં લગ્ન નિ લગઈ ॥
અરુદિને લગાડનો ન જ લગાડુદારે ॥
જાતીએ ન વિચીત્રે વિ ન લિધા અરુદિ ॥
અરુદિને અરુદિ મિત્રાં લગી નિ લગઈ ॥

(દર્શન ૧૧.૩૦)

આ આઠ સ્થાનોથી (લક્ષણો) વ્યક્તિ શિક્ષાશીલ (જ્ઞાની) કહેવાય છે : ૧. હાસ્ય-ક્રીડા ન કરનાર, ૨. સદા ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, ૩. મર્મ (કોપના છીદ્રો)ને ઉઘાડાં ન કરનાર, ૪. સદાચારી, ૫. અનાચાર ન કરનાર, ૬. અલોલુપી, ૭. ક્રોધ નહિ કરનાર અને ૮. સત્યમાં અતુરકત રહેનાર.

આળા-નિદ્રેસકરે, ગુરુણમુવવાયકારણ ।

ઈંગિયા-ઽઽગારસંપન્ને, સે વિણીએ તિ વુચ્ચઈ ॥

(ઉત્તરા. ૧૧૨)

જે શુરુની આરા પાળનાર, એમની નિકટ રહેનાર, ઇંગિત તથા આકાર (મનોભાવ તથા મુખાદિના આકાર) જાણનાર હોય તે વિનીત કહેવાય છે.

અહ પન્નરસહિં ઠાળોંહિં, સુવિણીએ તિ વુચ્ચઈ ।

નીયાવતી અચવલે, અમાઈ અકુઝહલે ॥

અપ્પં ચ અહિંક્ષવઈ, પવન્ધં ચ ન કુવ્વઈ ।

મેત્તિજ્જમાળો મયઈ, સુયં લહ્હું ન મજ્જઈ ॥

ન ય પાવપરિકલેવી, ન ય મિત્તેસુ કુપ્પઈ ।

અપ્પિયસ્સાઽવિ મિત્તસ્સ, રહે કલ્લાણ માસઈ ॥

કલહહમરવજ્જિણ, વુદ્ધે અમિજાઈણ ।

હિરિમં પહિસંલીણે, સુવિણીએ તિ વુચ્ચઈ ॥

(ઉત્તરા. ૧૧૧૦-૧૩)

નીચેના ૧૫ કારણોથી મનુષ્ય સુવિનીત કહેવાય છે : (૧) જે નત્ર વ્યવહાર કરે છે, (૨) અચપલ, (૩) અમાયાવી (સરળ), (૪) અકુતૂહલી (ક્રીડાથી દૂર રહેનાર), (૫) પોતાની નાની ભૂલને પણ દૂર કરે છે, (૬) ક્રોધ (કષાય)ની વૃદ્ધિ કરે તેવા પ્રબંધને કરતો નથી, (૭) સર્વ સાથે મિત્રભાવને લાજે છે, (૮) શાસ્ત્ર લાજીને અભિમાન કરતો નથી, (૯) પાપની ઉપેક્ષા નથી કરતો, (૧૦) મિત્રો પર ક્રોધ નથી કરતો, (૧૧) અપ્રિય એવા મિત્રનું એકાંતમાં પણ કલ્યાણકારી જ બોલે છે, (૧૨) કલહ વિગેરે ક્રિડાનું વર્જન કરનાર, (૧૩) જ્ઞાનયુક્ત, (૧૪) ખાનદાન, (૧૫) સંયમની લજ્જાવાળો તથા સંયમી હોય છે તે સુવિનીત કહેવાય છે.

આજ્ઞાનિવેશજરે, મુદ્ધમનુષ્યવાચકારણ ।
પદ્મોદ્ભવમંદુરે, અવિગ્નિષ્ણે તિ મુચ્ચઈ ॥

(ઉત્તર. ૧૧૨)

શુભ્રી આગ્રાનું ઉદ્ધાન કરનાર, શુભ્રનોના હૃદયથી ફર રહેનાર,
શુભ્રનો વિગ્નિષ્ણ અને અવિવેદી પુરુષ અતિનીત કહેવાય ॥

અવિગ્નિષ્ણે થોડી દુર્લભ, પદ્મ વ પુષ્પઈ ।
મૈત્રિજ્ઞાનો વચ્ચે, મુદ્ધ સદ્યુષ્ણ મરજઈ ॥
અવિ પાદપરિવ્રજેથી, અવિ મિત્રેશુ મુચ્ચઈ ।
મુનિપરજ્ઞાનિ મિત્રસ, રહે આસદ્ પાદર્શ ॥
પદ્મવાદી, દુર્લભ, પદ્મે સુદે અવિગ્નિષ્ણે ।
અવિગ્નિષ્ણે અવિગ્નિષ્ણે, અવિગ્નિષ્ણે તિ મુચ્ચઈ ॥

(ઉત્તર ૧૧૩-૧)

જો વારંવાર કૌશલ્ય કરે છે, પ્રભુને કરતો દોષ છે. મિત્રને વારંવાર
કુદરારે છે, શત્રુ સ્પર્ધાને અભિમાની અને છે, શુભ્ર કપો પછી પશુ ન
નિવારના કાંઈપા કરે છે, મિત્રા ઉપર પશુ ક્રોધ કરે છે, વદાસા એવા મિત્રનું
પશુ ક્રોધાંતમાં ખૂંડે જોસે છે, અતિ વાચાળ, દોરી, અભિમાની, કૌશલ્ય
અધ્યક્ષ, અધિક જ્ઞાનવનાર અને કોને અગ્રિય દોષ છે તે અવિગ્નિષ્ણ
કહેવાય છે.

અવિગ્નિષ્ણે ધામવદાદ મિત્રસે, સત્ત્વનિષ્ણે વેપદ્વય વચ્ચે ।
સત્ત્વનિષ્ણે તિત્તા વચ્ચેથી, અવિગ્નિષ્ણે તો । અવિગ્નિષ્ણે તિત્તા ॥

(રુદ્ર ૧. ૧૧૨)

કેવી પાસેથી અવિગ્નિષ્ણે જ્ઞાન મેળવે છે તેની સાથે વિવેકપૂર્ણ અવિગ્નિષ્ણ
જ્ઞાન, અગ્ર નિમિત્ત, કાલ એટલી જ જ્ઞાન મેળવ કરે છે. અવિગ્નિષ્ણે
અવિગ્નિષ્ણે ૧૧૨ કારણ કરે.

અવિગ્નિષ્ણે તિત્તા વ અવિગ્નિષ્ણે, અવિગ્નિષ્ણે વિવેક વ મિત્રસ ।
તો વિવેક વ સત્ત્વ અવિગ્નિષ્ણે તો વ અવિગ્નિષ્ણે ૧૧૨ ॥

(રુદ્ર ૧. ૧૧૩)

જે ગર્વ, ક્રોધ, માયા કે પ્રમાદવશ શુરુની સમક્ષ વિનયનું શિક્ષણ નથી લેતો એ જ (વિવેકની અશિક્ષા) એના વિનાશ માટે હોય છે, જેમ વાંસનું ક્ષણ એના વધ (નાશ) માટે હોય છે.

જહા સૂઈ સસુત્તા, પડિઆ વિ ન વિણસ્સહ ।

તહા જીવે સસુત્તે, સંસારે ન વિણસ્સહ ॥

(ઉત્તરા. ૨૧૫૯)

જેમ દોરાવાળા સોય પડી હોય તો પણ ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં ભૂલો પડતો નથી.

વિણયં પિ જો ઉવાણ, ચોઈઓ કુપ્પઈ નરો ।

દિવ્વં સો સિરિમિજ્જંતિ, દણ્ડેણ પડિસેહણ ॥

(દશવૈ. ૧-૨૧૪)

વિવેકમાં પ્રયત્ન દ્વારા પણ પ્રેરિત કરનાર પર જે ક્રોધ કરે છે તે આવતી દિવ્ય લક્ષ્મીને લાકીથી રોકે છે.

જે આયરિયઝવજ્જાયાણં, સુસ્સસાવયણંકરે ।

તેંસિં સિવ્વલાપવહ્લંતિ, જલસિત્તા ઇવ પાયવા ॥

(દશવૈ. ૧-૨૧૨)

જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયની શુશ્રૂષા અને આજ્ઞાપાલન કરે છે એનું જ્ઞાન, જલથી સિંચાઈને વધતા વૃક્ષની જેમ વધે છે.

ન બાહિરં પરિભવે, અત્તાણં ન સમુલ્લસે ।

સુયલાભે ન મજ્જેજ્જા, જન્ના તવસિ બુદ્ધિણ ॥

(દશવૈ. ૮૧૩૦)

ખીજનો તિરસ્કાર ન કરે, ગર્વ ન કરે, શાસ્ત્ર-જ્ઞાન, લાભ, જાતિ, તપશ્ચર્યા અને બુદ્ધિનું અભિમાન ન કરે.

માસમાણો ન માસેજ્જા, ચૈવ વંફેજ્જ મમ્મયં ।

માતિદ્ઠાણં વિવજ્જેજ્જા, અણુચિન્તિય વિયાગરે ॥

(સૂત્રકૃત. ૧-૧૧૨૫)

ખીજીએ જ્યારે વાત કરતા દોષ ત્યાં વચમાં ન બેલે, મરજીની વાત ન કરે, ઝાનીએની નિહટ રહીને હાથેશા અર્થપૂર્ણ પરમાત્મ થઈ વાત ન કરે, નિર્વર્તક વાતો ન કરે.

નિમ્નગમે નિવા અમુદ્ગી, કુટાલમર્ગિન્યુ મયા ।

અદ્વૈતજ્ઞાનિ નિર્વિચારજ્ઞા, નિષ્કર્તાનિ ડ અચર્ય ॥

(રાજા ૧૧૮)

શુદ્ધ અર્થપૂર્ણ શાંતિ રહે વાચાત્મામાં હૃદય રહે એમની પાસે અર્થ પૂર્ણ પદો મળે, નિર્વર્તક વાતોને છોડી દે

અમુલાનિયો ન કુર્વિચારજ્ઞા, જાનિ નિષેઠજ્ઞ વરિણ ।

અદ્વૈતજ્ઞા નિર્વિચારજ્ઞા, જ્ઞાન જોડ ન અચર્ય ॥

(રાજા ૧૧૯)

મહાપુરુષોની શિશુઓ કુપિત ન થવું, શાંતિ થઈ શકે શબ્દનિર્મલ ન, અર્થ હથકા મનના આચાર્યોનો મન ન કરે. કારણ અને અર્થ, પદો ન હોય

મા ન અચર્યજ્ઞાન જાતી, અદ્વૈત જ્ઞા ન અચર્ય ।

જાતેજ ન અર્થજ્ઞાન, જ્ઞાન જોડ ન અચર્ય ॥

(રાજા ૧૨૦)

અર્થજ્ઞાન અર્થ (૧૧૫) ન કરવું અને અર્થ પ્રમાણ પદો ન કરે. અર્થ પ્રમાણે શિશુ કે ઉપદેશ એમનીને ખાતે અર્થજ્ઞાન તેમ જ્ઞાન ન કરે

મા કુદરો અચર્ય જાતી, કુદરો જા નિર્વિચાર જા ।

જોડ અચર્ય કુદરોજ્ઞા, જ્ઞાન જોડ નિર્વિચાર જા ।

(રાજા ૧૨૧)

પૂર્ણા નિર્વાણ કરી પદો ન બેલવું પદો તે, નિર્વાણ ન બેલવું કોઈને જાન કરી અર્થજ્ઞાન વાતને પદો નિર્વિચાર જા

શુદ્ધ નિર્વિચારજ્ઞા કુદરો, અચર્ય નિર્વિચારજ્ઞા ।

જ્ઞાન જોડ નિર્વાણ, અર્થજ્ઞાન જોડ નિર્વાણ ॥

(રાજા ૧૨૨)

નિર્ભય અને શુદ્ધિશાળી શિષ્ય ગુરુની કઠોર શિક્ષાને પણ ઉત્તમ ગણે છે. જ્યારે ક્ષમા અને શુદ્ધિ કરનારું હિત વાક્ય પણ મૂઠ પુરુષોને દ્રેપનું નિમિત્ત બની જાય છે.

जे य चंडे मिए थढ़े, दुव्वाई नियढी सढे ।

वुज्झइ से अविणीमप्पा, कट्ठं सोयगयं जहा ॥

(दशवै० ९-२।३)

જે ક્રોધી, અજ્ઞાની, અહંકારી, અપ્રિયકારી, ગાયાવી અને શઠ છે, એ અવિનીતાત્મા સંસાર-ઐતમાં જેમ લાકડું નદીના પ્રવાહમાં તથાઈ જાય તેમ - તથાઈ જાય છે.

પ : નિરંતર અપ્રમાદ

માનવ જીવનમાં અપ્રમાદ - સાવધાનીનું અસંત મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. બધા મહાપુરુષો, ચિંતકો તથા સાધકોએ અપ્રમતતાનું મહત્વ સમજાવ્યું છે. ભગવાન બુદ્ધે તો પ્રમાદને મૃત્યુ અને અપ્રમાદને જીવન કહ્યું છે. આજના માનસશાસ્ત્રી પણ ‘અવેરનેસ’ને માનસિક વિકાસમાં જરૂરી માને છે, કારણ કે સાવધાની વિના જીવનનો વિકાસ નથી કરી શકાતો. જીવન સ્થિર અને શાશ્વત નથી. ક્યારે જવું પડશે એનો કોઈ ભરોસો નથી.

મહાભારતમાં યક્ષ-પ્રશ્નના રૂપમાં, જે આશ્ચર્યજનક વાતો કહેવામાં આવી છે. એમાં એક એ પણ છે કે, મનુષ્ય પોતાના પ્રિય આપ્તજનોનું મૃત્યુ જોઈને પણ એ બોધ ગ્રહણ નથી કરતો કે એને પણ એક દિવસ સંસારમાંથી ક્યારે જવાનું છે એની ખબર નથી છતાં પણ પોતાને અમર સમજે છે. વિવેકી પુરુષે સાવચેતીપૂર્વક પોતાની જીવનચર્યા ચલાવવી જોઈએ, જેથી જીવન સફળ અને સાર્થક બને. વિતેલા ભૂતકાળ પર આપણો કાંઈ ઉપાય નથી. ભવિષ્ય વિશે આપણે કંઈ કરી શકતા નથી, કારણ કે કાલે શું થશે એ આપણે જાણતા નથી. એટલે વર્તમાન કાળ, જે આપણા હાથમાં છે એનો ઉચિત ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

લિપ્તં ન સર્વકેદ્ર વિવેગમેઝં, તમ્હા સમુદ્ઠાય પહાય કામે ।

સમિચ્ચ લોયં સમયા મહેસી, અપ્પાણુરક્તી ચરડ્ડપ્પમત્તે ॥

(ઉત્તરા. ૪૧૧૦)

જાણ પશુ મનુષ્ય વિવેકને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન નથી એટલે મોક્ષની એપણા રાખનારાઓ જાગૃત થાવ. જીવનના અંત-કાળમાં અપ્રમત્ત બનશું-એ આગસનો ત્યાગ કરો. કામ-ભોગોને ત્યજ દો. લોકને સારી પેઠે સમજો. સમભાવમાં રહો. આત્મરક્ષક બની અપ્રમત્તપણે વિચરો.

મુહં મુહં મોહગુણે જયન્તં, અણેગરૂવા સમણં ચરન્તં ।

ફાસા ફુસન્તી અસમંજસં ચ, ન તેસુ મિક્ખૂ મળસા પડસ્સે ॥

(ઉત્તરા. ૪૧૧૧)

વારંવાર મોહ ગુણો પર વિજય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરનાર ઉગ્ર વિહારી શ્રમણને અનેક પ્રકારે પ્રતિકૂળ-રૂપર્શી પીડાં આપે છે, પરંતુ એ એના પર દ્વેષ ન કરે.

મન્દા ય ફાસા બહુલોહિણિજ્જા, તહંપ્પગારેસુ મણં ન કુજ્જા ।

રકિલ્લજ્જ કોહં વિણેજ્જ માણં, માયં ન સેવે પયહેજ્જ લોહં ॥

(ઉત્તરા. ૪૧૧૨)

અનુકૂળ રૂપર્શીથી વિવેકને મંદ કરનારા બહુ લોભાવનારા હોય છે. એમાં મનને ન જવા દેવું. ક્રોધને દબાવવો. અભિમાનને દૂર કરવું. માયાને ન સેવવી. લોભને છોડી દેવો.

જે સંલયા તુચ્છ પરપ્પવાઈ, તે પિજ્જ - દોસાણુગયા પરજ્જા ।

एए अहम्मे त्ति दुगुंछमाणो, कंखे गुणे जाव सरीरमेए ॥

(ઉત્તરા. ૪૧૧૩)

જેઓ વાણીથી જ સંસ્કારી ગણાતા તુચ્છ અને પરપ્રવાદ કરનારા છતાં રાગદ્વેષથી જકડાયેલા છે તેઓ પરતંત્ર અને અધર્મી છે એમ જાણી. તેમનાથી દૂર રહી આંતર આસ સુધી સદ્ગુણોની જ આરાધના કરતા રહેવું-

૬ : શીલ

મનુષ્યના જીવનમાં શીલ-સદાચારનું વિશેષ મહત્વ છે. સદાચારમાં શીલ મુખ્ય છે. અહ્યયર્થ વિના તપ નથી થઈ શકતું. એ વાત સમજાવવા માટે શીલનો સદુપદેશ આપવામાં આવ્યો હોવાનું પ્રતીત થાય છે. પોતાના જીવનને સ્વસ્થ અને પવિત્ર રાખવા માટે શીલ ફેટલું આવશ્યક છે એ કહેવાની આવશ્યકતા નથી. આ આપણે વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ જોઈ શકીએ છીએ. ભગવાન મહાવીરના શબ્દોમાં :

एस घम्मे धुवे निजए सासए जिण देसिए ।

सिद्धा सिज्झान्ति चाणेण सिज्झिस्सन्ति तहापरे ॥

(ઉત્તરા. ૧૬।૧૭)

આ અહ્યયર્થ-ધર્મ નિરંતર, શાશ્વત અને અહંત દ્વારા ઉપદેશાયેલો છે. એનું પાલન કરી અનેક જીવાત્માઓ સિધ્ધ થયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે.

एए य संगे समइक्कमिता सुहुत्तरा चेव भवन्ति हेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता नई भवे अवि गंगा-समाणा ॥

(ઉત્તરા. ૩૨।૧૮)

જેમ મોટા સાગરને તર્યા પછી ગંગા જેવી મોટી નદી પણ તરવામાં સુલભ છે. તેમ વિષયાસક્તિ છોડ્યા પછી ખીજ બધી આસક્તિઓ છોડવી સુલભ છે.

एगन्तरत्ते रुहरंसि रुवे अत्तालिसे से कुणई पओएं ।

दुक्खस्स संपीलमुवेइ बाले न लिप्पई तेणमुणी विरागी ॥

(ઉત્તરા. ૩૨।૨૬)

જે મનોહર રૂપમાં એકાંત રક્ત છે અને અસુંદર રૂપ ઉપર દ્વેષ કરે છે એ અજ્ઞાની પછી ખૂબ દુઃખથી પીડાય છે એટલે વિરક્ત એમાં સિપ્ત નથી થતો.

સમગ્ર દયા સંઘ સંઘેર સમગ્રસાગર સમગ્રિયાર્થ ।

એ એ શુભ સમયસમીપતિ સિંહ શુભ સર્વ વ્યવર્થિ ।

(રજવં ૧૩૧૩)

સમગ્ર, દયા, સંઘ સમગ્ર સમગ્રિયાર્થ કલ્યાણ આર્થ કાંઈ જાણે
વિશુદ્ધતાના સ્થાન છે. એ શુભ અને સિદ્ધિ સંગત દાન આર્થ છે, સિદ્ધિ
દે નિરંતર પૂન્ય કરું છું.

સમગ્રિયાર્થ સમગ્રિયાર્થ, શુભે સર્વવર્થ સર્વ ।

સમગ્રિયાર્થ સમગ્રિયાર્થ, શરૂં સર્વવર્થિ ।

(રજવં ૧૩૧૪)

દાની પૂરુષોએ એ આર્થિક વ્યવહાર આચર્યો છે તે સદા આચર્યો, એ
વ્યવહારનું આચર્યું કરનાર વ્યક્તિ કદિ નિંદાને પામી નથી

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ ।

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ ।

(રજવં ૧૩૧૫)

અનુભવના ભાષા સારા કાર્ય સારા ભાષા છે. કરી કરીને એ ભાષા,
વિના શુદ્ધિ મળી જ નથી.

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ સર્વ ।

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ સર્વ ।

(રજવં ૧૩૧૬)

ભાષા શુદ્ધિ, શુદ્ધિ શાખા નું સારુ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ ।
ભાષા, પૂર્વ કરીને સારુ કરી નિંદાને ભાષા કાંઈ

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ સર્વ ।

સર્વ સર્વવર્થ સર્વ સર્વ સર્વ ।

(રજવં ૧૩૧૭)

ભાષા સર્વ સર્વ, સર્વ સર્વ, સર્વ સર્વ સર્વ ।
સર્વ સર્વ, સર્વ સર્વ, સર્વ સર્વ સર્વ ।

વિળઓ પંચવિહો-ળાળવિઠાઓ, દંસળવિળઓ, ચરિત્ત-વિળઓ,
તવપિળઓ, ઉવયારિયવિળઓ ચેદિ ।

—જયઘવલા, પ્રથમ પુસ્તક, પૃ.-૫૬

વિનય પાંચ પ્રકારનો છે : જ્ઞાન વિનય, દર્શન વિનય, ચારિત્ર વિનય,
તપ વિનય, અને ઔપચારિક વિનય.

વિસોહોણ તિગ્વ-મંદત્તં વતદ્વિસ્તાયો-અઘાપક્તકરણહસ જદો પહુડિ વિસુદ્ધો
તસ્સ પદમ સમણ જહણિયા વિસોહો થોવા ।

—પટ્ઠણ્ડાગમ, જીવસ્થાન, ૧,૯-૮, ૧૪

ચારિત્ર્ય પ્રત્યે સાવધ જીવાત્મા ધીમે ધીમે તીવ્ર-મંદ પરિણામોથી
શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

કસાયાણુવાદેણ મત્થિ કોઘકસાઈ માળકસાઈ માયકસાઈ લોમકસાઈ
અકસાઈ ચેદિ ।

—પટ્ઠણ્ડાગમ, જીવસ્થાન, ૧,૧, ૧૧૧

કષાય (માર્ગિણી)ના અનુવાદ (ઉપદેશાનુસારે કથન) પ્રમાણે ક્રોધ કષાયી,
માન કષાયી, માયા કષાયી, લોભ કષાયી અને કષાય રહિત જીવ હોય છે.

૭ : આત્મવિજય

આપણે બધા સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતા રહીએ છીએ, પરંતુ
એમાં બહુ એાછા લોકોને સફળતા મળે છે, કારણ કે બધા સુખની શોધ
બહાર કરે છે, બ્યારે સુખ બહાર કે બીજાઓ પાસેથી નથી મળતું, એ
તો પોતાના પર વિજય મેળવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. બીજાઓ પાસેથી
સુખ મળે છે કે સુખમાં કોઈ બીજું બાધા રૂપ બને છે એમ માનવું
અનુચિત છે. જે અનુભવીઓએ સાધના દ્વારા સુખ-પ્રાપ્તિનો માર્ગ
શોધી, અનુભવ-વચન કહ્યા છે, એ વિશે કંઈ કહેવા કરતાં વાંચકો
સમક્ષ, ચિંતન રજુ કરવું વધારે હિતકારી છે. આપણા સુખમાં બીજું
બાધક નથી, આપણે પોતે જ છીએ. લગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે :

આપા બઈ કિયજી, આપા મે કુદમાગલી :
આપા વામુકુદા ઘેળુ, આપા મે ભગવંતે ભલે ॥

(ટલરા, ૨૦૧૬)

આત્મા જ વૈવરધી નહી છે. આત્મા જ કુટલાદમણી જરૂ છે, આત્મા જ કામધેનુ છે, અને આત્મા જ નંદનવન છે.

આપા કળા વિવળા ય, કુજાળ ય ગુજાળ ય :
આપા ભિભર્ગમિભં ય, કુર્વાદુય ભુવદિભી ॥

(ટલરા ૨૦૧૭)

આત્મા જ સુખ તથા દુઃખ કિયન કરનાર અને નાટ કરનાર છે, સુખમાં વાસનાર આત્મા મિમ છે અને દુખમાં વાસનાર આત્મા કમુ છે.

આપા કિય કમેયજી, આપા હુ અનુ કુદ્ધો :
આપા કમ્મી ભૂતી હો દ, અર્ચ્ય ભોદુ ભગ્ન ય ॥

(ટલરા ૨૦૧૭)

આત્માનું જ દમન કરવું જોઈએ, કારણ કે એ જ દુઃખ છે આત્મા દમન કરનાર, આ કૈાક અને પારોક્ષિક સુખી થાય છે.

અવગમ્ય અજ્ઞાતિ વિ ભે અજ્ઞાત વચ્ચતી :
અવગમ્ય અવગ, અદસા મુદ્ધેદુ ॥

(ટલરા, ૨૦૨૧)

આત્મા કામી જ કુદ કર. જક રના દાનુએ કારે કુદ કરવડી દુ વાકા ? આત્માથી આત્માને જ કમન.ર મનુષ્ય સુખ : ૬૫ છે.

વર્ધિવર્ધાન કોદ, વાત્ત વાવ ભેવ કોદુ ય :
કુદ્ધકં કિય અવગ, અવગમ્યે કિદ કિય ॥

(ટલરા ૨૦૨૨)

૧૫ દિવે. — કીક, ક.ન, ૨૫, કી ક વાક. કુદ્ધ કોદ મે વાક. આત્માને કમરે. નેદેએ, આત્માને કમરે. કે કદ કમરુ

ન તં અરી કંઠછેત્તા કરેહ, જં સે કરે અપ્પણિયા દુરપ્પા ।

સે નાહિઈ મચ્ચુમુહં તુ પત્તે, પચ્છાણુતાવેણ દયાવિહૂણો ॥

(ઉત્તરા. ૨૦૪૮)

મસ્તક છેદનાર શત્રુ પણ એટલો અપકાર નથી કરતો એટલો કુમાર્જી વળેલો પોતાનો આત્મા કરે છે. દયાશૂન્ય દુરાચારી જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં જાય છે ત્યારે પોતાના અપકૃત્યો યાદ કરી પસ્તાય છે.

જો સહસ્તં સહસ્તાણં, સંગામે દુજ્જણે જિણે ।

एगं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥

(ઉત્તરા. ૧૧૩૪)

દુર્જય સંગ્રામમાં દસ લાખ યોદ્ધાઓને જીતવાને બદલે, જો પોતાના જ આત્માને જીતી લે તો એ સર્વશ્રેષ્ઠ જીત હશે.

जस्सेवमप्पा उ हवेज्ज निच्छिओ, चइज्ज देहं न हु धम्मसासणं ।

तं तारिसं नो पयलेन्ति इन्दिया, उवित्तावाया व सुदंसणं गिदि ॥

(દશવૈ. ચૂલિકા ૧૧૭)

જે આત્મા દૃઢ મનોબળવાળો હોય છે કે દેહ ભલે જાય, પણ મારે ધર્મ-શાસન નહિ છોડવું જોઈએ, એને જેમ ભીષણ વાવોઝોડું સુમેરુ પર્વતનો વિચલિત નથી કરી શકતું તેમ ઇંદ્રિયો વિચલીત નથી કરી શકતી,

अप्पा खलु सययं रक्खियव्वो, सव्विन्दिएहिं सुसमाहिएहिं ।

अरक्खिओ जाइपहं उवेइ, सुरक्खिओ सव्वदुहाण मुच्चइ ॥

(દશવૈ. ચૂલિકા ૨૧૬)

બધી ઇંદ્રિયોને સ્થિતપ્રજ કરી પાપોથી આત્માની નિરંતર રક્ષા કરતાં રહેવું જોઈએ. પાપોથી અરક્ષિત આત્મા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે અને સુરક્ષિત આત્મા સંસારના બધા દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે.

से जाणं अजाणं वा, कट्ठु आहम्मियं पयं ।

संवरे खिप्पमप्पाणं, वीर्यं तं न समायरे ॥

(દશવૈ. ૮૧૩૧)

જાણે-જાણે છેઈ જાણે હૃદય થઈ જાય તે એને તત્કાલ ત્યાગ કરી, કરી એવું ન કરે.

पूरिता १ असायमेव अभिमितिना एवं दुष्का यमोपजाति ॥

(आषा १-११११)

દે પ્રકાશ તુ તારા આત્માને જ વચ કહ, ગેથી તુ' નર્મ દુઃખાભાંથી
પ્રભ વધ જાણ.

८ : पापथी विमुक्ति

પાપ જાને પુણ્ય જાનેને બાધન કરેવામાં આવ્યું છે. જાને રામદેવથી
ઉત્પન્ન થાય છે, મુક્તિ-પ્રાપ્તિમાં જાનેથી વિરહન થાને કાંઈમ. સ્વચ્છ તથા
સાધક આચરણ વધે છે. પાપથી અથવા રામ-દેવથી વિરહન રહેવ મ.
સાધકને પશ્ચે પશ્ચે કાચકેની પુર્વક થાસવુ પડે છે. મહર્ષિ રવિ, મહર્ષિ
કાંઈમાચરણ તથા નિરાકેવ જીવન-ધર્મી પણ કાને ક્રિયા કરે મહર્ષિ. મ
તથા આ આવના ક્રિયાના ઉપરેશમાં છે કે બધ. જીવ કામાવ છે બધ. જીવ
આત્મવત છે જાને ક્રિયાના પ્રત્યે રૂંમેશમાં કામારીસ-નક રહેવુ જીવેવર છે

कहें को ? कहें किसे ? कहनासे ? यह नद ?

कहं लुब्धगो बालगो वाच शब्द न कष्टी । ३१

(and end)

34. 1945-46, 1946-47, 1947-48, 1948-49, 1949-50, 1950-51, 1951-52, 1952-53, 1953-54, 1954-55, 1955-56, 1956-57, 1957-58, 1958-59, 1959-60, 1960-61, 1961-62, 1962-63, 1963-64, 1964-65, 1965-66, 1966-67, 1967-68, 1968-69, 1969-70, 1970-71, 1971-72, 1972-73, 1973-74, 1974-75, 1975-76, 1976-77, 1977-78, 1978-79, 1979-80, 1980-81, 1981-82, 1982-83, 1983-84, 1984-85, 1985-86, 1986-87, 1987-88, 1988-89, 1989-90, 1990-91, 1991-92, 1992-93, 1993-94, 1994-95, 1995-96, 1996-97, 1997-98, 1998-99, 1999-00, 2000-01, 2001-02, 2002-03, 2003-04, 2004-05, 2005-06, 2006-07, 2007-08, 2008-09, 2009-10, 2010-11, 2011-12, 2012-13, 2013-14, 2014-15, 2015-16, 2016-17, 2017-18, 2018-19, 2019-20, 2020-21, 2021-22, 2022-23, 2023-24, 2024-25, 2025-26, 2026-27, 2027-28, 2028-29, 2029-30, 2030-31, 2031-32, 2032-33, 2033-34, 2034-35, 2035-36, 2036-37, 2037-38, 2038-39, 2039-40, 2040-41, 2041-42, 2042-43, 2043-44, 2044-45, 2045-46, 2046-47, 2047-48, 2048-49, 2049-50, 2050-51, 2051-52, 2052-53, 2053-54, 2054-55, 2055-56, 2056-57, 2057-58, 2058-59, 2059-60, 2060-61, 2061-62, 2062-63, 2063-64, 2064-65, 2065-66, 2066-67, 2067-68, 2068-69, 2069-70, 2070-71, 2071-72, 2072-73, 2073-74, 2074-75, 2075-76, 2076-77, 2077-78, 2078-79, 2079-80, 2080-81, 2081-82, 2082-83, 2083-84, 2084-85, 2085-86, 2086-87, 2087-88, 2088-89, 2089-90, 2090-91, 2091-92, 2092-93, 2093-94, 2094-95, 2095-96, 2096-97, 2097-98, 2098-99, 2099-00, 2100-01, 2101-02, 2102-03, 2103-04, 2104-05, 2105-06, 2106-07, 2107-08, 2108-09, 2109-10, 2110-11, 2111-12, 2112-13, 2113-14, 2114-15, 2115-16, 2116-17, 2117-18, 2118-19, 2119-20, 2120-21, 2121-22, 2122-23, 2123-24, 2124-25, 2125-26, 2126-27, 2127-28, 2128-29, 2129-30, 2130-31, 2131-32, 2132-33, 2133-34, 2134-35, 2135-36, 2136-37, 2137-38, 2138-39, 2139-40, 2140-41, 2141-42, 2142-43, 2143-44, 2144-45, 2145-46, 2146-47, 2147-48, 2148-49, 2149-50, 2150-51, 2151-52, 2152-53, 2153-54, 2154-55, 2155-56, 2156-57, 2157-58, 2158-59, 2159-60, 2160-61, 2161-62, 2162-63, 2163-64, 2164-65, 2165-66, 2166-67, 2167-68, 2168-69, 2169-70, 2170-71, 2171-72, 2172-73, 2173-74, 2174-75, 2175-76, 2176-77, 2177-78, 2178-79, 2179-80, 2180-81, 2181-82, 2182-83, 2183-84, 2184-85, 2185-86, 2186-87, 2187-88, 2188-89, 2189-90, 2190-91, 2191-92, 2192-93, 2193-94, 2194-95, 2195-96, 2196-97, 2197-98, 2198-99, 2199-00, 2200-01, 2201-02, 2202-03, 2203-04, 2204-05, 2205-06, 2206-07, 2207-08, 2208-09, 2209-10, 2210-11, 2211-12, 2212-13, 2213-14, 2214-15, 2215-16, 2216-17, 2217-18, 2218-19, 2219-20, 2220-21, 2221-22, 2222-23, 2223-24, 2224-25, 2225-26, 2226-27, 2227-28, 2228-29, 2229-30, 2230-31, 2231-32, 2232-33, 2233-34, 2234-35, 2235-36, 2236-37, 2237-38, 2238-39, 2239-40, 2240-41, 2241-42, 2242-43, 2243-44, 2244-45, 2245-46, 2246-47, 2247-48, 2248-49, 2249-50, 2250-51, 2251-52, 2252-53, 2253-54, 2254-55, 2255-56, 2256-57, 2257-58, 2258-59, 2259-60, 2260-61, 2261-62, 2262-63, 2263-64, 2264-65, 2265-66, 2266-67, 2267-68, 2268-69, 2269-70, 2270-71, 2271-72, 2272-73, 2273-74, 2274-75, 2275-76, 2276-77, 2277-78, 2278-79, 2279-80, 2280-81, 2281-82, 2282-83, 2283-84, 2284-85, 2285-86, 2286-87, 2287-88, 2288-89, 2289-90, 2290-91, 2291-92, 2292-93, 2293-94, 2294-95, 2295-96, 2296-97, 2297-98, 2298-99, 2299-00, 2300-01, 2301-02, 2302-03, 2303-04, 2304-05, 2305-06, 2306-07, 2307-08, 2308-09, 2309-10, 2310-11, 2311-12, 2312-13, 2313-14, 2314-15, 2315-16, 2316-17, 2317-18, 2318-19, 2319-20, 2320-21, 2321-22, 2322-23, 2323-24, 2324-25, 2325-26, 2326-27, 2327-28, 2328-29, 2329-30, 2330-31, 2331-32, 2332-33, 2333-34, 2334-35, 2335-36, 2336-37, 2337-38, 2338-39, 2339-40, 2340-41, 2341-42, 2342-43, 2343-44, 2344-45, 2345-46, 2346-47, 2347-48, 2348-49, 2349-50, 2350-51, 2351-52, 2352-53, 2353-54, 2354-55, 2355-56, 2356-57, 2357-58, 2358-59, 2359-60, 2360-61, 2361-62, 2362-63, 2363-64, 2364-65, 2365-66, 2366-67, 2367-68, 2368-69, 2369-70, 2370-71, 2371-72, 2372-73, 2373-74, 2374-75, 2375-76, 2376-77, 2377-78, 2378-79, 2379-80, 2380-81, 2381-82, 2382-83, 2383-84, 2384-85, 2385-86, 2386-87, 2387-88, 2388-89, 2389-90, 2390-91, 2391-92, 2392-93, 2393-94, 2394-95, 2395-96, 2396-97, 2397-98, 2398-99, 2399

कथं करोमः इति विचार्यते अत्र ननु ।

કલ્પ શાસ્ત્રનો કાલગણો લખ્યે જાય છે તે બદલું નીચે દર્શાવેલ છે.

১। অর্থ: ২০০০ টকা
 ২। অর্থ: ৩০০০ টকা
 ৩। অর্থ: ৪০০০ টকা
 ৪। অর্থ: ৫০০০ টকা
 ৫। অর্থ: ৬০০০ টকা
 ৬। অর্থ: ৭০০০ টকা
 ৭। অর্থ: ৮০০০ টকা
 ৮। অর্থ: ৯০০০ টকা
 ৯। অর্থ: ১০০০০ টকা
 ১০। অর্থ: ১২০০০ টকা

સત્ત્વમૂયપ્પમૂયસ્ત, સમ્મં મૂયાઈં પાસઓ ।

પિહિયાસવસ્સ દન્તસ્સ, પાવં કમ્મં ન બધઈં ॥

(દશવૈ. ૪૧૯)

જે બધા જીવોને આત્મવત્ માને છે, બધા જીવોને સમદષ્ટિએ જુએ છે, જે આસ્રવોનો નિરોધ કરી મૂક્યો છે, જે દાન્ત (સંયમી) છે એને પાપ-કર્મનું બંધન હોતું નથી.

પઠમં નાણં તઓ દયા, એવં ચિટ્ઠઈ સત્ત્વસંજણ ।

અન્નાણી કિં કાહી, કિં વાનાહીઈ સેય-પાવગં ? ॥

(દશવૈ. ૪૧૦)

પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા - આવી રીતે મુનિ સ્થિત હોય છે. અજ્ઞાની શું કરશે ? એ શું જાણે કે શું શ્રેય છે અને શું પાપ છે ?

સોચ્ચા જાણઈ કલ્લાણં સોચ્ચા જાણઈ પાવગં ।

ઉભયં પિ જાણઈ સોચ્ચા, જં સયં તં સમાયરે ॥

(દશવૈ. ૪૧૧)

સાંભળીને જ કલ્યાણને જાણે છે અને સાંભળીને જ પાપને જાણે છે. શ્રવણ કરીને જ કલ્યાણ અને પાપ જાણી જાય છે, એમાંથી જે શ્રેય છે એનું જ આચરણ કરે.

જો જીવે વિ ન જાણેઈ, અજીવે વિ ન જાણઈં ।

જીવાઽજીવે અયાણંતો, કહં સો નાહિઈ સંજમં ? ॥

(દશવૈ. ૪૧૨)

જે જીવને પણ નથી જાણતો અને અજીવને પણ નથી જાણતો. જીવ-અજીવને ન જાણનાર સંયમને કૃપી રીતે જાણશે ?

જયા સંવરમુલ્લિકટ્ઠં ધમ્મં ફાસે અણુત્તરં ।

તયા ઘુણઈ કમ્મરયં, અબોહિકલુસં કડં ॥

(દશવૈ. ૪૧૨૦)

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંવરાત્મક - અનાસક્ત ધર્મને રૂપશે છે ત્યારે અજ્ઞાનથી દૂર થઈ છૂટવા લાગે છે.

૯ : આદર્શ

જેણે સદૃશ્યોને અપનાવી પોતાનું જીવન ઉચ્ચ બનાવ્યું છે, એ
અમણ્ય બ્રાહ્મણ, લિશ્તુ કે પૂજ્ય પુરુષમાં શું વિશિષ્ટતાઓ હોય છે એ
લક્ષણ, લગવાન મહાવીરના શબ્દોમાં આ પ્રમાણે છે :

સમિક્ષત્ પંઢિત્ તમ્હા, પાસજાઇપહે બહુ ।

અપ્પણા સચ્ચમેસેજ્જા, મેત્તિ સૂણસુ કપ્પણ ॥

(ઉત્તરા. ૬૧૨)

જ્ઞાની પુરુષે સંસાર-બ્રમણના કારણ રૂપ દુષ્કર્મ-પાપોનો સારી રી
વિચાર કરી, પોતાની મેળે સ્વતંત્ર રીતે સત્યની શોધ કરવી જોઈએ અ
પ્રાણીમાત્ર સાથે મૈત્રી ભાવ રાખવો જોઈએ.

જે ય કંતે પિણ મોણ, લઢ્ઢે વિપિટ્ઠીકુવ્વઈ ।

સાહીણે ચયઈ મોણ, સે હુ ચાઈ તિ વુચ્ચઈ ॥

(દશવૈ. ૨૧૨)

જે મનુષ્ય સુંદર અને પ્રિય ભોગો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં પણ પીઠ
ફેરવી દે છે અને સ્વેચ્છાએ ભોગોનો ત્યાગ કરે છે એ જ સાચો ત્યાગી
કહેવાય છે.

વત્થગંધમલ્લંકારં, ઇત્થિયો સયણાણિ ય ।

અચ્છન્દા જે ન મુંજંતિ, ન સે ચાઈ તિ વુચ્ચઈ ॥

(દશવૈ. ૨૧૩)

જે મનુષ્ય કોઈ પરવશતાના કારણે વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકાર, સ્ત્રી અને
પલંગ વિગેરેનો ઉપભોગ નથી કરી શકતો, એ સાચો ત્યાગી નથી કહેવાતો.

ડહરે ય પાણે વુડ્ઢે ય પાણે, તે અત્તમો પાસઈ સવ્વલોણ ।

ઉવ્વેહઈ લોગમિણં મહન્તં, સુવુદ્ધાડપમત્તે પરિવ્વણજ્જા ॥

(સૂત્રક ૧-૧૨૧૯)

સદ્ગુરુ તથા વૃધ્ધાની સેવા કરવી, અજ્ઞાનીઓથી દૂર રહેવું તથા એકાંતમાં રહી ધૈર્યપૂર્વક સ્વાધ્યાય-સૂત્ર કરવું એજ મોક્ષનો માર્ગ છે.

આહારમિચ્છે મિયમેસણિજ્જં, સહાયમિચ્છે નિરુણત્યવુદ્ધિં ।

નિકેયમિચ્છેજ્જ વિવેગજોગં, સમાહિકામે સમણે તવસ્સી ॥

(ઉત્તરા. ૩૨૧૪)

સમાધિની ઇચ્છાવાળા તપસ્વીએ પરિમિત અને શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરવો, નિપુણ્યાર્થ શુદ્ધિવાળા તત્ત્વજ્ઞાનીને શોધવો અને ધ્યાન કરવા લાયક એકાંત સ્થાનમાં નિવાસ કરવો.

ન વા લભેજ્જા નિરુણં સહાયં, ગુણાહિયં વા ગુણો સમં વા ।

एवको वि पावाइं विवज्जयन्तो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥

(ઉત્તરા. ૩૨૧૫)

જો પોતાના ગુણથી અધિક કે સમાન ગુણોવાળો સાથીદાર ન મળે તો, પાપ કર્મોનો ત્યાગ કરી તથા કામભોગોમાં નિરાસક્ત થઈને એકલા જ રહેવું.

न कम्मुणा कम्म खवेन्ति बाला, अकम्मुणा कम्म खवेन्ति धीरा ।

मेहाविणो लोभ-भया बईया, सतोसिणो न पकरेन्ति पावं ॥

(સૂત્રક. ૧-૧૨૧૧૫)

અજ્ઞાની ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે, તો પણ એ કુસંસ્કારોનો નાશ કરી શકતા નથી. શુદ્ધિમાન સાધક એ છે, જે સંયમમય પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પાપ-કર્મોનો નાશ કરે છે. એટલે લોભ લય રહિત થઈ, સંપૂર્ણપણે સંતુષ્ટ રહેવાવાળા મેધાવી કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ કરતાં નથી.

आयारमट्ठा विणयं पउंजे, सुस्ससमाणो परिगिज्झ ववकं ।

जहोवइट्ठं अभिकंखमाणो, गुहं तु नासाययई स पुज्जो ॥

જો કોઈ સાધક આચારની પ્રાપ્તિ માટે વિનયનો પ્રયોગ કરે છે તથા ગુરુના વચનોને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાની ઇચ્છા રાખે છે, એમના વાક્યને ગ્રહણ કરી એમને અનુસરતો રહે છે અને ગુરુની અવજા કરતો નથી, એ ‘પૂજ્ય’ છે.

अप्रावर्तक बरई विगुड, लज्जतुया लज्जतुया व विगुड ।
लज्जतुया ली बरई विगुड, लज्जतुया लज्जतुया व विगुड ।
लज्जतुया ली बरई विगुड, लज्जतुया लज्जतुया व विगुड ।

પોતાના સંવેશના નિર્વાહ માટે, પોતાનો પરિચય જાહેર કરવા વિના ભૂલ
ફોન બિરુદથી કોઈ કોઈ નથી બિરુદ ન મળતા બિરુદ નથી કોઈને કોઈને કોઈને
તો કુશાંગ નથી, કો પૂતળ છે

સંસ્કારોના અભ્યાસને, સર્વજ્ઞતા કરવાનું વિ બની ।
જો દુષ્ટતાઓમાંથી તોલણ, લંગીત પદ્ધતિ ન વુગડો -

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, જો તમે મને પૂછો છો કે મને શું કરવું છે, તો મને કંઈ કરવાનું નથી. મને માત્ર એટલું જાણ છે કે મને શું કરવું છે. મને કંઈ કરવાનું નથી. મને માત્ર એટલું જાણ છે કે મને શું કરવું છે.

सर्वथा लोकेषु आत्मा एव सर्वथा अखण्डा अस्तीति ।
अस्माकं तु तं लोकेषु न दृश्यते, तद्वत्त्वं न दृश्यते ।
तस्मात् सर्वथा लोकेषु न दृश्यते ।

[illegible]

१. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 २. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ३. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ४. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ५. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ६. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ७. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ८. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 ९. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११
 १०. १९८८-८९ का.पू-३/११ का.दे. १८६ ६. ३० १०-११

[illegible]

१. संविधान का अर्थ है -
 २. संविधान का अर्थ है -
 ३. संविधान का अर्थ है -
 ४. संविधान का अर्थ है -
 ५. संविधान का अर्थ है -
 ६. संविधान का अर्थ है -
 ७. संविधान का अर्थ है -
 ८. संविधान का अर्थ है -
 ९. संविधान का अर्थ है -
 १०. संविधान का अर्थ है -

(1944)

જે રસલોહુપ નથી હોતો, ઝદુ-મંતર વગેરે કરતો નથી, હુ
નથી, કપટી નથી, ચાડીઓ નથી અને માયકાંગલો કે કોષનો ઓશિય
નથી તથા લોકો પોતાની પ્રશંસા કર્યાંજ કરે તેવી વૃત્તિવાળો નથી તે
આત્મપ્રશંસા અને નાટક, ગાન તમાસા વગેરે જોવાનો શોખીન ન
એ પૂજ્ય છે.

ગુણેહિ સાહુ અગુણેહિસ્સાહુ, ગિણ્હાહિ સાહુ ગુણ મુજ્જસાહુ ।

વિયાણિયા અપ્પગમપ્પણં, જો રાગદોષેહિ સમો સ પુજ્જો ॥

(દશવૈ. ૯-૩૧૧૧)

ગુણો વડે સાધુ થવાય છે, અવગુણો વડે અસાધુ થવાય છે. માટે સ
ગુણોને ગ્રહણ કરી, નહારા અવગુણોને તણ દબ, જે મુમુક્ષુ પોતા
આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણીને, રાગ-દ્વેષના પ્રસંગે સમભાવ રા
છે અર્થાત રાગ-દ્વેષનો પણ માત્ર જ્ઞાતા રહે છે, એ પૂજ્ય છે.

તહેવ ડહરં વ મહત્તલગં વા, इत्यी पुमं पव्वइयं गिहिं वा ।

नो हीलए नो वि य खिसएज्जा, यंसं च कोहं च चए स पुज्जो ॥

(દશવૈ. ૯-૩૧૧૨)

ખાળક, વૃધ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ-દીક્ષિત સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ-હોય તેમ
નિંદા ન કરે, બદબોધ ન કરે, અહંકારનો ત્યાગ કરે તથા ક્રોધનો પણ
ત્યાગ કરે છે, એ પૂજ્ય છે.

तेसि गुरूणं गुणसाधराणं, सोच्चाण मेहावि सुभासियाइं ।

चरे मुणी पंचरए तिगुत्तो, चउवकसायावगए स पुज्जो ॥

(દશવૈ. ૯-૩૧૧૪)

ગુરુના સાગર એવા ગુરુજનોનાં સુવચનો સાંભળીને, જે શુદ્ધિમાન
સાધક મુનિ, પાંચ મહાવ્રતોને જરાબર આચરે, મન, વચન અને કાયાને
સંયમમાં રાખે તથા ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કપાયોથી દૂર
રહે એ પૂજ્ય છે.

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

હો મ મરણ આવર્ત, વળવાતી મ ભીવડી :
રમણ અગ્રણ્યભક્તિ, તં મર્મ કુલ ભાદુર્મ ॥

એ રવજનોમાં આકાશ નથી અને અનારામિ મ.ટી દી.૭ નથી
કરનેા અને મહાપુરુષના વચનામુનેમાં રુચિ ધરાવે છે તેને જ અને
આગ્રહ થઈ શકે છે.

જાવજઈ અહાવર્ત, વિદ્યુત્તમભવ-વચર્મ :
રાગ-ભોગ-અવાઈવ, તં મર્મ કુલ ભાદુર્મ ॥

(રમણ ૬૫૧૪ ૨૧)

અગ્નિમાં તપાસેલા અને રમીટી પર કસાયેલા કોનાના નામ એ દુઃ
ખાપ રહિત અને શામ-દંપ અને અપથી પર દે.૫ છે એને અને આકાશ
કરી શકે છે.

મતવાળે વિવામંતા, મનદેવ મ વાચી :
હો મ રમણ નિર્મલેશ મ મર્મ કુલ ભાદુર્મ ॥

(રમણ ૬૫૧૫)

એ કામના કામના જુએને અને રુચિવાર જુએને પણ એવ મધ્ય
અને કામથી કમળે, નથી તેને અને આકાશ કરી શકે છે.

હોટા વા જરૂર જા જમા હોટા વા જરૂર જા જમા :
મુલ મ મર્મ હો જ મ મર્મ કુલ ભાદુર્મ ॥

(રમણ ૬૫૧૬)

એ દી.૭, દે.૭, રુચિ, રુચિ અને રુચિ દોરે પણ અગ્નિ રુચિવર્ત, રુચિ
અને આકાશ નથી એટલે, તેને અને આકાશ કરી શકે છે.

રિશ્ત અભ્યુક્તિ-રિશ્ત હો મ રમણ રમણ :
અભ્યુક્તિ અભ્યુક્તિ, તં મર્મ કુલ ભાદુર્મ ॥

(રમણ ૬૫૧૭)

એ રમણ, રમણ રુચિવર્ત અને રુચિ દોરે રુચિવર્ત રુચિવર્ત
અને રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત
રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત રુચિવર્ત

જહા પોમ્મં જલે જાયં, નોવલિપ્પઙ્ગ વારિણા ।

એવં અલિત્તો કામેહિ, તં વયં વૂમ માહણં ॥

(ઉત્તરા. ૨૫/૨૭)

જેમ કમળ પાણીમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પાણીથી લેપાતું નથી, તેમ જ સંસારમાં રહીને પણ કામભોગોથી જે અલિપ્ત રહે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

અલોલુયં મુહાજીવી, અણગારં અકિચ્ચણં ।

અસંસત્તં ગિહત્યેસુ, તં વયં વૂમ માહણં ॥

(ઉત્તરા. ૨૫/૨૮)

જે રસલોલુપ ન હોય, ભિક્ષાથી જીવન નિર્વાહ કરનાર, અનગાર, સ્વામીત્વની ઇચ્છાથી રહિત, અકિંચન તથા ગૃહસ્થો સાથેના સંબંધોથી અલિપ્ત છે, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

જહિત્તા પુન્નવસંજોગં, નાહસંગે ય વર્ધવે ।

જો ન સજ્જઙ્ગ ભોગેસુ, તં વયં વૂમ માહણં ॥

(ઉત્તરા. ૨૫/૨૯)

જે સ્ત્રી-પુત્ર વગેરેના સંબંધોનો, શાંતિજનો તથા બંધુ વર્ગના સંબંધોનો એક વાર ત્યાગ કરીને તથા કામ ભોગોનો ત્યાગ કરીને ફરી એમાં આસક્ત નથી થતો, તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.

ન વિમુંહિણ સમણો, ન ઓંકારેણ વંમણો ।

ન મુળી રણ્ણવાસેણં, કુસચીરેણ ન તાવસો ॥

(ઉત્તરા. ૨૫/૩૧)

કેવળ મસ્તક મુંડન કરવાથી શ્રમણ, ઓંકારના ઉચ્ચારણ માત્રથી બ્રાહ્મણ, નિર્જન વનમાં રહેવા માત્રથી જ મુનિ, અને ડાલના વસ્ત્ર પહેરવા માત્રથી તપસ્વી થવાતું નથી.

સમયાણ સમણો હોઈ, વંમચેરેણ વંમણો ।

નાણેણ ય મુળી હોઈ, તવેણં હોઈ તાવસો ॥

(ઉત્તરા. ૨૫/૩૨)

સમ્મવિટ્ઠિ સયા અમૂઢે, અતિય હુ નાળે તવે સંજમે ય ।

તવસા ધુળડ પુરાણપાવગં, મળ-વય-કાયસુસંવુઢે જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૭)

જે સમ્યગ્દર્શી છે, કર્તવ્ય વિમૂઢ નથી, જ્ઞાન, તપ અને સંયમ પ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ છે. મન, વચન અને કાયાને પાપ-માર્ગે જતાં રોકે છે, તપ દ્વારા પૂર્વ કર્મોને નષ્ટ કરે છે, એ જ ભિક્ષુ છે.

ન ય વુગ્ગહિયં કહં કહિજ્જા, ન ય કુપ્પે નિહુડિન્દિય પસન્તે ।

સંજમ ધુવં જોગેણ જુત્તે, ઉવસંતે અવિહેડય જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૮)

જે કંકાસ-ઝઘડો થાય એવી વાત નથી કરતો, ક્રોધ નથી કરતો, ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખે છે, શાંત વૃત્તિવાળો છે, સંયમમાં ધ્રુવયોગી, સંકટ પ્રસંગે આકુળવ્યાકુળ નથી થતો, જે ખીજનો અનાદર નથી કરતો. એ જ ભિક્ષુ છે.

જો સહઈ હુ ગામકંટણ, અવકોસ-પહાર-તજ્જણાઓ ય ।

મય-ભેરવ-સદ્-સપ્પહાસે, સમસુહ-દુક્ખસહેય જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૯)

જે કાંટાની જેમ ખટકનારા પાંચે ઇન્દ્રિયો સંબંધી ઉપસ્થિત થતાં અણુગમતા પ્રસંગે, કોઈ ગુસ્સે થાય, તિરસ્કાર કરે, મારે અથવા અપમાન કરે તો પણ જે શાંત ભાવે સહી લે છે, જેની ઇન્દ્રિયો અનુકૂળ છે, જે પ્રશાંત છે, સંયમમાં ધ્રુવયોગી છે, સુખ તેમજ દુઃખને પણ સમભાવે સહે છે, તે ભિક્ષુ છે.

અભિભૂય કાયેણ પરીસહાઈં, સમુદ્ધરે જાડપહાડ અપ્પયં ।

વિહિત્તુ જાઈ-મરણં મહન્નમયં, તવે રણ સામણિય જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૨૦)

જે શરીરના પરિપહોને સમભાવે સહન કરી, સંસારથી પોતાને ખ્યાલી. જન્મ-મરણના ફેરાને મહાભય રૂપ સમજીને અમણ્ય ધર્મને દૃઢ । તપમાં જે તત્પર રહે છે, એ જ ભિક્ષુ છે.

દુષ્કર્મજન્ય વાચનજન્ય, કાચનજન્ય સંકલ્પજન્ય,
અજ્ઞાનજન્ય શુભવાદિજન્ય, શુભાચાર્યે ચ વિદ્યાની એ સમિતિ ॥

(૧૮૬૧, ૧૦/૧૫)

એ કાચ, વાચ, વાણી તથા કલ્પિતોને સવધાના રાખી, અજ્ઞાનકાચના
નિવરણ છે, એનો આત્મા શુભવાદિન છે અને શુભના અર્થને જરૂર બનેલું
છે, એ સિદ્ધ છે

કર્મજન્ય અનુભવજન્ય અગત્યે અજ્ઞાનજન્ય શુભાચાર્યજન્ય,
અજ્ઞાનજન્ય અનુભવજન્ય, અજ્ઞાનજન્ય, અજ્ઞાનજન્ય ॥

(૧૮૬૧, ૧૦/૧૫)

એ ઉપરોક્તો આત્મા અજ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન નથી, તથા અજ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન નથી,
અજ્ઞાન આત્મા કાચ, કાચના અર્થને રાખી, ૧૮૬૧, ૧૦/૧૫, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન
અજ્ઞાનજન્ય ૧૮૬૧ છે અને ૧૮૬૧ આત્મા અજ્ઞાન ૧૮૬૧ છે

અજ્ઞાન અજ્ઞાન નથી, અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન ॥

(૧૮૬૧, ૧૦/૧૫)

એ, શુભ અર્થ ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧, ૧૮૬૧,
અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન, અજ્ઞાન

અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન ॥

(૧૮૬૧, ૧૦/૧૫)

અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન,
અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન અજ્ઞાન

ન જાહમત્તે ન ય સ્વમત્તે, ન લામમત્તે ન સુણ મત્તે ।
મયાણિ સત્ત્વાણિ વિવજ્જહત્તા, ધમ્મજ્ઞાણરણ જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૧૯)

જે જાતિ, રૂપ, લાભ, શ્રુત વગેરેનું અભિમાન ન કરતો હોય અને તમામ પ્રકારના અભિમાનને છોડી દઈને જે ધર્મ-ધ્યાનમાં લીન રહે છે, એ ભિક્ષુ છે.

પવેયણ અજ્જપયં મહામુણી, ધમ્મે ઠિઓ ઠાવયઈ પરં પિ ।
નિકલ્લમ્મ વજ્જેજ્જ કુસીલ્લિંગં, ન યાવિ હાસંકુહણ જે સ ભિક્ખૂ ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૨૦)

જે મહામુનિ આર્ય (ધર્મપદ)નો ઉપદેશક હોય અને જે પોતે ધર્મમાં સ્થિત રહેતો હોય અને ખીન્નને પણ ધર્મમાં સ્થિત રાખતો હોય અને સંસારના પ્રપંચોનો ત્યાગ કરી, હંમેશ માટે કુશીલ વચન, હાંસી-હાંકા મસ્કરીનો ત્યાગ કરે છે, એ ભિક્ષુ છે.

તં વેહવાસં અસુદં અસાસયં, સયા ચણ નિન્નચહિયટ્ઠિયપ્પા ।
છિંદિત્તુ જાઈમરણસ્સ વંધણં, ઉવેહ ભિક્ખૂ અપુણાગમં ગઈં ॥

(દશવૈ. ૧૦૧૨૧)

પોતાના આત્માનું નિત્ય હિત કરવામાં સ્થિર રહેવાવાળો ભિક્ષુ, અપવિત્ર અને ક્ષયભંજી શરીરમાં નિવાસ કરવાનું નિત્ય માટે ત્યાગી દે છે તથા બંધનરૂપ જન્મ-મરણના ફેરાને કાપી નાખીને નિલ માટે મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે.

• • •

અર્થેક જુલુ સુખ રૂપ છે. દુઃખથી ત્રિ અવર્તન રહે છે અને પોત તા
સુખ માટે બીજાને દુઃખ આપવા માટે છે. અમવાન અદર્શને 'જાનકજન
કર્મ જુનેનુ' નો ઉપદેશ આપ્યો છે અને અણ્ણાનું છે કે અનુભવનું આશરણ
અમતામલક દોનું નેત્રીએ. પરંતુ કર્મનું આશરણ આવી પડવામાં. કર્મ
અર્થે અમલક થતા વનય છે અને અથા અપાત કર્મર મટે જ અવ છે.
ત્રિધો અન્ય જુનેને નો દુઃખ થાય જ છે.

અમતામલક જુવન માટે આશ્રય પામ્યા કર્મનું અવરણ દુર કરાં અનુ
આવરણ છે. ત્રિધો જુવન કેવળ પોતાના માટે જ નહિ, અથ માટે જા
અવ છે.

અમતામલક જુવન માટે આશરણ છે અવરણ. રૂપ અવ વિન
વિકારોથી મુક્ત થયા પિતા ત્રિધોગતા અથા અવર્તન. અને કર્મ રૂપ અવર
અર્થે અથા અમતામલક અવરણનું અવરણ છે અને કર્મ, રૂપ, ત્રિધો
દુઃખ સુખ રૂપરૂપતા અથા મેને જુવન મુક્ત અવરણ કરે છે.

કર્મનું આશરણ દુર કરાં અથા અવરણ રૂપ રૂપ અવરણ અવરણ કરે
છે. આમથી કર્મને મોક્ષાપવામાં આવે છે એને પોતા, અથ અવરણ રૂપ
આપુ નામ થાય અને પોતા, અવરણ કર્મનું કર્મ, કર્મ અવરણ અવરણ
અર્થે અથા, કર્મ અવરણ અવરણ અથા અવરણ, અવરણ અવરણ અવરણ

અવરણનો વિકાસ કરવા. રૂપ, રૂપ અવરણ રૂપ રૂપ અવરણ
અર્થે પોતાના રૂપ, રૂપ, અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અર્થે અવરણ રૂપ, અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ

અર્થે રૂપ રૂપ ?

આશ્રય. પર અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ
અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ અવરણ

મુશ્કેલ છે. સત્ પ્રવૃત્તિઓ પણ ભાર રૂપ બની જશે અને એ બંધન રૂપ બની જશે. એટલે સાધકે અનાસક્ત રહેવું પડશે. કળની આસક્તિનો ત્યાગ કરવો પડશે. આ નિર્લેપ વૃત્તિને જ શૌચ કહેવામાં આવે છે. આંતર-બાહ્ય પવિત્રતાથી આત્મદર્શન થાય છે. પવિત્રતાના પાલનમાં બાહ્ય પવિત્રતા જ સાધ્ય નથી, લોભનો, ધૃશ્ણનો ત્યાગ કરવાથી શુચિતા વધે છે.

સત્ય

આ સાધનામાં ત્યાં સુધી સાધનાના હેતુના સંબંધમાં સ્પષ્ટ દષ્ટિ ન હોય ત્યાં સુધી સામર્થ્ય આવતું નથી. આ બધું કરવાની પાછળ જે દષ્ટિ છે, એ છે સત્યની શોધ. આમ તો ખોલવા સુધી સત્યને, કેટલાય લોકો મર્યાદિત બનાવે છે, પરંતુ સત્ય એથી અધિક છે. સત્યમાં સાચું ખોલવાનું તો આવેજ છે, પરંતુ સત્ય હિતકર અને ખીજાઓને પ્રિય પણ હોવું જોઈએ. પરંતુ જ્યારે એકનું સત્ય ખીજાથી વિપરીત હોય તો એ વિચારવું જોઈએ કે આ ભેદ શા માટે છે? એના કારણો શોધવા અને સમજવા જોઈએ. સત્યનો શોધક નિર્લેપ અને નિર્મળ હોય છે. પ્રત્યેક સત્યના અનેક દષ્ટિકોણ હોય છે, એનો જે સમગ્રપણે વિચાર ન કરવામાં આવે તો સત્ય સમજેલી વાતનો પણ અધૂરી રહેવાનો સંભવ છે. માટે સત્યના શોધકે હંમેશા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. એનામાં ધીરજ હોવી જોઈએ. એ ઉતાવળો ન થાય અને પોતાની વાત ખીજા પર ન લાદે, કારણ કે સત્ય ખીજાઓની આઝાદીમાં હસ્તક્ષેપ નથી કરતું. ભિન્ન વિચારો હોવા છતાં પણ મનુષ્યે ખીજાઓ પ્રત્યે આત્મીયતા-પ્રેમ રાખવો જોઈએ. સત્યશીલમાં ઉદારતા અત્યંત આવશ્યક છે.

સંયમ

પરંતુ આવા સત્યનું પાલન સંયમ વિના નથી થતું, એટલે સાધકને સંયમ પાલનનો વિશેષ આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. પોતાના કોઈ વ્યવહારથી ખીજાઓને કષ્ટ ન પહોંચે એવું જીવન, સંયમ વિના સંભવિત નથી. મનુષ્યના આ નાના એવા તન અને મનમાં અનંત આશા-આકાંક્ષાઓ છે. એની પૂર્ણતાના ચક્રાવામાં પડી, મનુષ્ય પોતાના માર્ગથી વ્યત્ થાય છે. પ્રયત્નપૂર્વક તથા આનંદપૂર્વક, મન તથા ઈન્દ્રિયો પર કાબુ ઉત્તમ સંયમ છે.

‘વમી દોષ છે એ તપસ્વી ધણુ દોષ છે. તપ. અર્થાત પુરુષાર્થ.
દેન જનાવવા માટે, શુદ્ધ જનાવવા માટે, સાત્વિક જનાવવા
પાર્થ’ અર્થાત આશ્રમિક છે. સરીર વિકાસમંત, પ્રમાદી અને
સ ન અને એ માટે પ્રતિપક્ષ સત્ત્વ, રાજિય અને અપ્રમાદી રહેવું
એ જ તપસ્વી છે. અમણ-સંસ્કૃતિમાં સમાયેલો જમ સમદ
દે માટે કરવામાં આવનાર પુરુષાર્થનું’ પ્રતીક છે

અને તપોમય જીવન વિનાવનારાઓના જીવનમાં ત્યાગનું ધણુ
ને પોતાના જીવનનો વિકાસ કરવાનો સંકલ્પ કરી, જીવન
કરવા કષ્ટ એમણે કેટલાક મત-નિયમ એટલે કે સારી વાતો
ને અને ખૂરી વાતોનો ત્યાગ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ.
જીવ-સાધનમાં કે આસક્તિમાં હસાયેલા રહીને કોઈ આત્મ-
ની કરી શકે.

જામ ત્યારે જ સંકલ્પે, અથારે જીતોય વડે છે અને અકલિબન-
કાવ્યમાં આવે છે. જમ સત પુરુષોનું કહેવું છે કે તે જ જમ.
જી કરનારો છે પોતાને અકલિબન કે નિરીક અવધ. અકલિબ
પાથી જ સાધા પરિચય કે મુખોથી કુશલ થાય છે

• જો આત્મધર્મમાં તથોન કરા વિના કાકા નથી કરે.
કે આત્મધર્મમાં કાકા કા કાલા આત્મક ઉત્કલ્પ. વાં છે એ
કેને જ ક વરુએલ, કે.૦૬ એ કે આત્મધર્મ. એ જ કાકા
તથોને જ આત્મક વરુએલ કરે છે એને જ કાકા રથ આ-
કાકા નથી દે ન, કાકા કે એ કાકા કરે, દે ન એ કાકા રથ
ને, ત્યાગ કે જમ કરે ન રે. ત્યાગ કાકા કરે કે પાક
કાકા કરે કે આત્મકા. આત્મક કરે કે કાકા કરે
આત્મક. રથમ કરે કાકા કરે કાકા કરે

બાર લાવનાઓ

બાર લાવનાઓને વૈરાગ્યની જનની કહેવામાં આવી છે. આ લાવનાઓના ચિંતનથી વૈરાગ્ય દઢ થાય છે. વૈરાગ્યથી અનાસક્તિ આવે છે અને અંતમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ લાવનાઓના ચિંતનથી જીવન શુદ્ધ થાય છે. આ બાર લાવનાઓ છે :

અનિત્ય

સંસારની પ્રત્યેક વસ્તુ વિનાશી છે. શરીર તથા શરીર સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રત્યેક વસ્તુનો જ્યારે નાશ થવાનો છે ત્યારે એના પ્રત્યે આસક્તિ રાખવાથી સિવાય દુઃખ કંઈ પણ હાથ આવવાનું નથી. પરંતુ મનુષ્ય પોતાને અમર માનીને એવા કામ કરે છે જેનાથી બીજાને કષ્ટ પહેંચે છે, દુઃખ થાય છે. એ પોતાના શ્રેયને ભૂલી જાય છે. એટલે બધા મહાન પુરુષોએ કહ્યું છે કે, જેમણે શ્રેય સાધવું હોય, આત્મ કલ્યાણ કરવું હોય, તેઓ શરીરની અનિત્યતા સમજે. મૃત્યુ ગમે ત્યારે આવી શકે છે એ વાતને ભૂલ્યા વિના, પોતાને પાપ-કર્મથી બચાવે.

મૃત્યુનું સ્મરણ રાખનારથી ધુરાઈ નથી થઈ શકતી કારણ કે એ જાણે છે કે એણે બધું છોડીને જવાનું છે. જે શરીર અસ્થિર છે એનો સારા કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો જ હિતકારી છે. અનિત્ય-વિનાશી-ચીજોની પાછળ પડીને શક્તિનો દુરુપયોગ કરવો સાધકને સારો નહિ લાગે અને પોતાની એક ક્ષણ પણ વ્યર્થ ન ગુમાવતાં, એ પોતાનો વિકાસ કરતો રહેશે.

અશરણ

જે પોતાને અત્યંત શક્તિશાળી અને બળવાન માને છે એ પણ ખરે-ખર તો કેટલો અસમર્થ છે ? બિમારીથી બચવા માટે લલે એ વૈદનું શુભે, ડોક્ટરની સહાયતા દરમિયાન. પરંતુ કોઈનું કાઈ નથી ચાલતું.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે અને એ કાર્ય કોઈ પ્રકારનો મોહ કે આસક્તિ રાખ્યા વગર કરવું જોઈએ.

અન્યત્ર

આસક્તિના કારણે શરીર અને એના હાસ-વિકાસને મનુષ્ય પોતાનો હાસ કે વૃદ્ધિ માની બેસે છે. એ એવા કામ પણ કરી નાખે છે, જે કરવા યોગ્ય નથી હોતા તથા બાધક હોય છે. એટલે એતન અને જડનું ચિંતન એને પોતાના વિકાસ-માર્ગે આગળ લઇ જાય છે, મોહ કે આસક્તિથી રોકે છે. એ શરીરનો ઉપયોગ વિકાસમાં કરે છે. શરીરને આધીન નથી હોતો, શરીર એને વશ હોય છે. વૃદ્ધત્વ, ગિમરી અને મૃત્યુ આદિ અવસ્થાઓ સ્વાભાવિક જ હોય છે. એને ટાળી શકાતી નથી. હા, એની ઓછામાં ઓછી અસર થાય એટલું કરી શકાય છે. શરીરનો ઉપયોગ માનવતાના વિકાસ માટે કરી શકાય છે. સાધકે યોદ્ધ રાખવું જોઈએ કે એ પદાર્થ નથી.

અશુચિ

સૌથી વધારે આસક્તિ શરીર પ્રત્યે હોય છે. એને ઓછી કર્યા વિના વિકાસ પ્રતિ પ્રગતિ મુશ્કેલ છે. શરીરના અશુચિ રૂપનું ચિંતન આસક્તિ દૂર કરવામાં સહાયક છે. શરીરની ઉત્પત્તિ અશુચિમાં જ થાય છે. દેહ અશુચિમય જ થાય છે, છતાં પણ આત્માની શુચિતાનું દર્શન આ શરીરમાં કરવાથી અશુચિતા ઓછી થાય છે.

આસ્ત્રવ

ઇન્દ્રિય-ભોગોની નશ્વરતાનું ચિંતન કરવાથી ભોગોથી બચી શકાય છે. જે લોકો ઇન્દ્રિય-વિષયક ભોગોમાં લીન રહે છે તેઓ શારીરિક અને માનસિક કષ્ટ ભોગવે છે. જેમ સ્વાદેન્દ્રિયને વશ ન કરવાના કારણે રોગોના શિકાર બનીએ છીએ. એવી જ રીતે સ્પર્શેન્દ્રિયનું પણ હોય છે. જે લોકો મન પરથી કાણુ ગુમાવી બેસે છે, તેઓ ગમે તેવાં ખરાબ કર્મ કરે એના પરિણામ ભોગવ્યા વિના છુટકારો નથી. શરીર-ત્યજ્યા પછી જે ગુણવૃંદ પડે છે, કારણ કે આસક્તિના કારણે જ કર્મોનો બંધ થયો.

દે. આટલમદિનનો ખવાણ રાખનારાઓ આટલું કમીનાં અલગનાં દિવસ-
ભોજના પગિયાંમાંથી ચિંતન દિવસથી છે. સત્કર્મ પશુ આટલું, આટ-
નાથી રૂપનું જેવું, કમીનો જાંઘ મુનકીકાવ કે આકાશિત આટલું છે
સંપદ

આગળ વિચાર કે જલિતે રોજાને, સદમુજ્જાનું ચિંતન કરનારને કૃપા
જતાયે છે. એ સદમુજ્જાને અપનાવીને વિચાર કરને, મનથી જે કાર્ય કરાવે
તરે છે મોઢાં જાંઘનું કાચુ છે. સંપદ વિચારાધ આપનાર સંપદ જે વધ
કિતું ચિંતન દિવસ છે. જગિયાનું સંપદ આટલું છે

નિર્જીવ

પૂર્વકમીનો કે સંસ્કારોનો વિનાયક રૂપો વિત. જે કે નિર્જીવે આ
નથી કમી નિર્જીવો આર્થ છે તપ તપ આર્થિકતા રૂપ પડે
સચિત કમીને જાગીને કરમું, રૂપ કરવા કરમું, પરકર, રૂપે આટલું
જિનન થતા રહે છે.

માનકો રા.ભની કાચામાં રહેવામાં આવી તપ આપનાર રૂપે કે
દુઃખોનાં કરમું જે આપણે દાત વિચાર કે કરમું, તપ આટલું
આપણું ઉપર રહે પશુ પગિયું મન કરવા રૂપે આટલું વિચાર કે કરમું
આર્થિકતા આગળ સંસ્કાર કે જગિયા, જે આટલું રૂપે

આ આગળ સંપદનાં રૂપે રૂપે તપ આપનાર કે કરમું કરમું
આને તપ આપનાર કે આપ કે કરમું કરમું પગિયું મન કરવા રૂપે
અનુભવ રૂપે જે આપનાર કે આર્થ રૂપે નિર્જીવ કે કરમું વિચાર
કે કરમું, જે કરમું છે.

દેશ

દેશમાં આપનાર વિચાર કે નિર્જીવ રૂપે આટલું વિચાર કે કરમું
કે આ વિચાર કે કરમું કરવા રૂપે જે આટલું દાત રૂપે કરમું કે
આને કરમે કરમું, કરમે કરમું જે વિચાર કે કરમું આપનાર
રૂપે જે, કરમે આ કરમું, રૂપે કરમે કરમે

બોધિ હુલ્લે

યતનાચારથી ચાલનાર સાધક એવી ભાવનાનું ચિંતન કરે છે કે, આ સંસારમાં અસંખ્ય પ્રાણી છે, એમને પોતાના વિકાસનો વિચાર જ નહિ, તેઓ સંસારના પ્રવાહમાં તણાઈ રહ્યા છે. પરંતુ એના કારણે વિશે વિચાર કરવાની અને વિકાસની વાત સૂઝતી નથી. શરીર અને શરીર-સંબંધમાં અટવાયેલાં છે. ક્યારેક વિચાર આવી જાય તો પણ એવું આચરણ હોતું નથી. શુદ્ધ બુદ્ધિ કે સદ્વિચાર આવવો મુશ્કેલ છે. જીવ-જગત પ્રત્યે એવી ભાવનાનું ચિંતન ખૂબ ઉપયોગી છે. વાસ્તવમાં સદ્-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ભારે મુશ્કેલ છે. સમતાથી જ એવું જ્ઞાન થાય છે.

ધર્મ

વસ્તુનો સ્વભાવ જ ધર્મ છે. ધર્મ-તત્ત્વ પ્રવાહી છે. ધર્મ ભાવનાનું ચિંતન સાધકના ચિત્તમાં ઉદારતા તથા નિર્મળતા નિર્મિત કરે છે.

જેમ આત્મવિકાસની વૃત્તિનું નિર્માણ મુશ્કેલ છે, એમજ બધાની લલાઇના માર્ગ પર નિષ્ઠા રાખીને એ પ્રમાણે આચરણ કરવું મુશ્કેલ છે. ધર્મમાં સ્થિર સાધક સ્વાધ્યાય, ચિંતન, મનન, તથા શ્રવણ દ્વારા કર્તવ્યથી ન્યુત થતાં જીવોને ધર્મમાં સ્થિર કરે છે. એમને પ્રોત્સાહન આપે છે, પ્રભાવના કરે છે.